

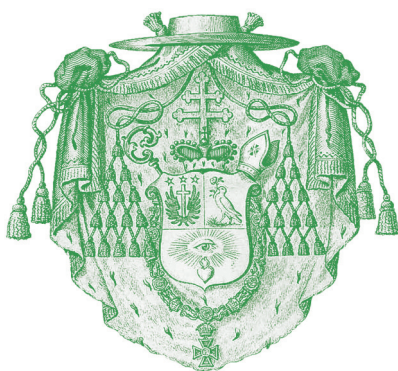
COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. II-I

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

II/I.

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. II-I

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON

1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. II-I

A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE
ÉS ÉRSEKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ
fundavit ac moderatur
P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2024

ISSN 2732-0790
ISBN ebook 978 963 416 433 3
ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője
Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*
Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita
Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

II-1. Kalocsa-bácsi főegyházmegye / Archidioecesis Colocensis et Bacsensis	
II-1-0. A kalocsa-bácsi főegyházmegye 1804–1918 között (Balogh Margit) ·	7
II-1-1. KOLLONICH LÁSZLÓ, 1788–1817 (Tóth Tamás) ·	15
II-1-2. KLOBUSICZKY PÉTER, 1822–1843 (Tóth Tamás) ·	20
II-1-3. NÁDASDY FERENC, 1846–1851 (Tóth Tamás) ·	24
II-1-4. KUNSZT JÓZSEF, 1852–1866 (Tóth Tamás) ·	29
II-1-4a. LONOVICS JÓZSEF, 1866/1867 (Zakar Péter) ·	32
II-1-5. HAYNALD LAJOS, 1867–1891 (Lakatos Andor) ·	39
II-1-6. CSÁSZKA GYÖRGY, 1892–1904 (Lakatos Andor, L’uboslav Hromják) ·	51
II-1-7. VÁROSY GYULA, 1906–1910 (Lakatos Andor) ·	58
II-1-8. CSERNOCH JÁNOS, 1911–1912 (Emilia Hrabovec, † Csíki Balázs) ·	64
II-1-9. VÁRADY ÁRPÁD LIPÓT, 1914–1923 (Lakatos Andor) ·	74
<i>Rövidítések</i> ·	80
<i>Képarchívum</i> ·	81

II.1. KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE ARCHIDIOECESIS COLOCENSIS ET BACSIENSIS

II.1.0. A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

I. (Szent) István király legelső, 1009 előtti (valószínűsíthetően 1002-höz köthető) alapításai közé tartozik Kalocsa, közvetlenül Esztergom és Veszprém után. Főegyházmegyei státuszára két magyarázat is született. Az egyik szerint az Árpádok fontos központjában, Kalocsán kezdetben püspökség létesült, és főpapjának, a II. Szilveszter pápától István fejedelemnek királyi koronát hozó Asztriknak köszönhetően lett érsekség, mert ő mint *Ungrorum Archiepiscopus* (a magyarok érseke) három évig kormányozta Esztergomot és onnan az érseki címet megőrizve térhetett vissza Kalocsára. A másik feltevés szerint I. (Szent) István eleve két érsekséget hozott létre. Mindazonáltal mindkét hagyomány az érseki címmel rendelkezők sorában egy ilyen nevű embert ismer, azonban valószínűleg két külön személyről lehet szó. A bácsi püspökség kezdetei homályosak. Máig vitatott, vajon I. (Szent) László király 1085-ben ezt mint érsekséget újra megalapította vagy oda csak a székhelyet helyezte át Kalocsáról, ellensúlyozandó a szomszédos bizánci birodalom egyházának hatását. A két egyházmegye legkésőbb a 12. században egyesült, a főegyházmegye 1968-ig a kánonilag egyesített kalocsa-bácsi érsekség nevet viselte. Az egyesült egyházmegye élén egy érsek állt, de évszázadokon át két székhelye volt: északon Kalocsa, délen Bács (Bač SRB). Az érseki központnak ez a furcsa kettőssége Mohácsig (1526) fennmaradt. A legújabb kutatások megállapították, hogy a székesegyházak védőszentjei Bácsan Szent Pál, Kalocsán viszont vélhetően Nagyboldogasszony voltak. A nem hivatalos, gyakori elnevezés már a kora újkortól kezdve kalocsai érsekség, illetve érsek.

A másfél százados török uralom a magyar lakosság megfogyatkozását, és a délszláv népek betelepődését hozta. Az érsekek nem tartózkodhattak egyházmegyéjük területén, és a lelkipásztorkodást – mivel egyházmegyes pap alig akadt – bosnyák ferences szerzetesek végezték. A török hódoltságot követően (1691) az érsekség területén is megindult az újjáépítés. A folyamatosan Patachich Gábor (1733–1745), a romokban heverő Bács helyett Kalocsára visszatért érsek kezdte, és Patachich Ádám (1776–1784) érsek fejezte be.

A 18. században számos falu, főként a Bácskában, német telepeseket fogadott be, de horvátok, bunyevácok és sokácok is érkeztek nagy számban. A század derekára megépült a Mária mennybevétel (Nagyboldogasszony) tiszteletére szentelt jelenlegi székesegyház, a nagyszeminárium és végül az érseki rezidencia. A barokk század végére a hatalmas kiterjedésű érsekség benépesült és újjáépült, mindössze a régi déli székhely, Bács vára maradt romokban. Kollonich László (1787–1817) érsek hagyatékából jött létre az úgynevezett egyházmegyei nagyalap a plébániák, tanítók és a szeminárium segítésére. Az érsek támogatta a jezsuita történetíró, Katona István munkásságát, aki 1779-től 42 kötetben jelentette meg a Magyar Királyság történetéről szóló munkáját *Historia critica* címmel. A nagyszabású alkotás a magyar historiográfia alapműve. Katona gondozta a Patachich Ádám érsek által 1784-ben alapított Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárat (*Bibliotheca Metropolitanae Ecclesiae Colocensis*), amely több mint 800 kötet kéziratot gyűjteményt, valamint 64 középkori kódexet őriz.

Kalocsa lakosainak száma 1700–1703-ig 500–600 körül volt. 1761-ben már 2401, 1772-ben 3555, 1782-ben 3700, 1816-ban 4392, 1829-ben 6043, a század végére kilencezer. A hatalmas kiterjedésű föld újraművelése és a térség betelepítése ellenére az érsekség és Kalocsa már nem tudta régi jelentőségét visszanyerni. Az alacsony lélekszám is indokolja, hogy 1871-ben Kalocsa elveszítette mezővárosi rangját, és nagyközséggé minősítették vissza (1921-től a státusza ismét város). Az egyházmegye pártfogója a 18. századtól Szent István király; tiszteletének kezdete nem köthető konkrét évszámhoz, csak egyszerűen hagyománnyá vált.

Az érsekek a középkorban országos tisztségeket is viseltek: vezették a királyi kancelláriát, később pedig 1776-ig a bodrogi és a bácsi vármegye főispáni tisztét is ellátták. A méltósággal számos további előjog társult, amelyek ugyan az évszázadok során veszítettek jelentőségükből, azonban ennek ellenére gondosan őrizték. Így például a kalocsa-bácsi érsek végezhetette a primási székhely üresedése esetén a királykoronázást. Kánonilag nem állt a primás

joghatósága alatt. Ezért a kalocsa-bácsi érsek és megyéspüspökei nem voltak kötelesek a prímás által egybehívott zsinaton megjelenni; a prímási széket nem tekintették fellebbezési fórumnak, hanem a kalocsa-bácsi érsek ítéletétől közvetlenül a római Kúriához törekedtek fellebbezni; a prímás a kalocsa-bácsi érseki tartományban nem bírt felügyeleti joggal és főpapi kiváltságokkal. A prímások e törekvésekkel rendre szembe mentek, s az országos törvényekkel biztosított politikai elsőbbségüket és kiváltságaikat érvényre juttatták.

Az érsekség területe és népessége

A 13. században a metropólia befolyása idővel kiterjedt egészen Boszniáig, illetve Kninig és a Szerémségig. Az egyházmegye területe a 18–19. században Bács-Bodrog vármegyét, Pest vármegye déli területeit és a Kiskunság egy részét foglalta magában mintegy 6700 négyzetkilométeren. Természetes határai kelet felől a Tisza, nyugat és dél felől a Duna folyók, északon a határ a Dunától Solt vonalában indult, s innen lejtve haladt délkeleti irányban a Tiszáig, ahová Szeged alatt érkezett (a szegedi főesperesség a 18. században került át a csanádi püspökséghez). Trianon után (1920) a kalocsa-bácsi főegyházmegye elveszítette területeinek közel háromnegyedét.

A kalocsa-bácsi érsekség felekezeti megoszlása

	Össz.	r. kat.	%	ev.	%	ref.	%	ort.	%	izr.	%
1820	464494	310299	67	29006	6	16499	4	103731	22	4959	1
1845	590915	355474	60	51922	9	35601	6	131591	22	9675	2
1875	700377	450602	64	63598	9	39579	6	120307	17	19119	3
1887	728033	469837	66	66700	9	41271	6	121245	17	21165	3
1911	964546 (+108%)	662613	69	-	-	-	-	-	-	-	-
1910 (ország)	18 M	9 M	49	1,3 M	7	2,6 M	14	2,3 M	14	0,9 M	5

Források: 1820., 1845., 1875., 1887. évi szematizmusok, Atlas Hierarchicus, 1913.

1820 és 1910 között a lakosság lélekszáma megkétszereződött, ami szemmel látható eltolódásokhoz vezetett a felekezeti összetételben. Az 1820. évi adatokhoz képest a század közepéig jelentősen nőtt a két protes-

táns felekezet tagjainak és az izraelita vallásúak száma, miközben az ortodoxoké stagnált. A két protestáns felekezethez tartozók száma viszont még együtt is kevesebb, mint az országos átlag. Másik jellegzetesség, hogy ezen a területen az evangélikusok – az országos tendenciához képest fordítva – többen voltak a reformátusokhoz képest. A század második felében az evangélikusok, reformátusok és zsidók aránya állandósult, miközben a katolikusoké egyértelműen emelkedett és végül az 1820. évi százalékos arányt meghaladta. A második legnépesebb felekezet mindvégig az ortodox. A „köztes felekezeti” görögkatolikusok mintegy egy százalék alatt képviseltették magukat (1845-ben 6626, 1875-ben 7159 fő), ezért a táblázatban nem tüntettük fel őket, ráadásul 1820 körül a latin szertartású katolikusok közé sorolták be és kezelték őket egysegiesen római katolikusként. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 301.)

A kalocsa-bácsi egyháztartomány

A kezdetektől a 18. század végéig a kalocsa-bácsi egyháztartományhoz tartoztak (nyugatról keletre haladva) Zengg-Modrus, Zágráb, Diakovár (Bosznia-Szerém), Csanád, Nagyvárad és Erdély püspökségei. A 19. és 20. században ez a befolyási övezet nagymértékben csorbult. 1853-ban Horvátország egyházszervezetileg teljesen különvált Magyarországtól: a bécsi kormány a zágrábi püspökséget a Szentszékkal érseki rangra emeltette, azt Esztergom és Kalocsa tiltakozása ellenére kiszakították a magyar egyház kötelékéből. A kalocsa-bácsi érsekséghez ettől kezdve csak az erdélyi, a csanádi és a nagyváradai püspökség tartozott. Az első világháború után ismét jelentősen módosult az érsekség területe, így az 1929-ben Romániával kötött vatikáni konkordátum következtében a romániai három római katolikus egyházmegye (Gyulafehérvár, Nagyvárad és Temesvár) kikerült az alárendeltsége alól. Mindezek következtében az érsekség nemcsak területének háromnegyedét veszítette el az ország déli és keleti részén, hanem korábbi nagy jelentőségét is. Az új államhatárok túlsó oldalára került 89 plébániából a Szentszék 1923-ban megszervezte a szabadkai (bácsi) apostoli adminisztratúrát, amit Róma 1968-ban önálló szabadkai püspökséggé nyilvánított. (A hajdani székhely, Bács városa ezzel végleg egy másik egyházmegye része lett, és ettől fogva nem viselték a bácsi címet megnevezésükben a kalocsai érsekek.) 1930-tól már csak a csanádi püspökség tartozott a kalocsai egyháztartományhoz. A kalocsai érsekség, mint hivatalos elnevezés 1968 és 1993 között élt. 1993-tól II. János Pál pápa *Hungarorum gens* kezdetű bullájával módosultak az egyházmegyei határok, és megszületett a kalocsa-kecskeméti főegyházmegye,

amelynek területe a korábbi váci egyházmegye déli részeivel gyarapodott, és lényegében megegyezik Bács-Kiskun vármegye területével. *Suffraganeusai* a pécsi és szeged-csanádi püspökségek.

A főegyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Az érsekség felállításával egy időben Kalocsán székesegyházi káptalan is létrejött. A török idők viszontagságai után 1738-ban került sor a káptalan tényleges visszaállítására. Ugyanebben az évben, augusztus 14-én szentelte fel Patachich Gábor érsek az új székesegyház szentélyét (az épület hajójának építése az 1750-es évekig elhúzódott). A helyreállított káptalan tagjainak számát Batthyány József érsek 1761-ben ötre, Patachich Ádám érsek 1776-ban kilencre, majd tízre egészítette ki. A székeskáptalan anyagi helyzetén I. Ferenc javított, aki 1832-ben az érseki javadalomból hat falut és öt pusztát a káptalannak adományozott. A káptalan 1834-ben vette át birtokait, akkortól kezdődően gazdálkodott itt az 1945-ös földreformig.

Az érsekséget a középkori öt főesperesség helyett a 18. századi újjáépítéstől kezdve csak három főesperességre – székesegyházi, bácsi és tiszai – osztották fel. Haynald Lajos érsek 1869-ben az esperesi kerületek számát hattal megemelte, s ezzel működőképesebbé, mozgathatóbbá tette a papságot. Lényegében az egyházmegye egész intézményrendszerét reformálta, önálló szervként, külön hatáskörrel és iratkezeléssel működött az Érseki Hivatal, az Érseki Főszentszék, a Főegyházmegyei Tanfelügyelőség, az Érsekuradalmi Jóságigazgatóság és az Alapítványkezelő Hivatal.

1820-ban 178 katolikus pap 98 plébániát és 116 leányegyházat látott el. A plébániák száma 1830-ban 99, 1842-ben 103 volt. 1881-ben 112 plébániáról és 201 filiáról 231 pap gondoskodott. Az egyházmegyes papok száma 1911-ig emelkedett (290-re), addig a szerzetes papok száma 121-ről (1887) 61-re csökkent (1911); akkor 127 plébániát kellett ellátni. A század közepe óta egyenletesen növekedett a női szerzetesek száma: 34 év alatt 166-ról (1887) 560-ra (1911) emelkedett, és ezzel 128 fővel meghaladták férfi szerzetesek számát (560:432).

1869-ig 10, utána 16 esperesi kerületbe tagolódtak. Az érsekség soknyelvűsége visszatükröződik az istentisztelet során használt nyelvekben: az 1842 előtti 99 plébániából 41 helyen (41%) csak magyarul, 21 plébánián csak németül, további hét helyen csak horvátul folyt az istentisztelet. Vegyes istentiszteleti nyelvhasználatot regisztráltak a maradék 30 plébánián (magyar és német 2, magyar, német és horvát 1, magyar és szlovák 1, német és

magyar 5, német és horvát 2, német, magyar és horvát 2, német, horvát és magyar 1, horvát és magyar 6, horvát és német 3, horvát, magyar és német 3, horvát, német és magyar 4). Az örmény szertartású katolikusok istentiszteleti nyelve a német volt. A század derekára nincs érdemi változás: 1845-ben csak 42 volt tisztán magyar, 22 kizárólagosan német és 6 horvát. 1887-re viszont az egynyelvű plébániák aránya 47:18:2 arányra tolódott el.

A dualizmus évtizedeiben 25 plébániát szerveztek, kétharmadukat az 1895 utáni időszakban. Ezek közül nyolc esetben nagyvárosok, illetve azok katolikus közösségei vállalták a kegyúr szerepét. Az érsekség és a kalocsai székeskáptalan három plébániát szervezett saját birtokán, s így azok kegyúri jogaival is rendelkezett. Egy esetben magánkegyúri alapítással találkozunk, három alkalommal pedig a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium töltötte be ezt a szerepet (ebből a háromból csak egy esetben maradt hosszabb távon is kegyúr az állam). Az egyházmegye déli területein a határőrvidék fölszámolása kapcsán négy alkalommal került sor hasonló esetre. Hat plébánia pedig „egyedi alapítású”, azaz kegyurak nélkül, csupán érseki segítséggel jött létre.

Papnevelés

A papképző szeminárium létrehozása az egyházmegyét újjászervező érsek eminens céljai között szerepelt. Patachich Gábor érsek 1733-ban nyitotta meg a papi szemináriumot, amely 1764-ben kapott saját új épületet; ezt bővítették tovább 1807-ben, majd 1823-ban és a 19. század végén, míg végül az épület a székesegyház szomszédságában elnyerte mai formáját. Ahogy másutt, itt is a szeminárium működését a Trienti Zsinat előírásainak megfelelően szervezték meg. A növendékek száma fokozatosan emelkedett, míg végül 30–40 fő között elérte az átlaglétszámot. A kalocsai nagyszeminárium – II. József központosító törekvései idejét, az 1785 és 1790 közötti éveket, valamint 1849-ben hadikórházzá történt átalakítását leszámítva – 1952-ig működött, ekkor egyesítették a csanádi egyházmegye szegedi intézményével. 1816 és 1894 között a főpapok 15 papot küldtek magasabb teológiai képzésre a bécsi *Frintaneumba*. A kisszeminárium létrehozásának gondolatát az 1863-as kalocsai tartományi zsinat vetette fel elsőként, végül Haynald Lajos érsek 1879-ben építtette meg a mintegy 60 fő befogadására alkalmas intézményt. Városhy Gyula érsek 1907-től a jezsuita rendre bízta a szeminárium vezetését. 1948-ban államosították.

A kalocsai főpapok 19. századi története sorában kiemelkedő egyéniség Haynald Lajos (1867–1891). 1851-ben ő volt a legfiatalabb püspökök egyike az

erdélyi egyházmegye élén, 1864-ben azonban lemondani kényszerült, mivel kiállt Erdély uniója és egyházmegyéje érdekei mellett. A kiegyezés után mint a „nemzet választottját” üdvözltek a kalocsai érseki székből, ahol főpapi programja a keresztény haladás lett. Tudományos érdeklődésének egyik jele a jezsuita kollégiumban 1877–1879-ben az általa létesített korszerű csillagvizsgáló. A csillagda Fényi Gyula jezsuita tevékenységének köszönhetően világ-hírré tett szert, elsősorban a csillagásznak a napfolttevékenység vizsgálata terén elért tudományos eredményeinek köszönhetően.

A kalocsai érsekek hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Élet- kor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtár- tam</i>	<i>Átbelye- zés</i>
1. Kollonich László (1736–1817)	Nagyvárad	1788. 06. 02.	52	1817. 04. 23. Üresedés: 62 hó	29	
2. Klobusiczky Péter (1752–1843)	Szatm.	1822. 07. 10.	70	1843. 07. 02. Üresedés: 32 hó	21	
3. Nádasdy Ferenc (1785–1851)	Vác	1846. 03. 16.	61	1851. 07. 22. Üresedés: 11 hó	5	
4. Kunszt József (1775–1847)	Kassa	1852. 06. 15.	62	1866. 01. 05.	14	
4.a [Lonovics József (1793–1867)]***	Csan.			Üresedés: 17 hó		
5. Haynald Lajos (1816–1891)	Erd.	1867. 06. 04.	51	1891. 07. 04. Üresedés: 7 hó	24	
6. Császka György (1826–1904)	Szepes	1892. 02. 17.	66	1904. 08. 11. Üresedés: 17 hó	13	
7. Városey Gyula (1846–1910)	Szf.	1906. 01. 14.	60	1910. 10. 28. Üresedés: 7 hó	5	
7. Csernoch János (1852–1927)	Csan.	1911. 06. 01.	59	1912. 12. 03. Üresedés: 19 hó	2	Esztergom
8. Várady Árpád Lipót (1865–1923)	Győr	1914. 06. 29.	49	1923. 02. 18.	9	
			Átlag: 59 év	Üresedés átlaga: 22 hó	Átlag: 13 év	

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intbronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás, Csernoch János esetében az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

*** 1848-ban kinevezett egri érsek. Betegsége miatt nem foglalta el kalocsai hivatalát.

Kalocsa-Bács mint Esztergom után a második legjelentősebb érsekség csaknem magától értetődően célpüspökségnek számított. Mindegyik érseke korábban már állt egy püspökség élén. Közülük Csernoch János csupán másfél évi hivatali idő után eljutott a prímási méltóságig. Különös eset Lonovics József csanádi püspöké: 1848. június 25-én egri érsekké nevezték ki, de hivatalát nem foglalhatta el, utóbb felségárulás miatt letartóztatták és bebörtönözték. Bár néhány hónap múlva szabadon engedték, csak egy évtized elteltével térhetett vissza hazájába. Az enyhülés jeleként 1866-ban kalocsai érsekké nevezték ki, de betegsége miatt már nem foglalhatta el ezt a széket sem. A kalocsai érsekek általában az 59. életévükben, az átlagnál idősebb életkorban léptek hivatalukba, csupán az egyik érintettet (Váradyt) iktatták be 50 évnél fiatalabb életkorban. Az átlagos hivatali idő 13 év, ami megfelel a többi egyházmegye tendenciájának. Az érseki szék betöltése, az új főpap kiválasztása átlagosan 22 hónapig tartott, bár Kollonich érsek halála után a bécsi udvar anyagi okokból évekig nem töltötte be a széket (a széküresedés alatt az érsekség igen jelentős, közel százezer hold utáni jövedelme a kincstárba folyt be), sőt az esztergomi érseki-prímási szék is üresen állt 1809 és 1819 között. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 302.)

• *Irodalom:* ADRIÁNYI GÁBOR, *Egy „elfelejtett” kalocsai főpásztor: Klobusiczky Péter (1752–1843)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 9 (1997) 3–4: 19–27; ADRIÁNYI GÁBOR (források válogatása, bevezetés, jegyzetek)–BÁRÁNY ZSÓFIA (kézírásos latin szövegek átírása), *Az 1863. évi kalocsai tartományi zsinat* (Egyháztörténeti Források 2), Budapest 2015; ASBÓTH MIKLÓS–ROMSICS IMRE, *Kalocsa múltja és jelene*, Kalocsa 1998; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; DÓKA KLÁRA, *A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 1–2: 89–152; DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1. Kalocsai Főegyházmegye*, Budapest 1994; GYETVAI PÉTER, *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VII), München 1987; HC VII–IX; IPOLYI LÁSZLÓ, *Kalocsai Főegyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 745–750; *A Kalocsai Érseki Főegyházmegye újabb templomépítkezései, 1907–1911* (Tervezték és vezették Foerk Ernő, Petrováczy Gyula), Budapest 1912; KATONA ISTVÁN, *A kalocsai érseki egyház története. I. rész* (ford. Takács József, előszó, jegyzetek: Thoroczkay Gábor, szerk.: Romsics Imre), Kalocsa 2001; LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos közeleti és politikai tevékenysége*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 3–4: 97–150; LAKATOS ANDOR, *Plébániák szervezése a dualizmus kori Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében*, Fiala egyháztörténetészek írásai (szerk. Fazekas Csaba), Miskolc 1999; LAKATOS, *Történeti szemantizmus*; LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891). Biográfia*, Doktori disszertáció, Budapest 2003; LAKA-

TOS ANDOR, *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken (1923–1942)*, Horváth–Kikinda, Emlékkötet, III–133; LAKATOS ANDOR (szerk.), *A kalocsai érsekség 100 esztendeje. A Kalocsa–Bácsi Érsekségtől a Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegyéig (1909–2009)*, Kalocsa 2009; LAKATOS ANDOR, *Tudomány és művészet Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek életében*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 30 (2018) 3–4: 5–34; *Miasszonyunkról nevezett kalocsai iskolánővérek története. 1860–1900. Írta az intézet egyik tanára*, Kalocsa 1900; MOLNÁR ANTAL, *A kalocsai érsekség a török korban*, Kalocsa történetéből (szerk. Koszta László), Kalocsa 2000, 109–156; *Schem. Colocen.* 1975, 13–34, 1985, 1990; TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*, Kalocsa 2014; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021; TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ, *A kalocsai érsekség évezrede*, Budapest 1999; UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae XI), Köln 1991; UDVARDY JÓZSEF, *Akalocsai főszékeskáptalan története a középkorban* (METEM Könyvek 3), Budapest 1992; *Univ. Schem.* 1842; WINKLER PÁL, *A kalocsai és bácsi érseki főkáptalan története alapításától 1935-ig* (Árpád könyvek 4–5), Kalocsa 1926; WINKLER PÁL, *A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig* (Árpád könyvek 31–33), Kalocsa 1929; WINKLER, *A papnevelés.*

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 299–303.

BALOGH MARGIT

II. I. I. KOLLONICH LÁSZLÓ [KOLLONITS, KOLLONITZ, KOLLONICS] (1736–1817)

Erdély, 1775. július 18. – 1781. június 23.

Nagyvárad, 1781 – 1788. március 10.

Kalocsa-Bács, 1788. június 2. – 1817. április 23.

1736. december 7-én született Bécsben, régi nemesi családba, amely már a 15. században Horvátországból Ausztriába települt, és 1623-ban grófi címet szerzett. A lényegében osztrák nemesi nemzetség ettől kezdve alig állt kapcsolatban a Szent Korona országaival. A Habsburg-uralkodók kegyéből a család több sarja magas egyházi hivatalokat nyert, köztük Kollonich Lipót († 1707) esztergomi érsek és bíboros, unokaöccse, Kollonich Zsigmond († 1751) pedig az első bécsi érsek és bíboros lett. Egykorú források szerint Má-

ria Terézia felajánlotta neki a prímási méltóságot, ő azonban Bécsset választotta. Mivel személyével a család férfiági kihalása fenyegetett, örökbe fogadta a Magyarország egyik legősibb protestáns nemesi családjából származó csömöri és zayugróci Zay László bárót (1705–1780) azzal a kikötéssel, hogy konvertálnia kell és a jövőben kizárólag a Kollonich nevet viselheti. Az adoptálást családirag indokolta, hogy Zay anyja a Kollonich családból származott. Ezen felül Zay első felesége az örökbefogadó apa féltestvére, Kollonich Mária Eleonóra volt. A házasságból tíz gyermek született, a hatodikként K., akit Lipót László Ambrus néven kereszteltek.

K. a gimnáziumot Bécsben és Győrött, a filozófiát a bécsi *Theresianum* növendékeként végezte. A tonzúrát 1750-ben kapta meg K. Zsigmondtól annak magánképzőintézményében. A teológiát Rómában, a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként végezte. 1759-ben a római La Sapienza egyetemén teológiai és filozófiai doktorátust szerzett. 1759. november 11-én szentelte pappá Leopold von Egkh und Hungersbach olmützi (Alamóc, ma Olomouc CZ) püspök Kremsierben (Kroměříž CZ). Ezt követően K. számára megnyílt a főnemesi egyházi karrierhez vezető út. Katona István szerint (lásd *Irodalom*) 1762-ben váradi, 1769-ben olmützi kanonok lett, más szerzők e két kinevezést 1760-ra datálják. Pappászentelési bizonyítványa szerint azonban már 1759-ben olmützi kanonok volt. Mária Terézia királynő 1763-ban címzetes ruténi préposttá, 1765-ben váradi nagypréposttá nevezte ki. Katona szerint 1769-től általános helynökként irányította a püspökséget.

1774. október 27-én a királynő Erdély püspökévé nevezte ki. A kinevező okirat szerint ekkor ruténi prépost, váradi kanonok, és általános helynök volt. Ugyanazon a napon kapta az Erdélyi Nagyfejedelemség belső tanácsosi kinevezését is. VI. Pius 1775. április 24-én erősítette meg a döntést, majd Bécsben szentelték püspökké május 28-án. A főszentelő Migazzi Kristóf bécsi bíboros érsek és váci püspök volt. Székét július 18-án foglalta el. Erdélyi püspökként a nagyszebeni Kormányzótanácsban az elnök utáni helyet foglalta el, ezzel összefüggésben bizottságokban elnökölt és számos egyházi és világi kormányzati feladatot látott el. Egyházkormányzati tevékenységére vonatkozóan kevés forrás áll rendelkezésre. Eszerint K. körbelátogatta egyházmegyéjét, jelentősen támogatta a gyulafehérvári székesegyház újjáépítését, újjászervezte a székesegyházi főesperességet és az Udvari Kamarától szeminárium létesítése céljára megkapta a befejezetlenül maradt

egykori jezsuita kollégiumot, amelynek építését saját költségén fejezte be. Feudális kötelezettségeinek megfelelően 66 újoncot állított ki a porosz háborúba.

Mária Terézia királynő 1780. június 23-án váradi püspökké nevezte ki (ez a királyi diploma dátuma is). Döntését azonban, más kinevezésekkel együtt csupán két nappal később, a budai egyetem felavatási ünnepségeinek keretében ismertette. II. József intézkedéseinek következtében K. volt az első váradi püspök, akinek szembesülnie kellett a helyszínen működő görögkatolikus kollégájával, és nem tölthette be a bihari főispáni méltóságot sem. Az uralkodónő többek között azért hagyta négy évig üresedésben a váradi püspöki széket, hogy ellenállás nélkül leválaszthassa az 1777-ben VI. Pius jóváhagyásával megalapított nagyváradi görögkatolikus eparchiát. A Szenszék 1781. június 25-én hagyta jóvá az áthelyezést. Váradi püspökként is engedélyezték neki, hogy ekkor még mindig meglévő olmtüzi kanonokságát megtarthassa. K. rövid nagyváradi működésére kevés forrás állt rendelkezésre. Egykorú feljegyzések szerint nagyvonalúan támogatta az egyházmegye szegényeit, még Kalocsára történő áthelyezése után is.

1787. augusztus 21-én II. József kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki. VI. Pius pápa 1788. március 10-én prekonizálta. Június 2-án vette birtokba ünnepélyesen a főegyházmegyét, a székfoglaló beszéde fennmaradt. Működését ezt követően egyrészt a jozefinista intézkedések felülvizsgálata, másrészt a francia forradalommal összefüggő események határozták meg. II. József halála után, még 1790-ben kieszközölte az uralkodónál, hogy a papképzés a Központi Szeminárium helyett ismét a kalocsai szemináriumban folyjon. Sikerült elérnie azt is, hogy elnyerje a Hétszemélyes Tábla társbírói méltóságát, amely korábban is kijárt a kalocsai érseknek. Miután II. Lipót 25 év után 1790-ben újra összehívta az országgyűlést, a Magyar Királyság karai és rendjei nevében régi szokás szerint kalocsai érsekként K. üdvözölte a királyt, a trónörököst, valamint az uralkodóház többi tagját, amiről hazatérése után Budán beszámolt az országgyűlésnek. Amikor az országgyűlést áthelyezték Pozsonyba, K. vezetésével küldöttség ment Bécsbe, hogy üdvözölje a Frankfurtban megkoronázott új császárt és meghívja őt Magyarországra az országgyűlésre és a koronázásra. Jelentős szerepet játszott a november 15-i pozsonyi koronázási ceremóniában is. Az országgyűlésen részt vett abban az egyházi kezdeményezésben, amely elenezte a király 1790. november 7-i, nemkatolikusoknak kedvező vallás-

ügyi leiratát. Ennek eredményeként mindenekelőtt sikerült megakadályozni egy a főpapság, 30 főnemes és más nemesi képviselők által is támogatott petícióval, hogy a király formálisan a protestáns egyház vezetőjének nyilvánítsa magát, a protestáns egyház egyenjogú legyen a katolikussal, és jogosult legyen a király engedélye nélkül nemzeti zsinat összehívására. A horvátok kérésére az országgyűlés kivette a zengg-modrusi püspökséget a laibachi (Ljubljana SLO) érsekség fennhatósága alól, visszahelyezve azt a Szent Korona és a kalocsai érsek joghatósága alá. K. fontosabb szerepet töltött be I. Ferenc 1792. évi koronázási szertartásánál is. 1799-ben a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosává és az Egyházügyi Bizottság (*Commissio Ecclesiastica*) elnökévé nevezték ki, ezért 1799 és 1808 között Budán lakott. Jordánszky Elek szerint – aki később temetésén a gyászbeszédét mondta – a császár és a pápa esztergomi érsekké és bíborossá akarta kinevezni K-t, ő azonban visszautasította a lehetőséget.

Magasabb politikai feladataitól függetlenül K. eleget tett főpásztori kötelezettségeinek. 1791-ben kánoni vizitációt tartott, ugyanabban az évben a kanonokokat kórusimára kötelezte. Az 1794. évi kánoni vizitációt követő évben a három főesperességet három-három espereskerületre osztotta (felső, középső és alsó). Ekkor a kalocsai főesperességben 28, a bácsi főesperességben 30, a tiszai főesperességben 29, összesen 87 plébánián 143 egyházmegyes pap szolgált. Egy három évvel későbbi összeírás szerint a hívek száma 187 839 volt. 1803-ban a főesperesek révén tartott vizitációt, mivel ekkor országos kötelezettségei miatt Budán tartózkodott. 1810-ben a főszékesegyházi és a tiszai főesperességeket saját maga látogatta meg. A bérmaörutakat általában segédpüspökei tartották, csupán néhány évben ő maga (1807, 1808, 1810, 1812). K. kezdeményezésére több építészeti munkálatra is sor került. 1795-ben helyreállíttatta és harangokkal látta el a székesegyház leégett tornyait, a legnagyobb harangot a helyiek azóta K. emlékére „Laci”-nak nevezik. Felépíttette az érseki kastély nyugati szárnyát, kialakította a kertet, bővítette az elődje, báró Patachich Ádám († 1784) által létrehozott könyvtárat. Fontos lépése volt az utókorra nézve, hogy hagyatéka jelentős részét az úgynevezett nagypénztárra (azaz egy egyházmegyei alapra) áldozta. A gyászbeszéd szerint K. érdeme, hogy püspöksége alatt az ő közreműködésével hét templom, 11 plébániaépület és számos iskola épült fel.

1817. április 23-án hunyt el egy előző nap jelentkező agyvérzés következtében. Április 26-án temették el a kalocsai székesegyházban. Földi maradványait a 20. század elején áthelyezték a székesegyház újonnan megépített kriptájába.

• *Művei*: *Excelsi proceres et incliti status ac ordines regni Hungariae*, Budae 1790; *Kollonics Ladislaus [...] petit repositionem in officium perpetui comitis Bácsiensis*, Budae 1790; *Sermo occasione introductionis ordinis S. Benedicti et installationis primi post restitutionem archi-abbatis [...] dictus die 25. Aprilis 1802*, Posonii é. n.; *Sermo, quem [...] die 2. Junii 1788., quippe occasione solennis in metrop. suam sedem ingressus, et installationis ad clerum et populum archi-dioecesis suae habuit*, Pesthini 1823. • *Források*: AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, 169, 181, 189; GyFL KL Káptalani jegyzőkönyvek (II. 1/a.), 1. kötet. Protocollum capitulare 1759. május 4.–1807. december 18. 76. o.; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (I.1.c), Kollonich László; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Kötetek (I.1.e.), A/24; KFL Gyűjtemények, Oklevéltár, Újkori oklevelek, Érseki perszonális oklevelek (VIII.1.b.1.), Kollonich László; *Pressburger Zeitung* 15/72 (1781); *Ofner Pester Zeitung* 4/34, 41, 42 (1817); *Unterhaltungsblatt Pressburg* 7/43 (1817); VISSI ZSUZSANNA–TROSTOVSKY GABRIELLA–TUZA CSILLA–H. NÉMETH ISTVÁN–CSAVLEK JUDIT (szerk.), *Libri Regii – Királyi Könyvek, 1527–1918*, Budapest 2006. (DVD) és <https://archives.hungaricana.hu/bu/libriregii/> (letöltés ideje: 2024. 03. 06.), ANTONIUS SZEREDAI, *Series antiquorum et recentiorum Episcoporum Transilvaniae*, Alba Iulia 1790, 241; STEPHANUS KATONA, *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae* 2, Colocae 1801, Capp. CCXVI–CCXXVI; ALEXIUS JORDÁNSZKY, *Series Colocensium praesulum adornata e complurium historicorum combinatione [...]*, Posonii 1818, 13–15. • *Irodalom*: BAHLCKE, *Episkopat*; BUNYITAY VINCE–MÁLNÁSI ÖDÖN, *Ávárad püspökség története alapításától a jelenkorig IV*, Debrecen 1935, 351–356; FODOR, *Történelmi sematizmus*, 25–26, 28; GAMS, *Series episcoporum*, 372, 382, 385; GYETVAI PÉTER, *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén*, München 1987, 352–365; HC VI, 173, 413, 432; KATONA ISTVÁN, *Akalocsai érseki egyház története I–II*, Kalocsa 2001–2003, II, 242–252; LAKATOS, *Történelmi sematizmus*; MKL VII, 84; *Schem. Colocen.* 1942, 13, 1975, 28–29; *Schem. hist. Varadinen.* 1896, 97, 110; *Schem. Transsilvanien.* 1913, 15; SZINNYEI, VI, 772–773; TEMESVÁRY JÁNOS, *Az erdélyi püspöki székhely betöltése (1696–1897)* (Az Erdélyi Katolikus Akadémia felolvasásai I/7), Kolozsvár 1932, 22–23; WINKLER, *A papnevelés*, 26–29; WURZBACH, XII, 357–361.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 304–308.

II.1.2. KLOBUSICZKY PÉTER (1752–1843)

Szatmár, 1808. március 5. – 1822. április 19.

Kalocsa-Bács, 1822. július 10. – 1843. július 2.

1754. június 26-án született a Szatmár vármegyei Fehérgyarmaton, régi nemesi családba. Édesapja Klobusiczky László főszolgabíró, édesanyja Kende Anna. A család másik ágából származó Klobusiczky Ferenc kalocsa-bácsi érsek volt 1751 és 1760 között. A gimnáziumot Nagykárolyban (Carei RO), Kassán és Nagyszombatban végezte. 1769. október 17-én két bátyját követve Trencsénben (Trenčín SK) belépett a Jézus Társaságába. Filozófiai és teológiai tanulmányait Győrött, majd Nagyszombatban folytatta. Szerzetesi örökfogadalmat 1771. szeptember 15-én tett. A rend feloszlata (1773) után báró Patachich Ádám († 1776) püspök meghívására Nagyváradra ment, ahol 1775. szeptember 25-én pappá szentelték. Az 1776-ban kezdődő hosszabb széküresedés idején, amikor Mária Terézia kiszakította az egyházmegyéből a nagyváradi görögkatolikus püspökséget, K. a káptalani helynök titkára volt, majd 1780-ban Váradolaszi (Olosig RO, ma Nagyvárad egy városrésze) plébánosává nevezték ki. 1787-ben az újonnan kinevezett főpásztor, Kollonich meghívására Kalocsára ment, ahol harminc évig szolgált mellette különféle hivatalokban. Először érseki titkár, majd 1790-ben kanonok, a főszékesegyház plébánosa és főesperese, 1794-ben bácsi kisprépost, 1799-ben őrkanonok, 1802-ben olvasókanonok lett. Egyúttal oldalkanonokként is szolgált Kollonich mellett.

1807. július 10-én Ferenc király kinevezte Szatmár második püspökének, és szerényebb jövedelmének növelésére egyúttal a magasan javadalmazott Szentjobb címzetes apátjává tette meg. A Szentszék 1808. január 11-én prekonizálta. Püspökké február 21-én szentelte fel báró Fischer István egri érsek Egerben, a társszentelők Szányi Ferenc rozsnyói és Zábráczy József († 1809) vegliai címzetes püspök volt. Március 5-én vette birtokba egyházmegyéjét, a beiktatási ünnepségre azonban csak májusban került sor. Az Egerben tanító egykori jezsuitát, Kovács Flóriánt általános helynökké tette meg. K. egyházkormányzása kezdetben teljesen a meghatározó válságok jegyében telt, ezalatt hűséget tanúsított a királlyal és a pápával szemben is. A Napóleon elleni háborúk finanszírozására kiszolgáltatta az udvarnak a rendelkezésére álló arany- és ezüsttárgyakat, és értékes étkészletének árát is, csupán egy ezüstkanalat tartott meg magas rangú vendég érkezése esetére. Három évvel ké-

sőbb kölcsönt vett fel, hogy újabb anyagi támogatást nyújthasson. 1812-től részt vett a pozsonyi országgyűléseken. Miután VII. Pius 1814-ben kiszabadult a francia fogságból, K. a magyar püspöki kar nevében levelet írt a pápának, melyben örömét fejezte ki.

A viszonyok konszolidálása után K. jelentősen hozzájárult a még fiatal egyházmegye infrastruktúrájának kiépítéséhez. Több mint 100 ezer forint értékben számos új épületet létesített, a környező telkek megvásárlása után felépíttette a püspöki palota bal szárnyát, és 35 ezer forintot áldozott egy szeminárium építésére és javadalmazására. A székesegyházban kétszintes sekrestyét és kriptát építtetett, és új kanonoki stallumot, a kispapok számára padokat készíttetett, ezen felül liturgikus kellékeket adományozott a székesegyháznak. Szatmáron új könyvtárat létesített. K. lelkiismeretesen látta el feladatát, gyakran maga prédikált, és szívesen végezte a különféle szertartásokat. Szigorúan tartotta magát az előírásokhoz és mindig pontosan leadta a Bécsből vagy Rómából kért jelentéseket. Kétszer vizitálta egyházmegyéjét. 1821 szeptemberében megtartotta a szatmári egyházmegye első zsinatát, amelyen részt vett a káptalan, az esperesek, a szerzetesrendek előjárói és a teológiai tanárok. Az egyházmegye emlékezete szerint a nagyböjti időszakban mindig maga prédikált a székesegyházban.

K. szociális intézkedései közé tartozik, hogy konviktust alapított Szatmáron a szegényebb diákok számára, támogatta a vagyontalan ipari tanoncokat és sok konvertitát, felemelte az egyházban alkalmazott tanárok fizetését és támogatta a rosszul fizetett papokat, valamint a főkegyúr nélküli templomokat. Nagy elismerést váltott ki, hogy a püspöki birtokokon úgynevezett falusi sebészeket alkalmazott. A hagyomány különösen az 1816-os évet tartja számon annak örömteli és drámai eseményeivel. Augusztus 25-én a kalocsai érsek kérésére K. szentelte fel a megépült kalocsai főszékesegyházat. Szeptember 25-én, pappá szentelésének negyvenedik évfordulóján ő szentelte fel szülőfaluja új templomát, amelyet nagyváradi kanonok bátyja építtetett. Az 1816–1817. évi árvíz és rossz termés miatti ínség enyhítésére a községi tisztviselők K. utasítására házról házra jártak, hogy felmérjék a helyzetet és az érintetteket élelemmel és fával lássák el. Ugyanabban az évben három héten keresztül élelmezett több mint száz személyt, akik egy határbizottság részeként a kietlen Máramarosban tevékenykedtek, ezért K-t a magyar vendégszeretet példaként tartották számon. Halála után több évvel megjelenő sajtótudósítások is visszatértek erre és K. javára írták,

hogy negyvenéves szatmári működése során 70 ezer vendéget látott el. Ezek az évek azonban komoly adósságot eredményeztek, amelyet csak évekkel később, kalocsai érseki jövedelmeiből tudott törleszteni.

1821. december 21-én a király kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki. Az áthelyezést a pápa 1822. április 19-én erősítette meg. Hivatalba lépésére július 10-én került sor, ekkor kapta meg az apostoli leiratokat és a palliumot a hajósi templomban Király József pécsi püspök kezéből. 1825-ben a Hétszemélyes Tábla ülnöke lett. Folyamatosan részt vett az országos ügyekben. 1822 szeptemberében részt vett a pozsonyi nemzeti zsinaton, amely négy bizottságot hozott létre. K. a leghosszabb ideig tanácskozó, általános erkölcsi kérdésekkel foglalkozó első bizottságot vezette. A testület tizenkét okkal magyarázta az általános erkölcsi hanyatlást, ezek közé sorolva például a helytelen nevelést, a vegyes házasságok terjedését és a kétes hírű színdarabokat. Az elemzéseket és az intézkedések részletes felsorolását megküldték a királynak és a nunciusnak, azonban különböző okokból kifolyólag sem Rómából, sem Bécsből nem érkezett válasz, így Magyarország utolsó nemzeti zsinata és K. működése a zsinat legfontosabb bizottságában eredménytelennek bizonyult. K. mindkét egyházfői működése idején jelen volt a pozsonyi országgyűléseken 1812–1836 között. 1832–1836 között a főrendi házban a katolikus érdekek legfőbb képviselője volt. E tevékenységétől függetlenül püspökségében is aktív maradt, lehetőség szerint eleget tett liturgikus kötelezettségeinek (prédikációk, ájtatosságok, körmenetek) és addig szokatlan gyakorisággal körlevelekben szólította meg a papságot.

Új szolgálati helyén, Kalocsán is a hagyományos mértéket messze meghaladóan jótékonykodott. Támogatta többek között Brunszvik Teréz grófnő iránymutató óvodaalapító kezdeményezését. Az 1831-es kolerajárvány idején gondoskodott a szükségét szenvedőkről: népkonyhát működtetett, a betegeket gyógyszerekkel látta el, a papokat betegszolgálatra kötelezte. Megvetette a kalocsai kórház és aggház alapjait. Az egykorú jelentések szerint K. egész egyházkormányzása alatt másfélmillió forintot fordított közhasznú célokra. Ebbe valószínűleg beleszámolták a főegyházmegyei nagypénztárra áldozott összeget, ami lehetővé tette a szeminárium és a kegyúr nélküli plébániák támogatását, valamint a szociálisan hátrányos helyzetű papok és tanítók ellátását. Egy 1839. évi hosszú méltatás szerint támogatta a katasztrófák áldozatait, alamizsnát adott a szegényeknek az érsekségében, Budán, Pozsonyban és Bécsben, hozzájárult templomok és más egyházi épületek felépítéséhez, kibővítéséhez és berendezéséhez, ösztöndíjakkal segí-

tette a rászoruló tehetségeket, és kifizette a helyi gimnázium első grammatika tanárának bérét. Adriányi a kor azon püspökei közé sorolja K-t, akik „jó vagy nagyon jó pasztorális tevékenységgel” jellemezhetők.

K. egészségi állapota miatti aggodalomból, mivel gyenge fizikumú ember volt, illetve éjszakai imavirrasztásai miatt a szatmári káptalan még 1814-ben K. tudomása nélkül felmentést kért számára Rómában a breviárium végzése alól. Nem tudni, hogy K. élt-e ezzel a jogával. Az aggodalom annyiban alaptalan volt, hogy K. még kilencven évesen is, 1843-ban maga vezette az úrnapi körmenetet Kalocsán. Szentség hírében hunyt el 1843. július 2-án. A papság és a hívek július 4–6. között vettek búcsút tőle, az ünnepélyes temetésre augusztus 30-án került sor a székesegyházban. Püspöki hagyatéka többek között ékszerekből és ezüstműből, valamint hatszáz marhából, ötszáz sertésből és hétszáz juhból állt, melyeket az Udvari Kamara ősszel Pozsonyban és a környező piacokon elárverezett. Földi maradványait a 20. század elején áthelyezték az újonnan megépített székesegyházi kriptába.

• *Művei (Válogatás):* *Ex exercitiis Octiduanis Anni 1772. Jaurina [...]*, Nagyvárad 1773; Latin epitaphium az egyetem Budára való áthelyezése alkalmából (1777); *Kempis Tamás Krisztus követéséről írt könyvének az esztendő minden napjára válogatott tanításai*, Pozsony 1787; *Halottas beszéd, melyet azon alkalmatossággal, midőn néb. Nagy-Károlyi gróf Károlyi Antal úr 1791. eszt. [...] eltemettetett, utánnavaló napon Szent-Mihály havának 26. Kaplonyban mondott*, Pest és Pozsony 1792; *Halottas beszéd, [...] Kaplony nevezetű helységben 1803. eszt. Pünkösöd havának 23. napján gyászos egyházi szertartással eltemettetett [...]*, Bécs 1803; *Egyházi beszéd, melyet a kalocsai ájtatos iskolák szerzete templomának felszentelése alkalmatosságával 1804. eszt. Kisasszony havának 27. napján mondott*, Kalocsa é. n.; *Egyházi beszéd, melyet [...] a midőn ő herczegsége Hessen-Homburg magyar lovas ezredjének négy új zászlóit szentelné, [...] Debreczen városa mezején 1819. szept. 26. élő nyelvvvel mondott*, Debrecen 1819; Latin beszédei 1822. aug. 6, okt. 16, 1825, 1826, h. é. n.; *Litterae pastorales*, h. n. 1823; *Archi-Duci Palatino (1832–1833-as országgyűlés)*, h. é. n.; *Reggeli és estéli imádság. Mely a szent emlékü Klobusiczky Péter előbb szatmári püspök, utóbb kalocsai érsek udvarában naponkint végeztetett*, Kalocsa 1891; MESZLÉNYI GYULA (kiad.), *Klobusiczky Péter volt szatmári püspök, később kalocsai érsek szent beszédei*, Szatmár 1906. • *Források:* AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, 208, 218, 248; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Konzisztórium-i jegyzőkönyvek, Érseki Hivatal iktatókönyvei (I. i. e. A), 45; KFL Oklevéltár, Klobusiczky Péter oklevelei (VIII. l. b.); *Schem. Colocen.* 1975, 29. 136; VISSI ZSUZSANNA ET AL. (szerk.), *Libri Regii. Királyi Könyvek. 1527–1918*, DVD-ROM, Budapest 2006; *Der Adler* 17. 4. 1839; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 22. 12. 1839; *Wiener Zeitung* 21. 9. 1843; *Innsbrucker Nachrichten* 29. 11. 1859. • *Irodalom:* THOMAS BEDCSULA, *Vita Petri Klobusiczky de eadem, metropoli-*

tanarum Colocensis et Baciensis ecclesiarum canonice unitarum archi-episcopi [], Colocae 1859; GAMS, *Series episcoporum*, 372, 381; HC VII, 156, 356; KOMÁRIK ISTVÁN, *Klobusiczky Péter kalocsai érsek élete*, Kalocsa 1891; LAKATOS ANDOR, *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára*, Kalocsa 1998; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; LADISLAUS LUKÁCS SI, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773) I–III*, Romae 1987–1988, II. 739; MENDLIK, IX. Pius, 79, 115; MÉL I, 938; MKL VII, 31–32; PNL X, 635; *Schem. Cent.*, 22–28; CARLOS SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus I–X*, Paris 1890–1909, IV. III18, IX. 551; SZINNYEI, VI, 573–576; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 42; WINKLER PÁL, *A kalocsai érseki főszékesegyház története 1010-től napjainkig*, Kalocsa 1929, 31–33, 71–76; WINKLER, *A papnevelés*, 29; WURZBACH, XII, 110; L. HOHENEGGER, *Denkmale der Wohlthätigkeit des ungarischen Clerus*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 15 (1824), 76; WILHELM KRATZ S. J., *Exjesuiten als Bischöfe (1773–1822)*, 185–215, Archivum Historicum Societatis Iesu 6 (1937), 205.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 308–311.

TÓTH TAMÁS

II.1.3. NÁDASDY FERENC, FOGARASFÖLDI GRÓF (1785–1851)

Vác, 1824. február 12. – 1845. november 24.

Kalocsa-Bács, 1846. március 16. – 1851. július 22.

1785. március 3-án született Bécsben, Magyarország egyik legrégibb és leghíresebb főnemesi családjába, kilenc gyermek közül hatodikként. Apja gróf N. Mihály († 1826) királyi főajtónálló, anyja Colloredo-Waldsee Teréz grófnő. Komáromban és a bécsi *Theresianum*-ban végzett gimnáziumi tanulmányait követően Nagyszombatban járt teológiára. 1807. március 7-én szentelték pappá a budavári Mátyás-templomban, majd Komáromban lett káplán. Rudnay primás által a püspökválasztás alkalmával kiállított bizonyítványa szerint 1809-ben drégelypalánki (Nógrád vármegye) plébános, 1811-ben honti alesperes, 1816-ban esztergomi kanonok, 1817-ben szekszárdi címzetesapát lett. Ugyanabban az évben a nagyszombati szemináriumba került, majd egy évvel később a pesti Központi Szeminárium rektora lett. 1820-tól barsi főesperes és a Királyi Tábla tagja. Egyúttal betöltötte a családban öröklődő komáromi főispáni méltóságot is.

Ferenc király 1823. március 7-én váci püspökké nevezte ki, a döntést XII. Leó november 17-én erősítette meg. Rudnay Sándor esztergomi érsek 1824. február 8-án szentelte püspökké, egyházmegyéjét február 12-én vette birtokba. 1825 nyarán elkezdte látogatni az egyházmegyéjét – többek között az ecsegi, a hatvani, a nógrádi, a gödöllői, az alsónémedi, a soroksári és a hódmezővásárhelyi esperesi kerületeket –, ennek kapcsán elrendelte a templomok, a plébániák és az iskolák személyzetének, valamint az épületek állapotának felmérését. Jótékony célú alapítványokat tett és pártolt a pesti vakok intézete, a váci irgalmasrendi és a városi kórház, valamint az ottani szegényalap és a siketnémák intézete támogatására. Anyagilag segítette a vagyontalan segédlelkészeket, a szegény és munkaképtelen papok intézetét, a szemináriumot és a székesegyházat is. 1827-ben a Hétszemélyes Tábla társbírója, 1838-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja lett. 1836-ban a Központi Szeminárium növendékeinek megfogalmazott írásában kifejtette, hogy a hazaszeretet a papság „édes és szent kötelessége”. 1840-ben a Szent István-rend középkeresztjével tüntetik ki. A váci papnövendékek számára 1845-ben megalapította a Pázmány Irodalmi Iskolát.

Ferdinánd király N-t 1845. május 15-én kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki. Döntését nem utolsósorban N. aktív és hű országgyűlési tevékenységével indokolta. XVI. Gergely pápa az áthelyezést november 24-én erősítette meg. Az érseki széket 1846. március 16-án vette birtokba. Új működési területén az eddigiekhez hasonlóan járt el: végiglátogatta az érsekséget, maga szolgáltatva ki a bérálás szentségét és gyakran gyóntatott. Jótevőként lépett fel, előmozdította az egyházi oktatás ügyét, például az iskolai építkezések vagy a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók támogatásával, és hozzájárult a pesti *Ludoviceum* (Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia) alapjához. Letette az Irgalmas Nővérek alapját és egy a családjáról elnevezett szegényalapot. Korábbi működési helyét, Vácot továbbra is segítette, házat vásárolt az elmeagyógyintézetnek és segélyezte az 1850. évi tűzvész károsultjait. Nemzetközi kapcsolatait mutatja, hogy 1848-ban a párizsi székhelyű Afrikai Intézet jötevé elnökévé választották.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc alatt a magyarországi katolikus egyház második legmagasabb képviselőjeként különleges szerepet töltött be, mivel az esztergomi érsek ekkor nem volt teljesen cselekvőképessé. Bár Hám József magyar szokás szerint már primási kinevezése, 1848. június 25. óta betöltötte hivatalát, szentszéki megerősítésére különböző okokból

kifolyólag nem került sor (lemondás: 1849. július 14.). N. nem vett részt az 1847–1848-as utolsó rendi országgyűlés munkájában, mivel 1848 júniusáig Bécsben tartózkodott szembetegsége miatt. A helynökével folytatott levelezéséből azonban kitűnik, hogy N. figyelemmel kísérte mind az országos, mind az egyházmegyei eseményeket. Ezzel kapcsolatos körlevelében felvázolta az állam és az egyház kapcsolatainak alakulását, és az áprilisi törvényeket úgy értelmezte, hogy azok szabadságot hoztak az egyháznak küldetése teljesítésére. N. a sajtószabadságot is üdvözölte. A papságnak azt tanácsolta, hogy józanul és felelősségteljesen éljen az új szabadságokkal, és ismertesse a hívekkel az új viszonyokat. A papság kérésére arra utasította helynökét, hogy hirdessen egyházmegyei zsinatot. A tervezett témák között szerepelt a papképzés és a szerzetesrendek reformja, az egyházi javak egyházi hatóságok általi irányítása, az egyház érdekeinek védelmét szolgáló szervezetek létrehozása. Beadványában nyomatékosan kérte az uralkodótól az üresekben lévő püspöki székek betöltését.

Az esztergomi székeskáptalan és a püspöki konferencia 1848. július elején kelt határozata nyomán N. rangidős főpapként szeptember 24-re nemzeti zsinatot hirdetett meg Esztergomba. A zsinat szervezőbizottságában elnökölt. Az uralkodó által kinevezett esztergomi érsek azonban maga akarta vezetni a zsinatot és ehhez Róma beleegyezését is elnyerte. N. azonban felhívta a figyelmet arra, hogy Hám prekonizációja még nem történt meg, ezzel szükségszerűen zavarba hozva a Szentszékét, amely visszavonta a Hám-nak adott beleegyezését. A nemzeti zsinatot egyházmegyei papi gyűléseknek kellett előkészítenie. A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyében augusztus 30-tól szeptember 1-ig került sor a tanácskozásra ötven küldöttel. Az összejövetelen az egyházmegyei vezetés ráhatására a konzervatív erők domináltak, két esperesi kerület pedig nem tudta képviseltetni magát az időközben kitört szerb lázadás miatt. A fokozódó nyugtalanság és a nemzeti zsinat vezetésével kapcsolatos bizonytalanság miatt végül kudarcha fulladt a kezdeményezés. N. gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek írt szeptember 27-i levelében felhívta a figyelmet az egyházi adók eltörlésének drasztikus következményeire és segítséget kért. A miniszterelnök október 10-i válaszában támogatásáról biztosította az érseket. December 30-i körlevelében gyászmiséket rendelt el az elesett honvédekért. Közben tisztáznia kellett magát azon vádak alól, miszerint szerb felkelőket támogatott volna és más püspökökkel együtt pénzt küldött volna az osztrák seregnek.

I. Ferenc József trónralépését követően alapvetően megváltozott a helyzet. Buda 1848. december végi elfoglalása után Alfred Windischgrätz tábornagy egymillió forint hadisarcot követelt a katolikus egyháztól, amit N. visszautasított. A tábornagynak és Hám esztergomi érseknek az új császár melletti lojalításra felszólító kiáltványa kihirdetését N. csak március végén és csak Pest vármegyében engedélyezte. Hám prímásnak a Windischgrätz előtti meghódolásra felszólító körlevele köröztetését is megtagadta. Amikor Horváth Mihály kultuszminiszter valamennyi felekezet lelkészei részéről az ellenség elleni harcra lelkesítő beszédekért várt el, majd június 6-ára pedig országos böjtöt rendelt el, az érsekségben ezt az egyházi hagyományra hivatkozva csak korlátozottan hajtották végre. Közvetlenül a fegyverletétel után kibocsátott érseki körlevelében – más főpásztorokhoz hasonlóan – felfüggesztéssel és javadalmuktól való megfosztással büntette azokat a papokat, akik a papi szolgálatot elhagyva fegyvert fogtak. Ezen intézkedéseknek az is célja volt, hogy megkímélje őket a világi bíróságok szigorúbb eljárásától. A főegyházmegyéből több papnövendék és csupán négy pap (a szentszéki vizsgálat szerint mind a négy fegyvertelenül; más feljegyzések szerint hárman fegyverrel is) csatlakozott a magyar honvédséghez. Az osztrák hatóságok N. ellen eljárást indítottak, amelynek következtében október 19-én a pesti igazoló bizottság elé idézték. A kihallgatáson szembetegségére hivatkozva nem jelent meg, egyben írásban közölte, hogy egészségügyi okból 1849-ben nem vett részt sem az országgyűlés, sem a Hétszemélyes Tábla ülésein, távol tartotta magát a közügyektől, és a „rebellis” kormánnyal nem állt kapcsolatban. 1849. december 8-án körlevélben taglalta a papságnak és a híveknek az előállt helyzetet, a problémák fő okaként a hitetlenséget és a vallástalanságot nevezve meg.

N. hevesen ellenezte Bécsben és Rómában Jellachich József (Josip Jelačić) horvát bán 1850-től felerősödő törekvését, amely a zágrábi egyházmegyének a kalocsai érseki tartományból történő kiszakítását célozta meg. Az új esztergomi érsek, Scitovszky által 1850 nyarára tervezett püspöki konferencia előkészítése során N. és további négy püspök szükségesnek tartotta a vegyes házasságokkal kapcsolatos kérdések megvitatását. A konferencián elsőként kért szót és sikeresen kérvényezte a tárgyalások titokban tartását. Külön határozat született a kalocsai érsek és a prímás jogainak megőrzéséről a zágrábi püspökkel szemben, ami Horvátországban ellenkezést váltott ki, és amely határozat 1852-ben, Zágráb érseki rangra emelése után véglegesen érvényét veszítette.

N. 1851-ben egy forró nyári bérnakörút alkalmával megbetegedett, majd július 22-én Kalocsán elhunyt. 26-án temették el a székesegyházban. A székeskáptalan a temetésre meghívta Michele Viale-Prelà bécsi nunciust, aki a szokásnak megfelelően nem ment el, a meghívást azonban a Rómához való hűség különleges jeleként értelmezte. Az államtitkárnak írt jelentésében megállapította, hogy N. egészen a halálos ágyáig megőrizte a Szent-székhez fűző köteléket. Végrendeletében a rendelkezésre álló vagyona, mintegy 223 ezer forint nagy részét oktatási és jótékony célú alapítványokra, illetve a váci és a kalocsai egyházmegyékre áldozta.

• *Művei: Ditsőséges szent István Magyarország első királyának és Apostolának tiszteletére intézett beszéd*, Béts 1812; *Sermo inauguralis*, Theresiopoli 1846; *Gr. Nádasdy Ferencz kalocsai érsek körlevele*, Szabadka 1846; *Epistolae Pastorales*, Theresiopoli 1849. • *Források*: AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, 220, 248; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo, 321, 329, 332; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Konzisztórium-i jegyzőkönyvek, Érseki Hivatal iktatókönyvei (I.i.e. A), 53; KFL Oklevéltár, Nádasdy Ferenc érsek oklevelei (VIII.I.b.); MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri regii dignitatum (secundae classis) (A 62), 8. kötet, 31–33; MNL OL Magánlevéltárak, Nádasdy család nádasdladányi levéltára (P 507), V. 164/I–IX (235. csomó), 164/X–XV. (236. csomó) • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Konkordat*; BÁNK, *Almanach*, 189–190; CHOBOT, *Avácsi egyházmegye II*, 648; GAMS, *Series episcoporum*, 372, 384; HC VII, 156, 386; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 431–433; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; LAKATOS ANDOR–SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.), *1848/49 és ami utána következett [...] Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából*, Kalocsa 2001; MENDLIK, IX. Pius, 74, 79; MKL IX, 427; MS 1886, 832; NAGY IVÁN, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* 8, Pest 1861, 14, 25–26; NÉMETHY, *Series parochiarum*, 805; *Schem. Colocen.* 1975, 29; *Schem. Vacien.* 2000, 9; SZINNYEI, IX, 492–493; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 137–148; TAMÁS TÓTH–ZSÓFIA BÁRÁNY, *Ungarische Bischöfe auf dem politischen Spielfeld in der revolutionszeit 1848–1849. Annullierte Nationalsynode(n) und annullierte Bischofsernennungen*, *Annuaire Historiae Conciliorum* 46 (2014) 1–2: 319–338; VISSI ZSUZSANNA ET AL. (szerk.), *Libri Regii. Királyi Könyvek. 1527–1918*, DVD-ROM, Budapest 2006; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 42–43; WINKLER, *A papnevelés*, 30–33; ZELLIGER, 346.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 311–314.

TÓTH TAMÁS

II.1.4. KUNSZT JÓZSEF (KUNST) (1790–1866)

Kassa, 1850. október 6. – 1852. március 15.

Kalocsa-Bács, 1852. június 15. – 1866. január 5.

1790. június 28-án született az Árva vármegyei Zubrohľaván (SK) Josef Kunst és Anna Maria Wolff szülöktől, szegényes, de rendezett viszonyok közé. Legalább három testvére volt, feltehetőleg ő volt a legidősebb. Anyakönyve szerint apja német származású (*ex Germania*), és az 1788. évi házasságkötéskor foglalkozására nézve *limator* (köszörűs, esztergályos) volt. Hét évvel később, a negyedik gyermek keresztelésekor már *dominusként* (úr) jegyezték be, ami társadalmi felemelkedésére utalhat. Anyja Magyarországról (*ex Hungaria*) származott és a házasságkötéskor *neophytaként* (újonnan megkeresztelt) jegyezték be, ami zsidó származására utalhat. K. a gimnázium alsóbb osztályait Komáromban, a felsőbb osztályokat Budán végezte, majd felvételt nyert az esztergomi főegyházmegye nagyszombati szemináriumába. 1807-ben a pozsonyi *Emericanumba* küldték, majd 1808-ban Nagyszombatban elkezdte a filozófiát. 1810-től a bécsi *Pazmaneum* növendéke lett. 1813. augusztus 8-án szentelték pappá Bécsben Sigismund Hohenwart († 1820) érsek magánkápolnijában. Ezt követően Drégelypalánkon káplán, ahol előljárója a későbbi kalocsai érsek, Nádasdy Ferenc volt. 1814-ben nagybátyja, Kovalik János († 1821) érseki helynök, helytartótanácsos és választott püspök levéltárossá nevezte ki, majd 1816-ban szentszéki jegyző lett. 1821-től 1833-ig a *Pazmaneum* vicerektora, majd a rektori szék üresedése alatt (1825–1931 között) vicerektorként (alkormányzóként) vitte tovább az ügyeket. Közben 1824-ben pozsonyi kanoonok, majd 1833-ban a *Pazmaneum* rektora lett. 13 éves vezetői működése idején, 1839-ben magyar irodalmi iskola jött létre az intézményben, amely 1848-ig működött. Az egyházi ranglétrán előrelépve 1836-ban esztergomi kanonok, 1840-ben sasvári (Šaštín-Stráže SK) főesperes lett. 1833-ban a Boldogságos Szűzről nevezett veszprémvölgyi címzetes apát, 1844-ben esztergom-szentistváni prépost lett. 1845-ben általános helynöki kinevezést nyert, ekkor áttelepült Esztergomba.

Kopácsy prímás 1847-ben bekövetkezett halála után a székeskáptalan K-t választotta helynökévé. Ferdinánd király 1848. február 17-én pharosi választott püspökké nevezte ki. A magyar forradalom idején K. Bécsbe menekült. Scitovszky hercegprímás 1850. januári székfoglalását követően az 57

éves K-t általános helynökké tette meg, majd nem sokkal később Leo Thun kultuszminiszter számára az 1848 óta üresedésben lévő kassai püspöki székre ajánlotta őt. Felhozta K. mellett „tudományos, lelki és erkölcsi” alkalmasságát, a szükséges nyelvek (szlovák, német, magyar) ismeretét, adminisztratív tapasztalatait, valamint „a magyar lázadás idején a törvényes kormányzat iránti kipróbált hűségét”. Ferenc József 1850. április 2-án (a ki-nevező oklevél dátuma; néhány adattár tévesen más dátumot hoz) nevezte ki, melyet Róma május 20-án erősített meg. Augusztus 25-én szentelte püspökké Esztergomban a hercegprímás, Palugyai nyitrai és Haulik zágrábi püspök segédletével. Ünnepeles kassai székfoglalójára 1850. október 6-án került sor. A hercegprímás már egy évvel később javasolta a kalocsai érseki székre Karner győri püspök mellett, miközben a többi jelöltet – Hám, Palugyai és Haulik főpásztorokat – túl idősnek tartotta és úgy vélte, nem volnának készek a váltásra. Bartakovics egri érsek is K-t javasolta, felhozta szláv nyelvismeretét, ami Karner esetében hiányzott. A király, miután Albert főherceg véleményét is kikérte, követte a hercegprímás Thun kultuszminiszter által is támogatott javaslatát, és K-t 1851. november 30-án kalocsai érsekké nevezte ki. IX. Pius 1852. március 15-én erősítette meg az áthelyezést. Ugyanabban az évben titkos tanácsosi kinevezést kapott, hogy „a többi püspökhöz ’igazítsák’”, majd június 15-én került sor beiktatására. Az egyháztartományt erősen megviselték az előző évek forrongásai, három évig papszentelésre sem került sor. Michele Viale-Prelà nuncius már augusztusban elismerően nyilatkozott K-ról Rómának („*egregio in ogni riguardo, pio, zelante, energico e sommamente devoto alla S. Sede*”). Különösen K-nak a lelki élet fellendítését célzó népmissziók lefolytatására irányuló tervét méltatta.

K. érsekségének jelentősége elsősorban az oktatásügy – különösen a lányoktatás – megszervezésében mutatkozott meg, ezzel Kalocsát a Dél-Alföld, illetve az Alföld oktatási központjává tette meg. 1860-ban Kalocsára hívta az iskolanővéreket, és biztosította számukra egy zárdát és a hozzá tartozó templom, valamint egy nevelőintézet működtetését. Megalapította a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Kalocsai Iskolanővérek Társulatát, amely idővel oktatási intézményeket létesített az óvodától kezdve a polgári iskolai tanítóképzőig. K. meghatározó intézkedése volt, hogy jezsuitákra bízta a gimnázium és a hozzá tartozó *Stephaneum* konviktus vezetését, és a szerzetesek számára új épületet és templomot létesített.

Megalapította az érseki tanítóképzőt. Alapot hozott létre kisszeminárium megalapítására. Mélyreható reformokat vezetett be a szemináriumban, melynek épületét új, nagyobb kápolnával bővítette ki. 1863-ban, Zágráb metropolitai rangra emelését követően kisebb lett érseki tartományában zsinatot tartott. Nagy összegekkel támogatott alapítványokat és különféle közügyeket, például a szegény papok alapját (40 ezer forinttal) és a papi nyugdíjalapot, de hozzájárult a Magyar Tudományos Akadémia épületéhez és alapjához, valamint a Schleswig-Holstein-i háború költségeihez is (10 ezer – 10 ezer forinttal). Jelentős ráfordítással támogatta az olasz egységmozgalommal szemben védekező harcot folytató pápát. A székesegyház berendezését új főoltárral gazdagította, amelynek vallásos-hazafias programját K. elképzelésének megfelelően Carl Roesner osztrák építész és Leopold Kupelwieser festő kivitelezte. Az oltárkép, melyen többek között a királyi korona Szent István által Szűz Máriának történő felajánlását jeleníti meg, a Szent Korona 1853. évi megtalálására utalt. A bécsi művészeti akadémia két tagja Josef Dobiaschowskyval együtt a két fent nevezett, újonnan épített rendi templom kialakításában is részt vett. Az egykorú kimutatások szerint K. hozzávetőleg egymillió forintot áldozott jótékony, egyházi és hazafias célokra.

1865 áprilisában a Hétszemélyes Tábla társbírójává nevezték ki, esküjét júniusban tette le. Az ekkor 75 éves, különféle állami kitüntetéseket elnyert K. december elején Pestre utazott az országgyűlésre, ahol azonban 1866. január 5-én szélhűdés következtében elhunyt. Holttestét Kalocsára szállították és a székesegyházban temették el. Földi maradványait a 20. század elején áthelyezték a székesegyházban újonnan létesített sírboltba. A megemlékezések méltatták kiemelkedő kötelességtudatát, de „szigorú igazságosságát” is, amely „szelídséggel párosult”. Kritikusabb hangok megállapították, hogy „szíve mélyén német” volt és közismert jótékonyága ellenére „kevésbé volt népszerű”. A nekrológ szerint „nem volt olyan vallásos egyesület vagy alapítvány közel az egész földkerekségen”, amelyet ne támogatott volna a már 1859-ben megfogalmazott végrendeletében. Kiterjedt például az érsekség női kongregációira, iskolákra és egyesületekre, istentiszteletekre és egyéb célokra. Hagyatéka nagy részét a szemináriumra és szegény diákok ösztöndíjára áldozta. K. iskolatámogató tevékenységére a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye 2001 óta a Kunszt József Díjjal emlékezik meg, amellyel a kiemelkedő pedagógiai tevékenységet folytatókat jutalmazza.

• *Művei: Wohlthätigkeit des christlichen Priestertums für die gesamte Menschheit*, Pressburg 1816; *Sermo Pastoralis [...] occasione Canonicae suae in Sedem Episcopalem introductionis*, Strigonii 1850; *Kunszt József kassai püspök körlevele*, Kassa 1850; *Kunszt József kalocsai érsek körlevele*, Kalocsa 1852; *Sermo pastoralis [...] occasione Canonicae suae in Sedem Archiepiscopalem introductionis*, Cassoviae 1852; *Josephi Kunszt Archiepiscopi Colocensis, vigore cujus pro recuperata Regni constitutione Eucharistia devotio celebranda*, Pestini 1867. • *Források: AAV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales*, 251; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Konzisztórium jegyzőkönyvek, Érseki Hivatal iktatókönyvei (I.i.e. A), 54; KFL Gyűjtemények, Oklevéltár, Újkori oklevelek, Érseki perszonális oklevelek (VIII.i.b.i.), Kunszt József; Zubrohlava plébánia anyakönyvei; *Liber Beneficiorum Ecclesiasticorum*, Az esztergomi érsekségben 1699-től vezetett javadalom-jegyzék, Kézirat, PL, 425; *Wiener Zeitung* 14. 4. 1857; *Das Vaterland* 9. 2. 1866 (nekrológ); *Fremdenblatt* 30. 1. 1866 (nekrológ). • *Irodalom: FAZEKAS, A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; FAZEKAS-BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; GAMS, *Series episcoporum*; HC VIII, 189, 215; KOLLÁNYI, 456–457; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; MENDLIK, IX. Pius, 79, 113; MKL VII, 549–550; MS 1886, 824; *Schem. Colocen.* 1975, 29; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; SZINNYEI, VII, 505–507; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 43–45; WINKLER PÁL, *A kalocsai érseki főszékesegyház története 1010-től napjainkig*, Kalocsa 1929, 134; WINKLER, *A papnevelés*, 33–36; ZELLIGER, 279.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 314–318.

TÓTH TAMÁS

II.1.4A. LONOVICS JÓZSEF (1793–1867)

Csanád, 1834. szeptember 24. – 1849. december 24. [1850. február]

Eger, 1848/1849, kinevezett érsek

Kalocsa-Bács, 1866/1867, kinevezett és megerősített érsek

L. 1793. január 31-én született Miskolcon, polgári családban, Lonovics János és Klausz Terézia gyermekeként. A gimnázium néhány évét szülőhelyén végezte, majd 1808-ban felvételt nyert az egri papneveldebe, ahol a bölcsészetet 1812-ben, a teológiát 1817-ben fejezte be. Ottani tanárai közé tartozott Hám János későbbi szatmári püspök és Durcsák János matematikus mellett a Magyar Tudományos Akadémia három tagja is: Tittel Pál csillagász, Kovács Mátyás teológus és Imre János filozófus. 1817-ben pappá szentelték és ugyanabban az évben a pesti egyetemen elnyerte a teológiai tudo-

mányok doktora címet is. Magyar és latin nyelveken kívül beszélte a németet, franciát, angolt, olaszt és a hazai szláv nyelveket.

Rövidebb lelkipásztori szolgálat után, még 1817-ben Fischer István egri érsek maga mellé vette szentszéki jegyzőnek, később érseki titkárnak. 1825-től Sajóvárkony (ma Ózd része) plébánosa volt. L. először 1826-ban tartott két beszédével hívta fel magára a figyelmet, az elsőt Klobusiczky József borsodi főispán, korábbi fiumei kormányzó temetésén, a másodikat az új főispán beiktatásán tartotta. Egyházi pályafutására nézve meghatározó volt, hogy 1829-ben egri kanonok, a morál- és pasztorálteológia tanára és a papnevelő intézet igazgatója lett. Káptalani követként részt vett az 1830-as és az 1832–36-os országgyűléseken, ahol ismét kitűnt szónoki tehetségével. Amikor a székeskáptalan követeinek szóvivőt kellett kiállítaniuk a vallási kérdésekkel – főképp a vegyesházasságokkal – kapcsolatos heves viták során, a választásuk L-ra esett, aki ezzel az Alsótáblán az egyház álláspontjának ékesszóló védelmezője lett, hangot adva a valós vagy vélt visszasságok miatti panaszoknak is. Ezzel összefüggésben tanulmányozta a reformáció történetének angol szakirodalmát és magyarra fordította William Cobbett egyik alapművét. Horváth Mihály († 1878) magyar liberális egyháztörténész, az 1849-es forradalmi kormány minisztere az 1848 előtti országgyűlésekről szóló művében méltatta L. „európai műveltségét”, a publicisztikában való jártasságát, a különféle tudományágak és a klasszikus irodalom terén szerzett ismereteit. Annál inkább sajnálta, hogy L. „félénkségből” és az egyházi karrier reményében a „felekezeti türelmetlenség” elvét védte, bár nem lett „fanatikus” és „ultramontán eszméket” sem vallott.

A király 1834. március 9-én L-t csanádi megyéspüspöknek nevezte ki, a döntés megerősítésére június 23-án került sor. Konszekrációját Pyrker János egri érsek végezte szeptember 14-én az egri ciszterci templomban. Püspöki székét 24-én foglalta el a temesvári székesegyházban a püspökség védőszentje, Szent Gellért fő ünnepén. A Trienti Zsinat *canonica visitatióra* vonatkozó határozatának magyarországi végrehajtói közül kiemelkedett buzgalomával: két ízben, 1835–1838-ig és 1842–1848-ig végig látogatta egyházmegyéjét. A plébániákra érkező főpásztort a hívek két oldalt zászlók alatt fősorakozva várták. Az üdvözlőbeszéd elhangzását, majd a püspök templomba való bevonulását és áldását követően került sor a plébánia állapotának vizsgálatára. E látogatások alkalmával lelkipásztori és gazdasági szempontból is szabályozta a plébániák életét. Munkáját az Egerből magával

hozott Fábry Ignác irodaigazgató (később helynök) segítette. A látogatások során pontos jegyzőkönyveket vettek fel a templomok felépítéséről és stílusáról, a plébániák bevételeiről és kiadásairól, továbbá a miserendről. Rögzítették a plébániák állapotát, a papságnak fizetett összegeket és a hívek állapotát is. Megörökítették az iskolák, a tanító, a kántor és a temetők helyzetét is. Az adatokról felvett jegyzőkönyveket két példányban készítették el, az egyik példány a plébánia irattárába, a másik pedig a püspöki levéltárba került.

Huszonhét plébániát és lelkézséget alapított, többek között Kevermes, Kisiratos (Dorobanți RO), Sándorháza (Șandra RO), Bocsár (Boçar SRB), Nagylak (HU és Nădlac RO), Almáskamarás településeken. A határőrvidék bánsági cseh községei – Weizenried (Gârnic RO), Szörényordas/Wolfsberg (Gărnă RO), Tiszafa/Eibenthal (RO) és Csanáros/Schöntal (Urziceni RO) – részére külön lelkézségek kialakítását javasolta, ezek közül Weizenried és Eibenthal községekben 1847-ben sor került a plébánia megalapítására. Anyagi támogatásával számos alapfokú és felsőbb iskola, valamint egyházi és jótékony célú intézmény megalapítását tette lehetővé. 1841-ben Temesváron megnyitotta a bölcséleti és jogi líceumot, amelyet később egyetemmé akart fejleszteni.

L. – akit 1840. június 25-én az uralkodó valóságos belső titkos tanácsossá nevezett ki – 1840 szeptemberében Fábry Ignác irodaigazgatóval és Karl Ernst Jarcke jogásszal Bécsből Salzburgon keresztül Rómába utazott, hogy a király és Metternich államkancellár megbízásából, a magyar püspöki kar emlékiratával ellátva ismertesse a régóta vitatott házasságjogi kérdéseket. A hónapokig tartó szívós tárgyalások eredményeképp született meg 1841. április 30-án a *Quas vestro* kezdetű béve, amely egyes házasságok esetén, amennyiben az akatolikus fél nem írja alá a reverzalist a gyermekek katolikus neveléséről, a házasságkötés során a katolikus papnak úgynevezett passzív asszisztenciát engedélyezett. Kiküldetésének másik eredménye a nyilvánossággal nem ismertetett úgynevezett *Instructio Lambruschiniana* – Luigi Lambruschini bíboros államtitkár († 1854) nyilatkozata – volt, amely azokat a magyarországi házasságkötéseket is érvényesnek ismerte el, amelyeket nem a Trienti Zsinat által előírt formában kötöttek meg; ez főképp a protestáns lelkészek előtt megkötött egyes házasságokat érintette. L., fáradozásainak és sikeres küldetésének elismeréseként 1843-ban nemességet nyert a ki-

rálytól krivinai előnévvel. Ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lett, és részt vett az új büntetőtörvénykönyv kidolgozására rendelt országos jogi választmány munkájában is. Az 1848-as forradalmat megelőzően a konzervatív pártot támogatta, egyúttal az angolszász kultúra híveként jó barátságot ápolt gróf Széchenyi Istvánnal is. Kortársai polihisztornak tartották: könyvtárában több mint 5 ezer db, nagyrészt jogi és diplomáciai tárgyú kötetet őriztek. 1837-től 1847-ig a Nagyvárad Királyi Akadémia igazgatója és tanterületi főigazgató volt. Apponyi György kancellár szerette volna át helyeztetni a váci püspökség élére és egyúttal rábízni az egyetem és az egész magyar oktatásügy irányítását, de erre végül nem került sor. L. támogatta a Duna–Tisza csatorna és a Szeged–Temesvár vasútvonal megépítésének megvalósítását.

L. tagja volt az 1848. március 15-én Bécsbe induló országgyűlési küldöttségnek, március 18-án, az országgyűlésen kijelentette, hogy a magyar püspöki kar örökre lemond a tizedről. Egy nappal később azt írta papjainak, hogy az új törvények nagy jótéteményt jelentenek a népnek és a papságnak. 1848 májusában belépett a Párizsban alakult *Institut d'Afrique* egyesületbe, amelynek célja a rabszolgatartás eltörlése és a rabszolga-kereskedelem megszüntetése volt. A makóiakkal 1848 tavaszán felmerült földhasználati vitában viszont nem volt hajlandó egyezkedni. 1848 nyarán a püspöki kar felkérésére a papképzés reformjával foglalkozott, június 25-én az uralkodó egri érsekké nevezte ki, egyúttal a hevesi és külső-szolnoki főispáni tiszteket is betöltötte.

Viale-Prelà apostoli nuncius kedvezően nyilatkozott róla („semmit nem tudok felhozni ellene”), és szeptemberben L-t Hámmal és Scitovszkyval együtt a magyar püspöki kar vezetői közé sorolta („*i più rispettabili di quel Vescovado*”). A római megerősítés az 1848/49-es szabadságharc kitörése miatt elmaradt. L. továbbra is részt vett az uralkodó által 1848. október 3-án felosztatott magyar országgyűlés ülésein. Tagja volt több országgyűlési bizottságnak: válaszfelirati, elemi oktatási, úrbéri kármentesítési és királyi korona meglétét ellenőrző bizottságoknak. A püspöki kar tagjai október végén rendszeresen tanácskozásokat tartottak Fogarasy Mihály skutari címzetes püspök fővárosi lakosztályában. Az egyik ilyen tanácskozáson vetődött fel az a gondolat, hogy a püspökök próbáljanak meg a béke helyreállítása érdekében közvetíteni. Ennek a

kísérletnek a részeként a magyar katolikus püspökök 1848. október 28-án feliratot intéztek az uralkodóhoz. Eredeti szövegét Horváth Mihály fogalmazta, majd a püspökök többsége az élesebb kitételeket tompította. A felirat a király iránti lojalitás talaján állva elítélte a király nevében Magyarország ellen folytatott háborút (a délvidéki szerb felkelést), továbbá határozottan kiálltak az egyházfők az áprilisi törvények mellett. L. a népképviselői országgyűlés sikeréért nyilvános imákat rendelt el. Részt vett az október végi memorandum kifejezéseinek mérséklésében, 1848 októberében kelt pásztorlevelében pedig fölszólította híveit a haza védelmére. 1848 decemberében tagja volt az Alfred zu Windischgrätz cs. kir. tábornagyhoz küldött békedelegációnak, amely azonban sikertelenül járt.

L. és Hám János kinevezett esztergomi érsek a császári-királyi csapatok bevonulása után is a fővárosban maradt és elhatárolódott az önvédelmi háborútól. Csanádi helynökét az osztrák hatóságoknak történő engedelmesre utasította, 1849. februárjában felszólította Eger város lakosait, hogy a magyar koronával meg nem koronázott Ferenc Józsefet ismerjék el törvényes uralkodójuknak. Márciusban 2000 forintot küldött Windischgrätz tábornagnak a magyarországi császári katonai kórházak támogatására. Az osztrák minisztertanács javaslatára Ferenc József L. érseki kinevezését meg nem történtnek, a csanádi püspökséget pedig megüresedettnek nyilvánította.

1849 nyarán ismét a marienbadi fürdőben állította helyre egészségét, onnan hazafelé, 1849. július 21-én Lanzendorfban letartóztatták és azon indokokkal, hogy részt vett a felosztatott magyar országgyűlésen, aláírta a püspökök memorandumát, valamint hozzájárult a császári sasnak a temesvári székesegyházról történő leveréséhez. Pozsonyban a Vízi-kaszárnyában tartották fogva, majd engedélyt kapott arra, hogy az irgalmasok házába vonuljon. Október 18-án újra letartóztatták és a pesti Újépületben tartották fogva. Scitovszky János esztergomi prímás és Viale Prelà pápai nuncius is tiltakozott fogva tartása ellen. December 24-én Haynau – Scitovszky János prímás javaslatának megfelelően – szabad lábra helyezte, hogy „önként” mondhasson le püspökségéről, amely még aznap megtörtént. Szabadon választhatta meg, melyik osztrák rendházba akar visszavonulni. Az osztrák kormány saját kérésére, kolostorba vonulásának kezdetétől évi 4000 forint kegydíjat szolgáltatott ki neki. 1850–1853-ig a melki bencés kolostorban élt, a

számkivetésbe elkíserte udvari papja, Hopf János is. A melki apátság gazdag könyvtárába temetkezve írta meg tudományos műveit. Főként a liturgia kialakulása és fejlődése, valamint a vallási tolerancia európai története foglalkoztatta.

1853-ban megengedték L-nak, hogy rang és főpapi jelvények nélkül Bécsben telepedhessen le. Több ízben meglátogatta Döblingben Széchenyi István grófot. A kiegyezés felé vezető politikai fordulat során engedélyezték L-nak, hogy visszatérjen Magyarországra. Ettől kezdve számos kitüntetésben részesült, megkezdődött rehabilitációja. 1861. március 29-én amasiai címzetes érsek, majd a Hétszemélyes Tábla ülnöke, 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. 1861-ben alapító tagja volt a gróf Károlyi István kezdeményezésére megalakult katolikus hazafias Szent László Társulatnak, amely a külföldön élő magyarok lelki gondozását tűzte ki célul; L. a társulat első elnöke lett. Pásztorleveleivel számos külföldi egyházközséget szólított meg, erősítette az ottani plébániák egyházi és nemzeti öntudatát, és sok új magyar plébánia és iskola alapítását ösztönözte. E célból számos papot, tanárt és missziós nővért készített fel arra, hogy hazájától távol szolgáljon. Segítette a szegényebb egyházközségeket például a sajtó kiépítésében vagy a liturgikus eszközök beszerzésében. A politikai életben a Deák-párt követője volt.

Az 1860-as években egyre inkább a bécsi pápai követ tanácsadója és szakértője lett, és ezzel összefüggésben ismét a politikai események középpontjába került. 1860-ban Bernhard von Rechberg osztrák miniszterelnök azt javasolta Antonino De Luca bécsi nunciusnak (1856–1863), hogy a konkordátum miatt egyre gyakoribb támadások elleni védekezésben L. támogatását kérje, mivel ő Magyarországon nagy elismertségnek örvend. L. valóban felkarolta az ügyet és arra is késznek mutatkozott, hogy egy esetleges római küldetést is magára vállaljon a nyitott kérdések tisztázására. 1862-ben szakvéleményt küldött a Szentszéknek a magyarországi prímási hatósággal kapcsolatban. Mariano Falcinelli, a következő bécsi nuncius (1863–1874), aki az olasz és a latin mellett csak franciául tudott, minden Magyarországra vonatkozó kérdésben egyeztetett L-al. Ez történt például a katolikus konzervatívoknak a monarchia decentralizálását ellenző törekvései esetében, vagy 1865-ben, az 1848-as alkotmány 20. cikkelyének megváltoztatása és az államilag elismert vallásokkal történő egyenlősítés kapcsán, amihez L. állásfoglalást készített.

L. teljes rehabilitációja következtében ismét a legmagasabb egyházi méltóságok várományosa lett. Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek Simor János győri, Fogarasy Mihály erdélyi és Bonnaz Sándor csanádi püspököt javasolta a kalocsai érsekségre, azonban a magyar udvari kancellár az uralkodó „igazságérzetére” hivatkozva L-t terjesztette elő, aki 1866. szeptember 14-én nyert kinevezést. Ekkoriban fejtette ki véleményét Falcinelli nunciusnak arról, hogy mennyiben kell Ferenc József koronázási esküjének tartalmaznia hagyományos módon az egyház jogainak védelmét. L. érseki kinevezésének pápai megerősítése és a metropolitai pallium adományozása 1867. február 22-én kelt. Érseki székét azonban nem foglalhatta el súlyos torokbaja miatt, amiben már régóta szenvedett és amely végül hangját is elvette. L. még megünnepelhette papságának 50 éves évfordulóját, azonban a következő évben, 1867. március 13-án, 75 évesen, Pesten elhunyt. 1867. március 18-án, a kalocsai székesegyház sírboltjába temették, a szertartást Bartakovics Béla egri érsek vezette. Az ünnepélyes megemlékezésen felolvasták L-nak a közvetlenül a halála előtt elkészített székfoglaló beszédét. Hagyatékában 70 ezer forintot áldozott jótékony célokra.

• *Művei (válogatás):* *A protestans reformatio historiája Angliában és Irlandban*, Nagyvárad 1832; *Egyházi beszéd*, Arad 1835; *Egyházi beszéd*, Eger 1837; *Az egyházi bíraskodási jog*, Pest 1842; *Aliquae constitutiones summorum pontificum ad administrationem sacramenti poenitentiae adtinentes*, Temesvár 1846; *A Josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény*, Bécs 1851; *Az angol türelem*, Bécs 1851; *Emlékbeszéd idősb Székbeli Majláth Görög igazgatótag felett*, Pest 1863; *Néhány szó a 'La vie de Jésus' című könyv fölött*, Kalocsa 1864; *Lonovics József, kalocsai és bácsi érsek emlékeül, magyar és latin beszéde* (kiad. Hopf János), Kalocsa 1867; *Népszerű egyházi archaeologia, vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése, és a különféle rendes s rendkívüli szószéki jelentések, részint rendes szent beszédekben, részint hirdetmény alakú oktatásokban*, I–III, Bécs 1857. • *Források:* OSZKK Lonovics József iratai, Fol. Hung. 920; TRKEL Horváth Mihály 1848/49, 1848: 1143, 1561, 1563; ÖStA HHStA Ministerrat-Vorträge 1850: 249. Vortrag des Ministers des Innern Alexander Bach (18. Jänner 1850) wegen Bewilligung einer Sustentation für Joseph Lonovics; *Das Vaterland* 27. 3. 1867; *Pesti Hírnök* 20. 3. 1867 (1). • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Konkordat*; ADRIÁNYI, *Geschichte*; ANDICS ERZSÉBET (szerk.), *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben I–III*, Budapest 1981, 1952, 1965; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 387, 425; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *Lonovics József*, *Vigilia* 13 (1948) 3: 132–136; HORVÁTH, *Fünfundzwanzig Jahre*; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség*, Arad 1927; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timișoara-Temesvár*; KOVÁTS, *A csanádi pap-*

nevelde; LUKÁCS, *Vatican; Lyceum Temesvariense*; ORBÁN IMRE, *A Csanádi Egyházmegye 1835-ös generalis canonica visitatiojának kérdéséhez*, Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1991 (szerk. Lengyel András), Szeged 1992; ÖBL; *Pantbeon*, 40–41; PÁLMÁNY BÉLA (szerk.), *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, Budapest 2002; PETRI, *Lexikon*; BRUNO PRIMETSHOFER, *Rechtsgeschichte der gemischten Eben in Österreich und Ungarn (1781–1841)* 1–2, Wien 1967; Protokolle II; ROOS, *Erbe und Auftrag*, Teil 2b: Szeged 2012; *Schem. Csanadien. 1900*, 51–52; SZINNYEI, VII, 1368–1372; TÓTH FERENC (szerk.), *Emlékiülés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján*, Makó 1993; VÁRADY, *Lonovics*; ZAKAR PÉTER (szerk.), *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században*, Budapest 2016; ZAKAR PÉTER, *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 357–361.

ZAKAR PÉTER

II.1.5. HAYNALD LAJOS (1816–1891)

Erdély, 1852. október 15. – 1864. szeptember 12.

Kalocsa-Bács, 1867. június 4. – 1891. július 4.

Bíboros: 1879. május 12-től; 1879. szeptember 22-től a S. Maria degli Angeli presbiter bíborosa

1816. október 3-án született Szécsényben, Nógrád vármegyében. Apja Haynald István kisnemes, vármegyei írnok, majd házitanító és magántitkár gróf Forgách Józsefnél, Szécsényben. Anyja, Jüttner Franciska egy német ajkú szücsmester lánya. H. a család kilenc gyermekéből harmadikként született. A magyar mellett anyanyelvi szinten megtanult németül is. Együtt nevelődött a grófi család gyermekeivel, így az arisztokrata viselkedést is elsajátította. 1824-től két évig a piaristák váci, 1826 őszétől három évig a rend pesti gimnáziumába járt. Közben zongorázni is tanult, és élete végéig jellemezte a zene szeretete. 1829-től tanulmányait Esztergomban folytatta, 1830 őszén felvételt nyert az ottani szemináriumba. 1831-től filozófiát tanult a nagyszombati *Marianumban*. A teológiát Bécsben, a *Paz-manzeum* növendékeként végezte 1833-tól. A bécsi egyetemen köz- és magánjogból is vizsgázott, és ott tette le szigorlatát biblikumból. Bécsben a

süketnémák oktatásának kérdéseivel is foglalkozott, továbbá franciául, olaszul, angolul, spanyolul és oroszul is tanult. Széles körű nyelvismerete és kommunikációs készsége később fontos szerepet játszott karrierjében.

Szemináriumi előjáróinak ajánlásával – mivel ekkor még nem volt pap – 1837. szeptember 19-én felvételt nyert a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*), hogy felkészüljön utolsó három teológiai szigorlatára. Dogmatika vizsgájára – melyet 1838 áprilisában kimagasló eredménnyel tett le – olyan intenzitással készült, hogy utólag komoly egészségügyi problémái lettek. Házitanító édesapjának írt leveleiből is látható, hogy szenvedélyesen tanult, és széles körű érdeklődése volt. 1839. október 15-én Jordánszky Elek esztergomi segédpüspök pappá szentelte, első miséjét szülőhelyén mutatta be. A *Frintaneum* vezetése szerint H. egyaránt érdeklődött az irodalom és a természetrajz iránt; ekkoriban gyakran látogatott el a császári növényteni intézetbe, ahol Endlicher Edétől és Fenzl Edétől botanikai ismereteket szerzett. Az intézmény vezetése összességében jó véleménnyel volt róla („Igen aktív és olvasott pap”), a lelki élet terén azonban többször is hanyagsággal jellemezte. Ugyanakkor méltányolta, hogy H. 1840 és 1841 húsvétján horvát, német és olasz katonákat és a *Theresianum* hallgatóit gyóntatta. Miután letette utolsó két szigorlatát, és megvédte az Újszövetségben előforduló megszólítottokról szóló értekezését, 1840. november 26-án teológiai doktorátust szerzett. Az intézményből 1841 júniusában lépett ki, addig szakirodalmi jegyzeteket készített.

1841 nyarán tért vissza az esztergomi főegyházmegyébe, ahol először néhány hónapig a pesti lipótvárosi plébánia, majd a budavári Nagyboldogasszony plébánia káplánja lett. Itt írta első újságcikkeit és tudományos közleményeit. 1842-től az esztergomi szeminárium dogmatika tanára. 1846-ban három hónapos, gondosan tervezett nyugat-európai tanulmányi utazást tett, ahol fontos élményeket és kapcsolatokat szerzett, majd hazatérése után Kopácsy József hercegprímás titkára lett. 1847 decemberében, a prímás halála után Kunszt József káptalani helynök irodaigazgatóvá nevezte ki. E hivatalában maradt az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején is, amikor Kunszt Bécsben tartózkodott és a főegyházmegyét helyettese, Jaross Vince kormányozta. Miután 1849 tavaszán az esztergomi főegyházmegyében megtagadták a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetését, H. – feltehetően ezzel összefüggésben – elveszítette a magyar kormány bizalmát, annak ellenére, hogy nyilvánosan soha nem foglalt állást ellene. A Vallás- és Közoktatási Minisz-

térium parancsára Jaross kénytelen volt H-t felmenteni hivatalából „haza-fiatlan magatartása” miatt (1849. június 26.). H. ekkor visszavonult a szécsényi szülői házba. Az új hercegprímás, Scitovszky már 1849 őszén visszahelyezte az irodaigazgatói posztra, majd a következő évben abba a teológiai bizottságba delegálta, amely a nyárra tervezett püspöki konferenciát készítette elő. Ezekben az években írt a Josef Wetzer és Benedikt Welte által kiadott katolikus teológiai enciklopédiába (*Encyclopedie der Kath. Theologie*) és az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ba is.

Az erdélyi forradalmi események következtében a katonai és a polgári hatóságok vezetői úgy ítélték meg, hogy az ott működő 84 éves Kovács Miklós püspök már nem alkalmas az egyházmegye kormányzására, és „rossz, kormányellenes környezete” befolyása alatt áll, ezért felmentették hivatalából. A kormány hosszabb puhatolódzása után a király 1851. szeptember 9-én H-t erdélyi koadjutor püspökké nevezte ki utódlási joggal, egyúttal arra kötelezve, hogy Kovács számára nyugdíjat fizessen. Bár a kinevezés híre már a szeptember 15-i lapokban megjelent, a végrehajtás közel egy évvel elhúzódott a Szentszék ellenállása miatt (lásd Kovács életrajzát), mivel Róma nem akarta elismerni a királynak a segédpüspökök kinevezésére formált jogát. A „temporalia átadásának”, azaz a jövedelmek kiszolgáltatásának határidejét a pénzügyminisztérium 1851. október 31-re tűzte ki, azonban ezt Kovács püspök nem teljesítette, ezért a „szorult helyzetben” lévő H. decemberben az erdélyi vallásalaptól 8000 forint kamat nélküli előlegben részesült. H. még magánkölcönt is felvett, hogy „rangjához illően” rendezkedhessen be. Róma csak hosszabb diplomáciai huzavona után erősítette meg a megbízást, és 1852. március 15-én hebroni címzetes püspökké nevezte ki H-t, azonban a bullák kiadása júliusig elhúzódott. Scitovszky prímás augusztus 15-én szentelte püspökké. H. augusztus végén érkezett Erdélybe és szeptember 1-én kezdte meg működését. Másfél hónappal később, elődje 1852. október 15-én bekövetkezett halálával teljesen a nyomdokába lépett, beleértve világi funkcióját, az első kormányzótanácsosi méltóságot. A hatóságok a 36 éves, szokatlanul fiatal főpásztortól „nagyobb fegyelmet és egyházi joghatóságot” reméltek az „elhanyagolt” egyházmegyében, amely véleményük szerint a nacionalista székely körök kezében volt. Ennek megfelelően a „Habsburg-kreatúrának” tartott H-t hivatali működése kezdetén a helyi papság nagyfokú bizalmatlansága övezte.

Az 1848–1849-es harcok következményeként H-nak nehéz viszonyokkal kellett szembesülnie Erdélyben. A gyulafehérvári székesegyház leégett, a püspöki rezidenciát súlyos károk érték, a bevételek nagymértékben csökkentek a tizedek eltörlése miatt. H. ezért 1853-ban öt évre kérelmezte az egri káptalan megüresedett olvasókanonoki stallumának jövedelmeit, amihez Viale nuncius megszerezte Róma jóváhagyását. A következő években, harmincnál is több bérma- és vizitációs útja során beutazta egyházmegyéjét, fellépésével és szónoki tehetségével hamarosan népszerűsége telt szert. 1853-ban, egy bérmaörútja alkalmával feljegyezték, hogy 37 nap alatt 53 beszédet mondott. H. újjászervezte a központi igazgatást, bevezette a plébánosi vizsgákat és a papi lelkigyakorlatokat, kisszemináriumot alapított és szerzetesrendeket hívott a püspökségbe, mindezzel kivívta a Szentszék elismerését. Itt és később Kalocsán is nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a papok ismerjék a rájuk bízott hívek anyanyelvét, vagy a hívekkel azonos nemzetiségűek legyenek. H. ezen kívül összeállította az első szakkönyvet Erdély flórájáról. Mivel régi szokás szerint püspökként az erdélyi katolikus iskolák „legfőbb igazgatója” is volt, oktatási és alapítványi ügyek miatt már az 1850-es évek végén konfliktusba került a bécsi alkotmányos kormányzattal, és 1860-ban első ízben kilátásba helyezte lemondását. A liberális körök szemére vetették, hogy domináns fellépésével megakadályozza, hogy az erdélyi katolikus világiak egyházi ügyekben (főleg a Katolikus Státusban) az őket hagyományosan megillető, azonban a konkordátum miatt függőben lévő véleménynyilvánítási jogukkal éljenek. H. megpróbálta a protestáns tanárokat eltávolítani a katolikus iskolákból, azonban nem járt sok sikerrel. Erdélyi görögkatolikus kollégái, különösen Szerka-Sulutiu Sándor (Alexandru Sterca-Șuluțiu) gyulafehérvár-fogarasi metropolita) szemére vetették, hogy gyámkodni próbál fölöttük. Feltehetően jelentősen hozzájárult ahhoz a negatív képhez, amelyet Róma, valamint a régiót többször beutazó Michele Viale-Prelà és Antonino de Luca nunciusok az unitus románokról alkottak („civilizálatlanok”, „műveletlenek”). A gyulafehérvári izraelita hitközség H. 1867. évi érseki kinevezése alkalmából megküldött köszöntőjében hálával emlékezett meg arról, hogy erdélyi püspökként megnyitotta a gyulafehérvári kórházat a zsidó betegek előtt, és engedélyezte, hogy a katolikus nőintézményekbe zsidó lányok is járhassanak.

H. jelentős szerepet játszott az 1860–1861. évi, Erdély önállóságával és különálló országgyűlésével kapcsolatos forrongó alkotmányos vitákban.

A Szentszéknak tett részletes jelentésében többek között egyházmegyéje érseki rangra emelését szorgalmazta – eredménytelenül –, melynek során nem csak a felekezeti ellentéteket hozta fel, hanem azt a tényt is, hogy Erdély politikai, nemzetiségi és vallási tekintetben valójában Magyarországtól és egyházától teljesen különálló egységet alkotott. Néhány héttel később azonban már – a káptalannal szoros egyetértésben, a főrendiházban és a nyilvánosság előtt is – hevesen kiállt Erdély Magyarországgal történő egyesítése, uniója mellett, és a magyarokat a külön erdélyi országgyűlés bojkottálására bátorította. Ezzel kiváltotta De Luca nuncius kritikáját, de konfliktusba került Nádasdy Ferenc erdélyi udvari kancellárral és az osztrák kormánnyal is, akik H-ban a magyar hazafias mozgalom motorját látták (úgynevezett Haynald-ügy). H. a politikai konfliktus eredményeképpen, 1863. december 31-én lemondott hivataláról a királynál, azonban ezt Róma először nem fogadta el. A Szentszék csak később, 1864. szeptember 12-én, az uralkodó sürgetésére, valamint az esztergomi és a kalocsai érsek szkeptikus véleményének ismeretében egyezett bele az „önkéntes” lemondásba. IX. Pius H-t, akit már 1859. és 1862. évi római látogatásai alkalmával megismert, 1864. szeptember 22-én karthágói címzetes érsekké nevezte ki és Rómába hívta, ahol az Index, valamint a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának konzultora lett. A Róma és Bécs közötti megállapodások értelmében H. évi 10 ezer forint fizetést kapott a püspökség jövedelmeiből, és engedélyt arra, hogy azt külföldön költhesse el, ezen felül a Rómába költözés finanszírozására 10 ezer forint egyszeri juttatásban részesült. Tevékenyen részt vett az úgynevezett *Syllabus errorum*mal (1864) kapcsolatos munkálatokban. Ennek során beleszótta a műbe az osztrák állami egyházjoggal kapcsolatos tapasztalatait, különösen az 51.§ tekintetében, amely ellemezte a világi hatalmaknak a püspökök felmentésére formált jogát. A Bécs és Róma közötti, 1865-ig tartó intenzív diplomáciai huzavona alatt H. többnyire édesanyja szécsényi házában tartózkodott. Itt főleg botanikai gyűjteményével-tanulmányaival foglalkozott, amit később Rómában is folytatott. A római társasági életben előkelő helyet foglalt el, nem utolsósorban Liszt Ferenzhez fűződő barátsága miatt. Részt vett a japán vértanúk szentté avatásán 1862-ben, a tridenti zsinat jubileumi ünnepségén 1863-ban Trentóban, valamint Péter és Pál apostolok vértanúságának 1800 éves évfordulóján 1867-ben. Az ünnepségre közel ötszáz püspök érkezett Rómába, ennek során H. szóvivője volt annak a püspöki bizottságnak,

amely hódoló feliratot fogalmazott meg a pápának. Mindezzel H. személye világszerte ismertté vált a püspökök között.

Scitovszky hercegrímás 1866. október 19-i halála után H. a „magyar párt” és a közvélemény fő utódjelöltje volt. Még az új magyar kormány 1867. márciusi felesketése előtt azonban a bécsi kormány és a magyar ókonzervatívok jelöltje, Simor János nyerte el a hivatalt. Az 1867. évi kiegyezés után az új kormány első intézkedései között kérelmezte az uralkodónál „az egész nemzet óhajának” megfelelően H. kalocsai érseki kinevezését. Kiemelte, hogy H. az erdélyi püspökséget a „legnehezebb körülmények között” vezette, és hűségesen szolgálta a vallást, a királyt és a hazát. Ferenc József már a következő napon, 1867. április 5-én elfogadta a javaslatot. Mivel a június 8-ra kitűzött koronázási szertartáson a kalocsai érsek kiemelkedő szerepet töltött be, H. szokatlanul gyorsan vette át hivatalát. A kinevezés szentszéki megerősítésére a május 17-i konzisztóriumon került sor. H., miután június 2-án esküt tett a királynak Bécsben, gőzhajóval utazott székelylyére, ahol június 4-én, ünnepség mellőzésével iktatták be. Székfoglalójában szót emelt a „keresztény haladásért” és az élet minden területének „keresztény reformjáért”, ami magában foglalja a hit elmélyítését, de a modern világgal való párbeszédet is. Néhány nappal később közreműködött a pest-budai koronázási ünnepségen, majd Rómába utazott a már említett nagy ünnepségekre, ahol június 21-én részt vett a pápa koronázási szertartásán. H. – Simor prímás mellett – már hivatalánál fogva is, de sokkal inkább személyisége miatt hamarosan a magyar püspökök vezéralakja és az európai püspöki kar meghatározó képviselője lett. Jelentősen bekapcsolódott a kor Magyarországnak nagy egyházi vitáiba, a katolikus autonómia és az egyházi javak igazgatásának tárgyalásába. Abban a kérdésben, hogy az 1855. évi konkordátum érvényes-e Magyarországra, H. a Róma által támogatott Simor prímással szemben az ellenzők csoportját vezette, amely végül felülkerekedett. 1868-ban magára vállalta azt a külpolitikai feladatot, hogy Rómában a konkordátum módosításáról tárgyaljon, mivel ez az ügynevezett májusi törvények miatt szükségessé vált. Ezzel magára vonta a Szentszék erős kritikáját, és IX. Piuszal is megromlott a viszonya. Megbízatásának megfelelően ő adta át Ferenc József császár magánlevelét a pápának.

Az I. Vatikáni Zsinaton (1869/1870) a magyar püspökök – különösen Simor, Strossmayer diakóvári megyéspüspök és H. – kitűntek kivételes la-

tintudásukkal és szónoki képességeikkel. H. nem csak opportunizmusból, hanem alapvetően is elutasította a pápai dogmák definícióját és ezzel összefüggésben a püspöki jogok megnyirbálását. Kezdeményezésére az úgynevezett kisebbség nemzetközi bizottságba szerveződött, amelynek kezdetben 11 tagja volt, közülük tartozott H. és a német–osztrák–magyar zsinati atyák csoportjának további három képviselője (Rauscher, Ketteler, Strossmayer). H. folyamatosan közvetített a magyar püspöki kar és a francia, valamint németajkú zsinati atyák között. Többször fejezte ki elégedetlenségét a zsinat rossz előkészítése miatt. Az egyik vita során elutasította többek között a papi öltözetre vonatkozó előírásokat, valamint az arra irányuló követeléseket, hogy papok ne fogadhassanak el állami kitüntetéseket. H. ezzel szemben az egyház és az állam közötti gyümölcsöző együttműködés mellett szállt síkra. Zsinati fellépésének csúcspontja 1870. január 10-i, feltűnést keltő, szabadon előadott beszéde volt, amelyben nehezményezte, hogy a gyűlés szabadságát támadás érte. Kezdeményezésére a kisebbség zsinati atyái úgy döntöttek, hogy idő előtt elhagyják a zsinatot, melyet H. nem sokkal később taktikai hibának tartott, ahogy azt is, hogy a továbbiakban is kapcsolatban maradjanak. A zsinat határozatait, bár a dogmával és a gyűlés egyetemességével kapcsolatban továbbra is fenntartásai voltak, a magyar főpásztorok között egyik utolsóként fogadta el 1871. szeptember 14-én, nem utolsó sorban saját alsóbb papsága növekvő nyomására. A székeskáptalan felé azzal igazolta e cselekedetét, hogy a kisebbség püspökei közül majdnem mindenki utólag hozzájárult a határozatokhoz, ezáltal „szanálták” azokat. Zsinati magatartásának köszönhetően H. országos ismertségre és nemzetközi kapcsolatokra tett szert (például John Acton angol katolikus liberális történésszel), és elnyerte a monarchia politikai elitjének kegyét, ugyanakkor elveszítette a pápa és a Szentszék addigi elismerését. Egy évtizeddel később, a Szentszék kegyének visszanyerését jelezte, hogy XIII. Leó egyházkormányzása első évében, 1879. május 12-én H-t a bíborosok sorába emelte, majd szeptember 22-én a S. Maria degli Angeli presbiter bíborosává nevezte ki. H. péterfillérek vagy jubileumi adományok címén saját jövedelmeiből jelentős összegeket adakozott a Szentszéknek a zsinat előtt és után is (például 1869: 2000 forint, 1887: 20 ezer aranylára, a hívek és a papság által adományozott 16 ezer mellett).

Kalocsán H. lelkipásztori tevékenysége, személyes jelenléte papjai és hívei körében jóval visszafogottabb volt, mint korábbi egyházmegyéjében,

Erdélyben. Különféle országos feladatai miatt az ügyeket főleg Budapestről intézte, és a főegyházmegye kormányzásában közvetlen munkatársaira hagyatkozott. Segédpüspöke 1876-ban Kubinszky Mihály († 1881), 1881-ben Lichtensteiger Ferenc († 1901), majd 1885-ben Majorossy János († 1904) lett. Érsekségének idején megújultak az egyházmegye központi intézményei és hivatalai (például Érseki Hivatal, Szentszéki Bíróság, Főtanfelügyelőség, espereskerületek). Őt alkalommal tartott egyházmegyei értekezletet (1869, 1871, 1872, 1878, 1882). Rendelkezett a papság magasabb fizetéséről. 1887-ben új egyházmegyei szertartáskönyvet jelentetett meg. Intézkedései azonban nem mindenben tudták követni a társadalmi változásokat. A városok hirtelen növekedése miatt például szükség lett volna plébániák alapítására, ennek megvalósítása viszont rendszerint jogi és gazdasági nehézségekbe ütközött. Csak saját birtokain és az újonnan benépesített településeken került sor néhány plébánia megalapítására. A fokozódó paphiányt segédlelkészek nagyobb számú alkalmazásával, önálló hitoktatói állásokkal és szerzetesrendek letelepítésével igyekezett orvosolni (például jezsuiták, iskolanővérek nyolc új háza és iskolája). Intézkedései csak hosszabb távon hoztak eredményeket, és első-sorban az oktatásügyet érintették, amelynek H. kiemelt figyelmet szentelt. Az érsekség négy tankerületét irányító Főtanfelügyelőség élére buzgó vezető került Kubinszky segédpüspök személyében, aki H. nevében évente ellenőrizte az összes egyházi iskolát. Ezek az intézkedések hozzájárultak ahhoz, hogy az egyházi iskolák továbbra is számbeli fölényben maradtak az úgynevezett közös (állami) iskolákkal szemben (134:14). H. 1880-ban állásfoglalásában visszautasította a Szentszéknek azt a tervét, amely az okkupált Bosznia-Hercegovinában külön egyházi hierarchia szervezésére irányult, mivel úgy vélte, hogy ezzel erősödne a jelentős horvát–délsláv mozgalom. 1881-ben ugyancsak ellenezte azokat a törekvéseket, amelyek a magyarországi görög katolikusok számára magyar liturgikus nyelv bevezetésére irányultak, azzal érvelve, hogy ennek hatására a latin rítusúak is követelnék a nemzeti liturgikus nyelv használatát, ami veszélyeztetné a többnyelvű területek társadalmi békéjét.

H. Eötvös, majd Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszterek bizalmasaként folyamatosan közvetített a kormány és a püspöki kar között. Rendszeresen látogatta a főrendiházi üléseket, ahol egyházi ügyekben mintegy hatvan beszédet mondott. 1867–1889 között mindvégig tagja volt a magyar országgyűlés delegációs küldöttségének (például pénzügyi, hadügyi bizottság), nyolc alkalommal bizottsági elnök volt. H. mindvégig kormánypárti

maradt, támogatta a Deák-pártot, majd a Szabadelvű Pártot. Az 1875. évi pártunió miatt átmenetileg nyitottabbá vált a konzervatív-katolikus körök kezdeményezéseivel szemben. 1880-ban visszautasította azt a javaslatot, amely a német centrumpárt mintájára katolikus párt alapítására irányult, mivel úgy vélte, hogy ez az egyházi javak szekularizálását eredményezné. Hasonlóképpen elutasította 1884-ben Zichy Nándor és az úgynevezett egyesült ellenzék kezdeményezését.

1885-ben, a klérusnak szóló írásában elítélte a tiszaezlári vérvád következményeként, főként Nyugat-Magyarországon fellobbanó antiszemitizmust, egyúttal fel is mentette a főegyházmegye klérusát az indulatok felkorbácsolásának felelőssége alól. Püspöktársaival összhangban ugyanilyen ékesszólással támadta a kormányzat egyes törekvéseit, például a kiegyezés utáni iskolaügyi reformot vagy 1883–1884-ben a zsidók és keresztények közötti házasságkötés engedélyezésének javaslatát, melynek kapcsán H. a főrendiházban ismertette Marcus Hirsch prágai ortodox főrabbi kedvezőtlen véleményét. Magatartásával lényegében a vezető magyar politikusok – például Tisza Kálmán és Trefort Ágoston – politikáját követte, miszerint a világnézeti szempontból vitatott ügyeket (polgári házasság, egyház és állam szétválasztása) nem kell erőltetni, és lehetőség szerint békésen kell megoldani. Mivel H. a legfontosabb kérdésekre vonatkozó nézeteit nem fejtette ki elméleti munkákban, politikai álláspontja nem határozható meg. Mindenesetre a nyilvánosság a liberális egyházférfi mintájának tekintette, noha véleménye nem mindenben felelt meg a klasszikusan liberális álláspontoknak. „Liberalizmusa” kevésbé ideológiájában, mint inkább mentalitásában és életstílusában mutatkozott meg. H. életmódja és fellépése – amelyről a sajtó rendszeresen tudósított – nem mindenben felelt meg a korabeli egyházi szokásoknak és elképzeléseknek. Pesten színházba járt és híres szalonok rendszeres vendége volt (például Wohl Jankáéknál), szabadkőműves személyekkel is kapcsolatban állt stb.

H. gyermek- és ifjúkorában megnyilvánuló tudományos érdeklődése (növénytan, csillagászat, archeológia) később is meghatározó maradt életében, s ez az érdeklődés „intézményesült” az Akadémiához fűződő kapcsolatában, 1868-tól a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, 1869-ben nagy sikerű székfoglaló beszédet tartott a Biblia flórájáról. 1874-től a *Mathematikai és Természettudományi Bizottság* elnöke. Komolyan vette akadémiai tagságát, megbízatásából eredő kötelességeit. Botanikusként nem tűnt ki publikációi-

val, hiszen az azokhoz szükséges kutatásokra valójában nem maradt ideje. Nagy szakértelemmel gyarapította viszont több mint százezer lapos növénygyűjteményét és több ezer kötetes szakkönyvtárát, melyeket a Nemzeti Múzeumra hagyott. Halála után, hagyatékával megkétszereződött a növénytár állománya, a botanikai szakkönyvtár európai jelentőségű lett, és a növénytár a múzeumon belül önálló osztállyá szerveződhetett. Haynald a korabeli botanikus szakmában még ritka nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezett, szervezte és támogatta tehetséges kortársai utazásait és kutatásait, s ha kellett bekítette a személyes ellentéteket. Gazdag gyűjteményét sok botanikus használta kutatás céljából, jó szakmai kapcsolatainak köszönhető, és megbecsültségének jele, hogy Haynaldról közel félszáz növényfajt neveztek el. Szívesen vett részt nemzetközi tudományos találkozókön: 1874-ben a firenzei kertészeti-, 1875-ben a brüsszeli közegészségügyi-, 1876-ban a budapesti statisztikai kongresszuson elnökölt. Egyik különleges tudományos vállalkozása, az általa alapított csillagászati obszervatórium 1878-ban kezdte meg működését Kalocsán, a jezsuiták által működtetett érseki gimnázium tetején, és nem sokkal az érsek halála után világhírnévre tett szert Fényi Gyula SJ csillagász napkutatásai eredményeként. Az érsek történeti-régészeti érdeklődésére jellemző, hogy az egyházmegye mindkét történelmi székhelyén, Bácsban és Kalocsán is ásatásokat végeztetett Henszlmann Imrével, s a középkori emlékek feltárása mellett, a kutatási eredmények közlését is finanszírozta. 1880-ban, a Vatikáni Levéltár megnyitásakor H. volt az első, aki a római magyar vonatkozású anyagok feltárására és közlésére nagyobb összeget ajánlott. Kérte az ország többi főpapjának és káptalanjának támogatását a Fraknoi-féle *Monumenta Vaticana Hungariae* megjelentetéséhez és ő lett vatikáni forrásgyűjtést koordináló bizottság elnöke. Számos magyar tudós számára közvetített, adott ajánlólevelet külföldi kutatásokhoz. Liszt Ferenchez és Munkácsy Mihályhoz fűződő barátságával is összefüggésbe hozhatók az érsek egyházzenei (1886) és egyházfestészeti (1885) alapítványai, melyek kamataiból az arra érdemes művészeknek ösztöndíjakat ítéltek a Zeneakadémián és az Országos Képzőművészeti Társulatban. Az alapítványok tőkéje az első világháborút követően sajnos elértéktelenedett.

Mindez együtt járt számos állami és egyházi kitüntetéssel és megtiszteltetéssel. Feltűnést keltett, és a Szentszék nemtetszését váltotta ki azzal, hogy 1874-ben Firenzébe utazott a nemzetközi kertészeti kongresszusra, mivel annak küldöttségét II. Viktor Emánuel fogadta, s a főpap így találko-

zott az olasz királlyal. Jacobini bécsi nuncius (1874–1879) ennek kapcsán kifogásolta, hogy H. a zsinat óta nem mutatkozott Rómában, s az érsek csak 1875-ben utazott az Örök Városba. 1876-ban, emsi kúrája alkalmával többször fogadta őt az ugyanott tartózkodó német császári pár. Vilmos császár vacsorára hívta, amelynek során Ausztria–Magyarország és Németország egyházi helyzetéről beszélgettek. Jacobini nuncius erről terjedelmes, bizalmas jelentést kért. H. tagja volt 12 európai akadémiának és számos tudományos társaságnak. Nemzetközi levelezőpartnerei között Németország, Franciaország, Anglia, Spanyolország és Olaszország számos tudósa, művésze és főnemesi családja megtalálható.

1889 tavaszától egyre többet betegeskedett. Egy közlekedési baleset következtében – a lovak megbokrosodtak, ezért a kocsi felborult – agyrázkódást szenvedett, ami még inkább rontotta állapotát. 1889. október 15-én, pappá szentelésének 50. évfordulós ünnepségén már nem tudott részt venni, és hirtelen szellemi leépülése miatt már a köszöntő levelekre sem tudott válaszolni. Élete utolsó heteiben özvegy nővére, Amália ápolta. 1891. július 4-én hunyt el Kalocsán. Végrendeletében egyszerű, gyászbeszéd nélküli temetést kért. Általános örököse a Haynald-alap lett, amely a főegyházmege iskoláinak és plébániáinak építését és fenntartását szolgálta. Végrendeletében alkalmazottaira egy évi pótfizetést, a szolgálatában álló négy érseki huszárra 15 ezer forintot hagyott. Halálának híre várható módon országos és nemzetközi szinten is nagyon sok részvétnyilvánítást váltott ki. 1891. július 8-án temették el a székesegyház szentélyében az ország sok befolyásos személyiségének jelenlétében, a szertartást Schlauch nagyváradi püspök vezette. A megemlékezések szerint két hivatalviselése alatt közel ötmillió forintot áldozott egyházi, társadalmi és jótékony célokra. Adriányi szerint H. volt „a 19. századi magyar egyház legnagyobb személyisége”. Kortársai főként az európai hírű, politikus főpap alakját csodálták benne, míg a 20. században inkább a tudományok és a művészetek terén nyújtott teljesítményét és kapcsolatrendszerét értékelték.

• *Művei: De daemoniacis*, Diss. theol. Wien 1840, 58 S.; *Epistolae pastorales [...] ad clerum saecularem et regularem dioecesis*, Claudiopoli 1852; *Felsőházi beszéde az erdélyi unió tárgyában*, Pest 1861; *Beszéde a magyar delegatio jan. 24. ülésén*, MÁ 4 (1872) 22., 23. sz.; *Beszéde Pestvármegye nov. 12. közgyűlésén*, MÁ 5 (1872) 263. sz.; *Emlékbeszéd, melyet [...] Bartakovics Béla egri érsek, [...] az egri érseki főegyházban tartott gyászünnepélye alkalmával mondott*, Eger 1873;

Beszéde, melyet a magyar Afrika- bizottságnak máj. 25. tartott alakuló ülésén tartott s mellyel a bizottság elnökét Fülöp szász Koburg és gothai herceget üdvözölte s levele a herceghez jún. 26. Bécsből az afrikai társaság ügyében, Földrajzi Közlemények 5 (1877) 185–187; Parlatore Fülöp. Emlékbeszéd, melyet írt s a m. t. akadémia 1878. jún. 16. közülésén kivonatossan felolvasott, Budapest 1879; A szentírás mézgák és gyanták termőnövényei. Népszerű előadás, tartotta a m. t. akadémia közülésén, Budapest 1880; Castanae Vesca. I. Solum in quo in Hungaria crescit. II. Incolatus eius in Hungaria, Colocae 1881; Ceratophyllum Pentacanthum, Magyar Növénytani Lapok 5 (1881) 109–115; Emlékbeszéd gróf Károlyi István, a Sz. István-társulat elnöke fölött, Kalocsa 1882; Emlékbeszéd dr. Fenzl Ede, a m. t. akadémia kültagja felett, Kalocsa 1885; Emlékbeszéde Ipolyi Arnold felett, MÁ 19 (1886) 343. sz.; Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund, a m. t. akadémia kültagja felett, Kalocsa 1889. • Műveinek jegyzéke: SZINNYEI, IV, 548–553; ZELLIGER, 164–166; GULYÁS, XII, 883. • Források: MNL OL Magánlevéltárak, Családi levéltárak, Családi fondtörödékek (P 2257), 233. sorozat: Haynald család; Dunamelléki Egyházkerület Ráday Levéltára, C/82. Szittyay Dénes gyűjteményének Haynald-iratai; OSzKK Levelestár, Haynald Lajos levelei levelező partnerenként; OSzKK Analekta 11.296. Haynald Lajos hagyatékából származó töredékek: táviratok, iratmásolat, beszédfogalmazvány stb.; OSzKK Fol. Lat. 3953–3955. Haynald Ludovicus: „Acta maxime momentosa 1/ politicam meam (correspondentialia), 2/ resignationem, 3/ a[rchi]- ep[iscop]alem, 4/ evocationem Romam adtinentia...” ab anno 1853. usque ad annum 1887.; OSzKK Fol. Hung. 1722. Haynald Lajos. Hivatalos és személyi ügyekre vonatkozó iratok, 19. sz.; OSzKK Analekta 2069. Haynald Lajos 1885. évi pásztorlevelére vonatkozó levelek, hírlapi cikkek, iratok; MTAKK Régi Akadémiai Levéltár, Haynaldra vonatkozó iratok; GyFL ÉL I.1. Püspöki (Érseki) Hivatal iratai, Cat. 3. Más egyházmegyes püspökök, káptalanok, püspökkari konferencia; Uo. Cat. 4. Megyéspüspökök, Általános helytartó, Egyházmegyei Iroda; Uo. Cat. 13. Papok elleni panaszok, eljárások; Uo. Cat. 17. Középiskolák; Uo. Cat. 18. Elemi iskolák, hitoktatás; Uo. Cat. 35. Állammal kapcsolatos ügyek; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (Personalia 2002) (I.1.c.), Haynald Lajos perszonális iratai 1850–1916; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; Pester Lloyd 4./5./6. 7. 1891 (nekrológok). • Irodalom: ADRIÁNYI, Konkordát; ADRIÁNYI, Vaticanum; ADRIÁNYI, Geschichte; CSÁKY, Kirche in Ungarn; DANKÓ LÁSZLÓ ET AL., Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások, Kalocsa 1991; DEÁK ÁGNES, Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága, MEV 7 (1995) 3–4: 83–96; ECKHART FERENC, Egy nagy magyar főpap életéből, A bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2 (szerk. Angyal Dávid), Budapest 1932, 272–284; FAZEKAS CSABA, Dokumentumok Haynald Lajos 1849-i hivatalvesztéséhez, Századok 135 (2001) 1: 169–180; FAZEKAS-BEKE, Abécsi Pázmáneum; FAZEKAS, Abécsi Pázmáneum... hallgatói; GOTTSMANN, Katholizismen; KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF (szerk.), Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889, Pozsony–Budapest 1889; HC VII–IX;

LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége*, MEV 7 (1995) 3–4: 97–150; LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891)*. *Biográfia*, Budapest 2003; LAKATOS ANDOR, *Haynald mint erdélyi püspök (1851–1864)*, MEV 17 (2005) 1–2: 83–120; LAKATOS ANDOR, *Liszt Ferenc és Haynald Lajos – egy 19. századi barátság emlékei Kalocsán*, MEV 23 (2011) 1–2: 101–112; LAKATOS ANDOR, *Tudomány és művészet Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek életében*, MEV 30 (2018) 3–4: 5–34; LUKÁCS, *Vatican*; JAMES P. NIESSEN, *Transylvanian Catholics and the Papacy in the Era of the Syllabus Errorum*, *Hungarian Studies* 10 (1995) 1: 45–53; ANTON PÁSTI, *Leben und Wirken des Kardinals Ludwig Haynald, Erzbischof von Kalocsa (1816–1891)*, *Diss.theol.*, Wien 1940; SCHATZ, *Vaticanum I*; SZITTYAY DÉNES SJ, *Haynald Lajos ifjúkora*, A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1914–1915. iskolai évről, Kalocsa 1915; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TÓTH LÁSZLÓ, *Politika és egyházpolitika Haynald Lajos kiadatlan leveleiben*, KSz 49 (1935), 473–481, 561–567; TÓTH TAMÁS, *Haynald Lajos bíboros püspöki processzusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban (1851, 1864, 1867)*, Uő, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 149–166; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 319–328.

LAKATOS ANDOR

II.1.6. CSÁSZKA GYÖRGY [CSÁSZTKA, CSÁZTKA, ČÁSKY] (1826–1904)

Szepes, 1874. szeptember 2. – 1891. december 14.

Kalocsa, 1892. február 17. – 1904. augusztus 11.

1826. december 4-én született Nyitraszerdahelyen (Nitrianska Streda SK). Apja Császka Jakab szlovák építőmester. Cs. anyai ágon unokabátyja volt Samassa József későbbi egri érseknek, ezen kívül rokonságban állt Horváth Mihály történésszel, későbbi címzetes püspökkel is. Szlovák családnévét az 1860-as évek végén magyarosította, elhagyva belőle a „t” betűt. Gimnáziumi tanulmányait Nyitrán, Tatán és Esztergomban, az utolsó két évet az esztergomi egyházmegye növendékpapjaként a pozsonyi *Emericanumban* végezte. 1844-től filozófiát tanult a nagyszombati érseki líceumban, majd 1846. novemberől a *Pazmaneum* növendékeként teológiát hallgatott Bécsben, ahol 1850. szeptember 21-én szentelték pappá. Néhány nappal később a

nagyszombati érseki konviktus prefektusa, emellett az érseki líceum matematikatanára lett. A matematikához különleges tehetsége volt, szakirodalmi munkákat is publikált. A papi hivatást előkészítő kisszemináriumok vizsgálata céljából tanulmányutakat tett a birodalom nyugati felében és Észak-Itáliában.

1853 őszén, miután felmentést kapott tanári feladatai alól, szentszéki jegyző, valamint a helynöki hivatal levéltárosa és könyvtárosa lett Nagyszombatban. 1856 augusztusában a helynöki hivatal titkára lett. 1864. július 20-án Scitovszky János esztergomi prímás érsek irodaigazgatóvá tette meg, majd a következő prímás, Simor János is megerősítette hivatalában. 1870-ben a király az esztergomi káptalan mesterkanonokjává, majd 1874. február 27-én szepesi püspökké nevezte ki, ezzel Egerbe áthelyezett unokatestvére, Samassa hivatali utódja lett. Az utódlás feltételei között szerepelt a „hazafias érzület” és főképp az, hogy csak olyan személyiség jöhetett szóba, aki „tökéletes szláv nyelvtudással bír”. A prekonizációra Cs. jelenlétében került sor az 1874. június 15-i konzisztóriumon, ekkor IX. Piustól személyesen vette át a püspöki jelvényeket. A szentelést Simor hercegprímás végezte Samassa egri érsek és Szabó József egri segédpüspök segédletével 1874. július 19-én, az esztergomi székesegyházban, a Dunán hajóval érkező Ludovico Jacobini nuncius és az ország számos befolyásos személyiségének jelenlétében. A szepesi püspöki széket szeptember 2-án foglalta el, ebből az alkalmából „hazafias szellemű” beszédet tartott. Jelmondata *Crucis amore* volt. Az ünnepség magas költségei és „a püspök segítségére szoruló papok, káplánok, tanítók és szegény diákok” miatt Cs. kinevezése napjától kérelmezte az úgynevezett püspöki százalékok – azaz a jövedelmek ráeső részének – kiutalását.

Tizenhét éves szepesi működése alatt kiemelt figyelmet szentelt a papság képzésének és fegyelmezésének, és ezzel összefüggésben elsősorban a szemináriumnak. A képzésben növelte a filozófiai órák számát és bevezette az egészségtan oktatását, amelynek előadója Ignaz Höhr világi tanár volt. A nyelvi képzés erősítésére elrendelte, hogy a növendékek hetente két-két napig felváltva magyarul, szlovákul és németül beszélgessenek. A püspök megbízásából Horváth Viktor 1877–1881 között keresztény „műarcheológiát” oktatott a szepeshelyi szemináriumban. A magyar szóhasználatban „régiségtan”-nak is nevezett tantárgy bevezetését a papnevelő intézetekben Ipolyi Arnold besztercebányai püspök szorgalmazta. Mivel a római zsinati

kongregáció a papok lelki életének elmélyítésére szólított fel, Cs. a pappá szentelések előtt háromnapos, az összes pap számára pedig kötelező évi lelkigyakorlatot rendelt el, és a papi öltözék viselését is kötelezővé tette. 1887-től spirituálist alkalmazott a szemináriumban. Több mint 100 ezer forintot költött a szerényebb körülmények között élő lelkészek támogatására. Ugyancsak 1887-ben, a pápai évforduló alkalmából mintegy 10 ezer forint összegű péterfillért gyűjtött össze a Rómában is szegénynek tartott egyházmegye híveitől.

Cs. egyházmegyéjében jelentős mértékben támogatta az iskolaügyet, különösen a lányoktatást, és egyre inkább a régió magyarosításának szolgálatába állította azt. A Szatmári Irgalmas Nővérek Lőcsén (Levoča SK), Rózsahegyen (Ružomberok SK) és Turdossinban (Tvrdošín SK) iskolát nyitottak. Cs. Szepesolasziban (Spišské Vlachy SK) saját költségén árvaházat létesített lányok számára. A szepesi káptalan tanítóképzőjére fordított éves összeget 16 ezerről 36 ezer forintra növelte, melyet a püspöki *mensa* jövedelmekből fedezett. A tanítóképző – e kategóriában a legrégebb – 1879-ben ünnepelte fennállásának 60. évfordulóját. A tanterveket megújították, 1883-tól négy évfolyamban zajlott a képzés. A magyarok számára az első és a második évben két szlovák nyelvrát biztosítottak. Cs. gondosan végrehajtotta Trefort Ágoston 1879. évi utasítását, miszerint minden iskolában be kell vezetni a magyar nyelv tanítását és lehetőség szerint a magyar nyelvű oktatást is, és kizárólag magyar nyelvű tankönyveket szabad használni.

Cs. 1885-től a magyar nemzeti mozgalom élére állt, beleértve a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesületet (MATKE), melynek társalapítója és első igazgatója volt. Az egyesület folyóiratai, a *Vlast'a svet* (Haza és Világ), és a *Vlastivedné noviny* (Honismereti Újság) a magyar nemzetállam eszméjét képviselték. Anyagi bázisát a kormány által 1875-ben megszüntetett *Matica slovenská* kulturális egyesület vagyona képezte. Cs. támogatta továbbá a hasonló irányultságú, 1883-ban Grünwald Béla által életre hívott Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületet (FEMKE) is. Szlovák érületű papok, például Stefan Mišik, szemére vetették, hogy az ország nyelvi kisebbségeinek kevesebb tisztelettel adózik, mint a katolikus misszionáriusok az indiai, kínai vagy afrikai őslakosoknak. 1875-től rendszeresen kiküldött körleveleiben azonban Cs. szlovák nyelvű vallási irodalmat is ajánlott, és pásztorleveleit latin, szlovák, német és magyar nyelven is kiadta. A katolikus sajtót a szepesváraljai (Spišské Podhradie SK) nyomdával, az 1890 októ-

berében alapított *Szepesi Közlöny*-nyel és az általa létrehozott *Szepesi Lapok* című hetilappal erősítette. Támogatta a német nyelvű *Zipser Boten* című újság kiadását is. A szepesi egyházmegye liturgikus színvonalának emelésére saját *officiumot* állíttatott össze *Officia propria sanctorum Dioecesis Scepusiensis* (1887) címmel, amelyből Cirill és Metód szláv apostolok ünnepe sem hiányzott.

Cs. érdeklődött a történelem és a művészet iránt, lehetőségeihez mérten támogatta a regionális történeti kutatásokat és több szepesi történész, például Pirhalla Márton és Hradszky József (Josef Hradský) műveinek megjelentetését. 1872-ben tagja lett a Műemlékek Ideiglenes Bizottságának, az örökségvédelem első magyar állami szervezetének. Saját jövedelméből finanszírozta a szepeshelyi Szent Márton-székesegyház 1888–1890 között zajló belső felújítását, a templombelső (új díszítőfestéssel, üvegablakokkal, a gótikus szárnyasoltárok képeinek-szobrainak restaurálásával, új oltárarchitektúrák építésével, a kanonoki stallumok restaurálásával, új orgonával és padlózattal) ekkor nyerte el mai alakját. A külső felújítási munkálatok zöme azonban már püspökutóda, Szmracsányi Pál hivatali ideje alatt valósult meg. Cs. folytatta a löcsei (Levoča SK) gótikus Szent Jakab-templom és a szepesújfalui (iglói, Spišská Nová Ves SK) Nagyboldogasszony-templom restaurálását, ahol szintén hozzájárult az ólomüveg ablakokhoz. Cs. püspöksége idején számos szepesi templom felújítását támogatta, mint például a szepesolaszi Keresztelő Szent János-, a szepesváraljai Kisboldogasszony-, az iglói Nagyboldogasszony-templom, a strázsai (Stráže pod Tatrami SK) Keresztelő Szent János-, a lptószentmiklósi (Liptovský Mikuláš SK) Szent Miklós- és a káposztafalvi (Hrabušice SK) Szent Lőrinc-templom restaurálását. Támogatta továbbá az ótátrafüredi (Dolný Smokovec SK) (1888), a likavkai (Likavka SK) (1888), a parasztdubovai (Sedliacká Dubová) (1885) és csontfalvi (Csütörtökhely filiája, ma Čenčice, Szepesjánosfalva/ Jánovce SK része) templomok építését. A Magyar Tudományos Akadémia dísztermének kifestésére 2000 forintot adományozott. Kultúrapártoló tevékenységének csúcspontja volt, hogy 1889-től a püspöki nyomdában megjelentette Michael Schmauk (1753–1823) már 1802-ben elkészült többkötetes oklevélgyűjteményét, amelynek kiadása a mű összeállításakor anyagi akadályokba ütközött. A *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis* 332 darab, 1094–1595 közötti oklevelet tartalmaz. Különleges értéke abban áll, hogy a kiadott oklevelek jelentős része eredetiben nem maradt fenn. Cs. támogatta a magyar történelemre vonatkozó vatikáni forrá-

sok, a *Monumenta Vaticana* kiadását is. 1888-ban az orvosok és természetvizsgálók Tátrafüreden tartott gyűlésének egyik elnöke volt. A savniki (Spišský Štiavnik SK) püspöki várkastélyban létesített terjedelmes műgyűjteményét később magával vitte Kalocsára. A püspöknek feltehetően már korábban, esztergomi kanonok korában is volt gyűjteménye, mely szepesi püspöksége idején jelentősen gyarapodott, főbb műtárgy-csoportjai voltak: képtár, régiség-, numizmatikai-, övös- és textil-gyűjtemény. Cs. Szepesi Keresztény Múzeumot kívánt alapítani, ebből a célból Szepeshelyre számos régiséget gyűjtött össze, papsága rendszeresen küldött be tárgyakat az 1870-es években. A múzeumlapításra azonban végül nem került sor. Egykorú kimutatások szerint összesen közel egymillió forintot költött hazafias, jótékony és kulturális célokra, amit nem utolsósorban a püspöki javakkal való korszerű gazdálkodás tett lehetővé.

A politikai életben Cs. a hosszú ideig regnáló Tisza Kálmán miniszterelnök (1875–1890) párthíve volt. A Főrendiházban elvből az egyházi érdekeket támogatta – például az oktatásügy terén vagy 1883-ban a keresztények és zsidók közötti házasságkötés körüli vitában –, anélkül, hogy a püspöki kar szóvivőjeként lépett volna fel. Jól ismerte Csáky Albin kultuszminisztert (1888–1894), akit bizalmasan tájékoztatott a püspöki konferencia vitáiról. Az 1884. évi úgynevezett elkeresztelési rendelettel, melyet Wolafka Ferdinánd egyházi hivatalnok, Cs. korábbi munkatársa fogalmazott meg, kezdetben egyetértett, végül azonban a konzervatív-katolikus sajtó nyomására megváltoztatta véleményét. Simor prímáshoz baráti szálak fűzték, 1881-ben vendégül látta a savniki várkastélyban is; 1891-ben Cs. vezette Esztergomban a prímás temetési szertartását. A Simor utódlása körüli éles küzdelmek során Cs-t is megnevezték ugyan a jelöltek között, komolyan azonban nem számoltak vele. Amikor római kiküldetésben volt, hogy tárgyalásokat folytasson az elkeresztelési rendelettel kapcsolatban, a színfalak mögött unokatestvére, Samassa prímási kinevezéséért lobbizott – eredménytelenül. Feltehetően ezzel magyarázható, hogy a keresztelés és a vegyes házasságok kérdésében szokatlanul kompromisszumképtelen volt. Amikor Samassa a számára kompenzációtul felajánlott kalocsai érseki széket nyersen visszautasította, a kormánysszervek részéről a megbékélés gesztusa volt, hogy atyafiát juttatták e pozícióba. Cs. sok politikai kérdésben tanácskozott Luigi Galimberti bécsi nunciussal (1887–1893), aki aktívan támogatta érseki kinevezését. A király 1891. október 27-én nevezte ki Cs-t, a szentszéki megerősí-

tésre a december 17-i konzisztórium i ülésen került sor. Székfoglalása 1892. február 17-én volt Kalocsán. A kormány az áthelyezést nem utolsósorban azzal indokolta, hogy Cs. a Szepességben jól gazdálkodott.

Cs. az ország második legfontosabb egyházmegyéjének kormányzása során is inkább mecénási tevékenységével, mint szűkebb értelemben vett egyházi elkötelezettségével tűnt ki. Támogatta a jezsuiták helyi intézményeit és templomait, valamint a katolikus egyesületi mozgalmat, megépíttette a Katolikus Kör épületét és házat vett a legényegyletnek. Számos templomot építtetett és plébániát alapított, például Gyulafalván, Szilágyiban, Wekerlefalván (Nova Gajdobra SRB), Cservenkán (Crveka SRB), Csengődön, Rémen, Felsőhegyesen, Tornyoson (Tornjoš SRB), plébániákat szervezett Zentán (Senta SRB) és Óbecsén (Bečej SRB). Adományaival támogatta a zombori (Sombor SRB) karmelita templom és az újvidéki (Novi Sad HR) plébániatemplom építését. Az 1896. évi millenniumi ünnepségek alkalmából 75 ezer forintos alapítványt tett, mely egyrészt a kántortanítói nyugdíjintézet tőkéjét növelte, másrészt lehetővé tette a kalocsai Szegények Háza és Tanítók Háza építését. Utóbbi kedvezményes szállást biztosított tanítók gyermekei részére, így elérhetővé váltak számukra a város iskolái, többek között a jezsuiták gimnáziuma. Amikor 1899-ben a XIII. Leó által 1900-ra meghirdetett jubileumi év előtt Fraknoi Vilmos a magyarországi péterfillérek gyűjtését biztosabb alapokra helyezte, Cs. és a magyar bíborosok, Vaszary és Schlauch a jövőre nézve évi 20 ezer frank támogatást ígértek a Szentszéknek.

Kevésbé volt szerencsés Cs. fellépése 1899-ben a délszláv katolikus sokácok által lakott Szántova (Hercegszántó) falu istentiszteleti, jelesül a prédikációk nyelve miatt támadt konfliktusban. Mivel a betelepülés miatt a magyar nyelvű lakosság száma folyamatosan nőtt, már 1830-ban, majd 1874-ben intézkedések történtek a magyar nyelv használata érdekében. Amikor 1896-ban a paritás elvén nyugvó szabályozás lépett életbe, a sokácok 1897-től megtagadták az engedelmességet, és tiltakozó küldöttséget menesztettek Emidio Taliani bécsi nunciushoz (1896–1903), aki megpróbált közvetíteni. Ennek ellenére a falu sokác lakosságának mintegy a fele áttért az ortodox hitre. Cs. a hitközséget egy horvát egyházmegyéhez akarta csatolni, hogy megszabaduljon a fájdalmas vitától, erre végül nem került sor. A nuncius a kellemetlen eset hátterében Cs. rugalmatlanságát látta-hibáztatta.

Cs. Kalocsán is a művészet és az iparművészet támogatójaként lépett fel, folyamatosan bővítette az érseki palota és a kincstár gyűjteményeit, melyek képtárból, numizmatikai, régészeti, iparművészeti, botanikai és geológiai részekből álltak. Az ehhez szükséges anyagi eszközök előteremtése érdekében nagy figyelmet fordított a kiterjedt birtokokkal rendelkező egyházmegye gazdálkodására. Mivel ideje nagy részét Budapesten töltötte, sűrű levelezésben állt az egyházmegye igazgatásáért felelős egyházi és világi személyekkel. Sokoldalú jótékony és kulturális tevékenységéért mindkét egyházkormányzata alatt számos egyházi és állami kitüntetést kapott, és több város tiszteletbeli polgára lett. 1895-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja lett és az intézmény alaptőkéjének gyarapítására alapítványt tett. 1904 áprilisában a nagypénteki szertartás alatt agyvérzést kapott, majd augusztus 11-én, 78 évesen Budapesten tüdőgyulladás következtében elhunyt. Bebalzsamozott holttestét egy „görög stílusban készült alpakka koporsóba” helyezve ravatalozták fel budai palotájában, majd vonattal Kalocsára szállították, ahol augusztus 16-án ünnepélyes keretek között a székesegyház szentélyébe temették. Egy házasság és egy időközben megözvegyült lánytestvére gyászolta. A főkapitány három választási forduló után sem tudott káptalani helynököt kiállítani a szavazatszámok egyezése miatt. A kinevezést végül Majorossy János nagyprépost, tinnini választott püspök nyerte el.

• *Művei:* *A dobányzás tilalmáról papnöveldékben*, Nagyszombat 1846 és *Über das Rauchverbot im Priesterseminar*, Trnava 1847; *Viszonyzámi táblák*, Nagyszombat 1853; *A nagyszombati érseki convictusról*, A nagyszombati r. k. gymnasium Értesítője, Nagyszombat 1853; *Momentum matheseos*, h. n. 1854; *Oratio pane gyrice in honorem angelici doctoris S. Thomae Aquinatis*, Strigonii 1874; *Sermo pastoralis, occasione canonice suae in sedem episcopalem introductionis*, Strigonii 1874; *Egyházi ötvösművek a középkorból, melyeket Császka György szepesi püspök a Budapesten 1884-ben rendezett ötvösmű-kiállításra küldött*, Budapest 1884. • *Műveinek jegyzéke:* SZINNYEI, II, 197–199; ZELLIGER, 70–71; GULYÁS, IV, 678. • *Források:* KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (I.I.c.), Császka György érsek perszonális iratai, 1696, 1799–1942 (Tanulmányi iratok; Iskolai bizonyítványok; Nagyszombatban működő esztergomi érseki lyceum 1846; bécsi egyetem 1847–1850; Pázmáneum 1850; Nagyszombatból, Esztergomból hozott hivatali iratok 1696, 1799–1889; Kalocsai hivatali iratok 1891–1904; Kinevezési iratok 1850–1900; Beszédék 1877–1896; Gratulatio 1891–1901; Nyomatványok 1885–1899; Massa 1895–1942; Hagyaték 1846–1904; KFK Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója 1–2. kötet (1880–1903); AAV Archivio della Nunziatura Apostolica

in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; Császká György, VÚ, 21/44, 1874. II. 1., 689–690; Császká György kalocsai érsek aranymiséje, VÚ, 47/39, 1900. 9. 30., 645; Császká György kalocsai érsek 1826–1904, VÚ, 51/34, 1904. 8. 21., 573–574; Császká György kalocsai és bácsi érsek †, KN XXVII/33, 1904. 8. 14., 1–3; Érsekünk temetése, KN XXVII/34, 1904. 8. 20., 1–2; HALÁSZ SÁNDOR (szerk.), *Országgyűlési Almanach*, Budapest 1887, 35–36; *Magyar Salon* XIII (1890) 39: 1; *Das Vaterland* 4. 9. 1874; *Vorarlberger Volksblatt* 25. 2. 1899; *Neues Wiener Tagblatt* 6. 4. 1904; *Pester Lloyd* 12., 13. és 14. 8. 1904 (nekrológok). • *Irodalom*: FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; HC VIII, 215, 485, 504, 562, 564; IPOLYI LÁSZLÓ, *Császká György (1891–1904)*, Schem. Colocen. 1975, 30; KOLLÁNYI, 498–500; LAKATOS ADÉL, „Ala Daberto”: *Adalékok az egykori zombori vármegyeháza érsekportréit festő Daberto Félix (1829–?) életéhez és működéséhez*, *Historia Ecclesiastica* 10 (2019), 2: 87–106; LAKATOS ADÉL, *Hanula József: Tomori Pál a mohácsi csatamezőn. Császká György kalocsai érsek műgyűjteményének az 1896. évi ezredéves kiállításra készült darabja*, *Historia Ecclesiastica* 9 (2020) 1: 127–135; MKL II, 383–384; *Schem. Colocen. 1892–1904*; *Schem. Strigonen. 1857–1874*; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TAKÁCS GÁSPÁR, *A koldusok koldusa. Császká György kalocsai érsek*, Szabadka, 1904; WINKLER, *Történeti összefoglalás*, 47. • *Irodalom (Szepes)*: Császká Júr, *arcibiskup kaločský*, *Vlasž a svet* VI/23 (1891), XV/38 (1900); *Encyklopédia Slovenska* I, 355; J. HRADSKÝ, *Initia progressus*, 551; LUBOŠ KAČÍREK, *s.v. Čáska, Jura*, LKKOS, 202–203; KOLLÁNYI, 498–500; MS, 1886, 99; SBS I, 407–408; *Schem. Scepusien. 1901*, 4–5; SZINNYEI, II, 198–199; ZELLIGER, 70; ZUBKO, *Spišské biskupi*, 35–38.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 328–335.

LAKATOS ANDOR–L'UBOSLAV HROMJÁK

II.1.7. VÁROSY GYULA (1846–1910)

Székesfehérvár, 1902. március 9. – 1905. december 11.

Kalocsa–Bács, 1906. január 14. – 1910. október 28.

1846. augusztus 13-án született Zomborban (Sombor SRB), Bács-Bodrog vármegyében. Apja V. Károly királyi kincstári írnok, anyja Bratyovacsy Paulina. Az elemi iskolát és a reáliskola első évét szülővárosában végezte, majd tanulmányait 1858–1866 között a kalocsai érseki gimnáziumban folytatta, kiemelkedő eredménnyel. A gimnáziumot ekkor még két évig a pia-

risták, ezt követően Kunszt érsek kívánságára a jezsuiták vezették, akiknek köszönhetően az intézmény hamarosan országos hírűvé vált. V-ra nagy hatással volt a hazafias Rosty Kálmán történelem- és irodalomtanár, az 1848–1849-es szabadságharc tisztje, aki később katolizált és belépett a jezsuita rendbe. 1859-től elnyerte a papi hivatásokat támogató Katona István ösztöndíjat. Kunszt József érsek temetésén ő mondta a szónoklatot az iskola képviselőjében. Az érettségit kitűnő eredménnyel tette le 1866-ban, majd a Központi Szeminárium növendékeként a pesti egyetemen hallgatott teológiát. Itt tette le a biblikum és dogmatika szigorlatát. 1870. július 26-án Kalocsán pappá szentelték, majd három évre Csonoplyára (Čonoplja SRB) helyezték káplánnak.

Haynald érsek közbenjárásával – aki maga is a kollégium egykori hallgatója volt – V. felvételt nyert a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*), ahová 1873. október 22-én lépett be. Az első tanévben csak figyelmeztetést követően, mérsékelt eredménnyel tette le egyháztörténeti és egyházjogi szigorlatát; a fegyelem és a lelkiesség tekintetében azonban előjárói dicséretében részesült. Bécsben kisebb lelkészi feladatokat is ellátott, és úgynevezett házi értekezést írt *De fidei supernaturalis actu* címmel. Két utolsó szigorlata után 1875 júliusában hagyta el a kollégiumot. Valószínűleg ezután írta meg 162 oldalas, kéziratban maradt értekezését *De potestate in matrimonium legislativa* címmel, amellyel a bécsi egyetemen 1876-ban teológiai doktorátust szerzett.

Már 1875 nyarán az érseki udvar szolgálatába lépett. Érseki iktató és levéltáros, majd 1876-ban szentszéki aljegyző lett. 1878-tól a Főszékesegyházi Könyvtár könyvtárosa. 1880-tól hét évig a küsszémi szeminárium igazgatója és a szeminárium egyházjog és egyháztörténet tanára, ugyanott 1882-től rendes (kinevezett) tanár. 1883-ban a pesti egyetem doktori kollégiumának tagja lett. Ugyanabban az évben szentszéki ülnök, majd 1884-től a középiskolai hittanárak vizsgálóbizottságának tagja, 1886-tól zsinati vizsgáló. 1887-től öt éven át a nagyszeminárium rektora. Ezen felül közéleti és jótékony feladatokat is ellátott, 1877-től a Kalocsai Jótékony Nőegylet titkára, 1886-tól a Vöröskereszt egyesület kalocsai fiókjának választmányi tagja. V. történetírói tevékenysége nagyrészt az 1880-as évekre esett, publikációi különböző folyóiratokban (például *Századok*) és az egyházmegyei szemlelapokban jelentek meg. Haynald érsek kérésére, a középiskolai törvényjavaslat vitája kapcsán írta meg *A katolikus iskolaügy Magyarországon* című történe-

ti-jogi értekezését. 1887-ben a *Magyarországi Vatikáni Okirattár (Monumenta Vaticana Hungariae)* szerkesztőbizottságának és a Szent István Társulat irodalmi osztályának tagja lett. Aktívan részt vett a növendékpapság irodalmi-önképző egyesületeinek munkájában Kalocsán és Budapesten is.

1887-ben tiszteletbeli kanonok, majd 1888-tól a kalocsai főszékes-káptalan rendes tagja, Haynald érsek oldalkanonokja, 1888. március 30-án mesterkanonok lett. 1889-ben elnyerte a babolcsai apáti címet és javadalmat, 1893-ban tiszai főesperes, 1895-ben bácsi főesperes, 1897-ben főszékesegyházi főesperes lett. 1887 novemberétől egy évtizeden át a Főszékesegyházi Könyvtár prefektusa. 1892-ben az újérsek, Császka György is oldalkanonokjává tette meg, az érsek mellett sokat tartózkodott Budapesten, ahol megismerte a fővárosi elitet. 1898. február 16-tól a budapesti Központi Szeminárium rektora, egyben felmentést kapott addigi kalocsai egyházmegyes megbízatásai alól. Közben országos feladatokat és hivatalokat is elvállalt, 1895-ben a Szent László Társulat alelnöke, 1898-tól a Katolikus Kör igazgató választmányának tagja és az Aquinói Szent Tamás Társaság elnöke lett.

Püspöki kinevezéséig tehát pályája több mint húsz éve a papnevelés szolgálatában telt. Legendás volt türelme és szívéllyessége, ami a feladataihoz való hozzáállásában és a növendékekkel szemben is megnyilvánult, akikkel szabadideje egy részét is együtt töltötte (például sakkozott velük). V. javára írták, hogy a Központi Szemináriumban jelentősen hozzájárult a nemzetiségi villongások lecsillapításához. Wlassics Gyula kultuszminiszter (1895–1903) előterjesztése szerint Haynald és Császka érsekek bizalma, valamint a tanítás és az igazgatás terén szerzett érdemei mellett elsősorban a Központi Szemináriumban bizonyított vezetői képességei tették alkalmassá V-t arra, hogy elnyerje a püspökök megbecsülését és a kormány megbízását magasabb hivatal betöltésére. V. mellett szólt, hogy „megfontolt, nyugodt, a szenvedélyek felszításától elhatárolódó irányzatot” képviselt. A király az akkor 55 éves V-t 1902. november 1-én székesfehérvári püspökké nevezte ki. Hivatali esküjét november 11-én tette le Bécsben. Pápai megerősítésére a december 16-i konzisztóriumon került sor. Püspökké Császka érsek szentelte a budapesti Egyetemi templomban 1902. január 19-én, Majorossy János kalocsai és Kohl Medárd esztergomi segédpüspökök segédletével. Ünnepeles székesfehérvári beiktatására, melyen szokásos módon az egyházmegye elitje is részt vett, március 9-én került sor. Egyórás székfoglaló beszédében kifejtet-

te, hogy elsősorban a béke apostola akar lenni, és erre buzdította az egyházmegye papjait is. Az ünnepi díszlakomán, amelyre a többi felekezet képviselői is hivatalosak voltak, V. pohárköszöntőjében szót emelt a felekezeti békéért. Szűk hároméves püspökségét követően az uralkodó a kormány ajánlására – amely tanúsította V. közkedveltségét a hívek körében – 1905. október 17-én kalocsai érsekké nevezte ki. V. mellett hozták fel, hogy kiválóan ismeri a püspökséget, és „beszéli az egyházmegyében széles körben elterjedt bunyevác nyelvet”. Hivatali esküjét november 4-én tette le, kinevezését a pápa december 11-én erősítette meg. V. a pápai bullákat és palliumát december 20-án személyesen vette át Rómában, ahol a pápa mellett segédkezett Zichy, Balás és Prohászka püspökké szentelésénél. Ünnepeles kalocsai beiktatása 1906. január 14-én zajlott.

Ahogy egyházi intézmények vezetőjeként és székesfehérvári püspökként, úgy kalocsai érseksége idején is visszafogott és spirituális lelkületű vezető volt, aki sok időt töltött imádsággal és szentségimádással. Sokszorosan megelégedett azzal, hogy elődei kezdeményezéseit folytassa és a római pápa útmutatását kövesse. Érsekségének első három évében bejárta egyházmegyéjét, valamennyi plébániáját meglátogatta és bérált. Tapasztalatai alapján templomokat és plébániákat bővített ki (például Tiszakálmánfán) és iskolákat építtetett Bácskertes/Kupuszina (Kupusina SRB), Borota, Ószivác (Sivac SRB), Bácsújlak (Backo Novo Selo SRB), Zöldhalom, Pusztaszentimre és Hajós községekben. Meghagyta, hogy a tanfelügyelők rendszeresen látogassák az iskolákat és jelentéseket tegyenek. A főegyházmegye papjai számára elrendelte a három évente kötelező lelkigyakorlatot, amelyre a kalocsai szemináriumot, valamint a ferencesek bajai és bácsi zárdaít jelölte ki. Az egyházi tanítók és tanítónők számára évente tartatott lelkigyakorlatokat Kalocsán és Szabadkán (Subotica SRB). Szorgalmazta a rendszeres szentbeszédet az ünnepek alkalmával, és előírta papságának, hogy misék előtt fél órával gyóntasson. A plébániák számára hétévenkénti missziót írt elő, ennek keretében szorgalmazta a szentségekhez járulást és a gyakori szentáldozást. Szorgalmazta papjai körében jámbor társulatok – elsősorban Rózsafüzér, Jézus Szíve társulatok és oltáregyletek – alapítását. Újtára indította az örökimádás mozgalmat, amelyben maga is részt vett.

Szorgalmazta, hogy minden katolikus férfi és nő legalább egy katolikus egyesületnek tagja legyen. Ennek megfelelően támogatta többek között a katolikus mozgalom szervezeteit, az úgynevezett katolikus köröket (töb-

bek között könyvek és folyóiratok beszerzésével) és az ifjúsági egyesületeket. A kalocsai iskolanővérekkel együttműködve segítette a serdülő lányok patronázs egyesületét, és támogatta a legényegyleteket Kalocsán, Zomborban és Szabadkán is, egyleti házakat és internátusokat létesítve. Az egyházkormányzása alatt alapított katolikus munkásegylet mintegy 500 főt számlált. Szabadkán saját költségén újságot és nyomdát létesített, sajtó céljaira kormányzása idején mintegy 170 ezer koronát költött. Támogatta a budapesti Szent Imre Kollégiumot, a kalocsai jezsuita gimnáziumot és a tanítók házát pedig évente ösztöndíjakkal segítelte.

A politikai életben a néppártot támogatta és az egyházmegyei papságtól is ezt várta el. Alkalmas néppárti jelöltek hiányában a keresztény szocialista jelöltek támogatását ajánlotta. 1910. január 24-én bátor hangvételű beszédet mondott a főrendiházban a katolikus érdekek védelmében és Zichy János kultuszminiszteri kinevezése érdekében. Országos szinten akkor vált ismertté, amikor Vaszary hercegprímás fokozatosan visszalépett a nyilvánosságból és V-t mint a magyar egyházi hierarchia második emberét egyre gyakrabban bízta meg a püspöki konferenciák vezetésével és más ügyek intézésével. Mindezt különféle közfeladatok egészítették ki, V. volt például a Pestmegyei Sárközi Ármentesítő Társulat elnöke, tagja volt az országos kongrua bizottságnak, a főrendiház államjogi és törvénykezési bizottságának, valamint ugyanott a közgazdasági és a kommunikációs választmányának is.

A kiterjedt érseki uradalom igazgatását Macskovics Pál kanonokra bízta, aki gondos kezelés alá vette a birtokokat és főképp a hatékony állattenyésztésre törekedett. Az érseki birtokokon mint a sertéstelepek létesültek, továbbá jelentősen gyarapodott a ló- és a marhaállomány. Vezető tisztségviselőit külföldi mezőgazdasági továbbképzésre küldte. Bár régóta várt nagy földreformra nem került sor, a szegényebb bérlők tehermentesítése érdekében javította a bérleti feltételeket. Az érseki cselédségnek Kalocsán 48 bérlakást építtetett. A megnövelt bevételek lehetővé tették V. számára, hogy az érsekség összjövedelmének közel kétharmadát – hozzávetőleg másfél millió koronát – szociális és kulturális célokra fordítsa. Ez tette lehetővé a székesegyház felújítását 1907-től kezdve. Az 1912. évi befejezést V. már nem érthette meg. A munkálatokat Foerk Ernő és Petrovác Gyula vezette, és különösen a székesegyház belső részét érintették. A szentély alatt érseki kriptát épült, továbbá a sekrestyét összekötő körfolyosó létesült.

Az állam iránt lojális, békülékenynek tartott V. érseksége és élete utolsó évében erősebben hallatta hangját a kultúrharc során. 1910 januárjában kijelentette a főrendiházban, hogy elveszítette a kormányba vetett bizalmát, mivel az az 1867 óta bevett szokással ellentétben egy nem katolikus személyt bízott meg a kultuszminiszteri tárcával (az ókatolikus Székely Ferenc igazságügyiminisztert, aki időközben vette át a kultuszminiszteri feladatokat). V. volt az egyetlen magyar főpap, aki körlevelében közzétette az *Editae saepe* című, vitatott pápai enciklikát (úgynevezett „Borromeo-enciklika”), ezzel országos kritikát vonva magára. A vita a Munkapárt parlamenti interpellációjában csúcsosodott ki és csak akkor csillapodott, amikor kiderült, hogy a közzététel még az előtt megtörtént, mielőtt a protestáns körök az enciklika egyes problémás passzusai ellen tiltakoztak volna, és mentes volt a felekezeti béke megzavarásának bármiféle szándékától. Az évek során több állami és egyházi kitüntetést elnyert, hosszabb ideje szívbeteg V. többhetes súlyos betegséget követően, 1910. október 28-án, 64 évesen hunyt el Kalocsán. Bebalzsamozott holttestét november 3-án a felújítás alatt álló székesegyház sírboltjába temették el. A gyászmisét, melyen az oktatási miniszter is részt vett, Csernoch csanádi püspök mutatta be, a körülmények miatt az iskolanővérek templomában. Mivel V. nem nyerte el a szabad végrendekezés jogát, hagyatékának csak egyharmadáról rendelkezhetett. A maradék kétharmad az egyházmegyei alapot és a magyar kincstárt illette. V. végrendeletében kérte, hogy ezeket „hazafias katolikus célokra” használják fel. Saját részéből 225 ezer koronát a Kalocsai Iskolanővérekre hagyott; a jelentős örökség maradék összege egyenlő arányban illette három fivére hat gyermekét.

• *Művei*: Egy fejezet a XVIII. század interconfessionális viszonyainak történetéhez, Új Magyar Sion 12 (1881); *Haladás a középkorban*, Kath. Hetilap (1881); *A katolikus iskolaügy Magyarországon. A magyar kath. alapítványok jogi természete, különös tekintettel a kath. iskolaügy körül felmerült téves nézetekre*, I, Kalocsa 1882, II, Kalocsa 1884; *Regesta capituli Bachiensis ab anno 1158 usque 1527*, h. n. 1883, VII–XL; *Újabb adalékok az esztergomi érsek és a pannonhalmi alapító levél kérdésének megoldásához*, Történelmi Tár, 3/8 (1885); *Observationes criticae in seriem Archiepiscoporum Colocensium et Bachiensium*, h. n. 1886, VII–XXIX; *Rákóczi és a jezsuiták*, Magyar Állam 19/48 (1886); *Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai*, Századok 20/10 (1886); *De translatione Andreae de Benciis de Gualdo Archiepiscopi Colocensis ad sedem Sedunensem*, h. n. 1887, VII–XVII (Válogatás). • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, XIV, 943–944; KISZLINGSTEIN SÁNDOR (szerk.), Magyar könyvészet 1876–1885, Budapest 1969,

466. • *Források*: N. N., *Dr. Városey Gyula kalocsai érsek 1905–1910*, Nekrolog a Társulat elhunyt jötevőiről, KFL VI.7; KFL I.1.c. Városey Gyula perszonális iratai, 1859–1935 (Születési anyakönyvi kivonat 1864, 1906; Tanulmányi, iskolai bizonyítványok, Zombori Alreáliskola 1857–1858, Kalocsai Algimn. 1859–1860, Kalocsai Főgimn. 1863–1864, Érettségi biz. 1866, Teológia a bécsi egyetemen, leckekönyv, jelentések, diploma 1873–1875, doktori oklevél a Pesti Egyetemről, Katona István alap ösztöndíjasa, ennek nyugtái / Inf. 1870–1872/ Episcopalia 1901–1902 / Füzet Városey Gyula érsek adományairól/ Hivatali iratok 1889–1910, kinevezési iratok 1870–1905, meghívók 1906–1910, gratulatio 1906–1910, beszédek 1906, nyomtatvány 1902 / Massa 1910–1935); ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Vasárnapi Újság* 48 (1901) 45. sz., 52 (1905) 45. sz.; STURM, 1901–1906, 185; *Kalocsai Néplap* XXIX (1906) 2. sz. (1906. 1. 14.), 2–6; *Pester Lloyd* 10. 3. 1902, 29. 10.–3. 11. 1910 (nekrológok); *Agrarier Zeitung* 25. 1. 1910. • *Irodalom*: GÓDÁNY ERIKA, *Városey Gyula székesfehérvári püspök 1901–1905, A Székesfehérvári Egyházmegye Ünnepi Névtára* (szerk. Mózesy Gergely), Székesfehérvár 2001, 27–36; HC VII–IX; HÖRL GYULA S. J., *Városey Gyula dr. kalocsai érsek emlékezete (1846–1910)*, A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1910–1911. iskolai évről, Kalocsa 1911, 80–90; IPOLYI LÁSZLÓ, *Városey Gyula (1905–1910)*, Schem. Colocen. 1975, 30; LAKATOS ADÉL, *Adatok a bácsi ferences templom építéstörténetéhez egy megghiúsult felújítás kapcsán*, Bácsországi – Vajdasági Honismereti Szemle 84 (2018), 106–119; PNL XVI, 662; PNL XVIII, 746; *Schem. Colocen. 1870–1910*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 335–340.

LAKATOS ANDOR

II.1.8. CSERNOCH JÁNOS [ČERNOCH] (1852–1927)

Csanád, 1908. május 10. – 1911. április 20.

Kalocsa, 1911. június 1. – 1912. december 3.

Esztergom, 1913. január 1. – 1927. július 25.

Bíboros: 1914. május 25; a Sant' Eusebio presbiter bíborosa, 1914. szeptember 8.

Csernoch János 1852. június 18-án született a jómódú Szakolca (Skalica SK) városban, szlovák polgári családban, Csernoch Pál és Novák Erzsébet harmadik gyermekeként. Anyai nagybátyja, Novák Pál a nagyszombati érseki helynök titkáráként szolgált, ő szorgalmazta Cs. továbbtanulását. Cs.

az elemi iskola után négy évig a szakolcai gimnáziumban tanult, ahol kitűnt latintudásával. Tanulmányait Besztercebányán, majd az esztergomi bencés gimnáziumban folytatta. 1868-ban felvételt nyert a szemináriumba, így a gimnázium két utolsó osztályát magántanulóként járta ki. Érettségi után Simor János érsek Bécsbe küldte a teológia elvégzésére. 1870–1874 között a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen tanult, ahol két szigorlatot is letett (biblikum, egyháztörténet/-jog). Szünidejében meglátogatta az esztergomi főegyházmegye különböző plébániáit, sokszor megfordult Nagyszombatban és Pozsonyban is. 1874-ben diakónusként felvételt nyert a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*). Tanulmányaira és magatartására mindvégig jó osztályzatokat kapott. Miközben az intézményben utolsó két szigorlatára készült fel, egyetemi előadásokat is hallgatott, többek között egyházművészetet. Johann Kutschker segédpüspök szentelte pappá 1874. november 18-án Bécsben. Első miséjét az Erzsébet-apácák kolostortemplomában tartotta, később az apácák lelkivezetője is lett. A *Frintaneumban* írt úgynevezett házi disszertációját a nyelveken beszélés ajándékáról írta, amelyet egyetemi doktori értekezéssé fejlesztett tovább. 1876. június 2-án teológiai doktorátust szerzett.

Hazatérése után néhány évig lekipásztori szolgálatot töltött be. Holicsón (Holíč SK), majd Felsőrádoson (Radošovce SK) volt káplán. 1877-ben Budapestre helyezték, ahol a Krisztinavárosban, majd 1878-ban a Terézvárosban, Klempa Simon mellett szolgált, itt a szlovák ajkú hívek lelki gondozását is ellátta. Már kápláni éve alatt számos újságcikket írt szlovák és magyar nyelvű lapokba, például a *L'udové noviny* („A népújság”), *Kazateľňa* („A szószék”), a *Pútnik svätovoješský* („Szent Adalbert zarándoka”), valamint az *Új Magyar Sion* és a *Magyar Korona* című újságokba, valamint a Hornig Károly által szerkesztett *Religio* és *Nevelés* című folyóiratba. Horniggal barátságba került, így amikor az Esztergomba kapott hercegprímási irodaigazgatói kinevezést, Cs-t is a hercegprímás figyelmébe ajánlotta. Cs. 1879-től szentírástudományt tanított az esztergomi szemináriumban. Egyházi karrierje gyorsan ívelt felfelé: 1880-tól szertartó és levéltáros, 1882-től jegyző, majd hercegprímási titkár volt. 1887-től udvari káplán, irodaigazgató és kanonok lett, 1890-ben savniki apáti címet és javadalmat nyert. Ekko-riban is számos cikket és tanulmányt közölt, az aktuális egyházpolitikai kérdésekben hallatta hangját. A halotthamvasztásról kialakult vitában védte az egyház álláspontját, az elkeresztelések és a kötelező polgári házasság el-

len publikált tanulmányt. A *Magyar Koronában*, a *Magyar Államban* és az osztrák *Vaterlandban* megjelent cikkei a politikai életben is feltűnést keltettek. Simor érsek halála után Cs. még egy évig maradt irodaigazgató, majd Vaszary hercegprímás 1893-ban főszékesegyházi plébánossá nevezte ki. 1896-ban főegyházmegyei cenzor, 1898-ban nógrádi főesperes, 1905-ben szentgyörgymezei prépost és székesegyházi főesperes lett. Plébánosi működése során személyes kapcsolatainak és prédikációinak köszönhetően hamar népszerű lett. A város társadalmi életében aktív szerepet vállalt, részt vett az esztergomi katolikus szervezetek (Katolikus Kör, Legényegylet, Keresztényszocialista Egyesület, Szent Vince Egyesület, Népakadémia) működésében, szervezésében. Az *Esztergom* című lap rendszeres cikkírója volt. Egyházpolitikai kérdésekben Vaszary érsek, főpásztorok és politikusok is kikérték tanácsát.

Részt vett a Katolikus Néppárt szervezésében. Először az 1896-os képviselőválasztáson indult a párt színeiben, a lengyel határhoz közeli Csaca (Čadca SK) kisváros képviselőjeként. A Bánffy Dezső miniszterelnök által kiírt választásokat a millenniumi ünnepségek túlfűtött nemzeti érzése jellemezte, és szabálytalanságok miatti vádaskodások kísérték. Bár Cs. fölényesen győzött volna, a választási bizottság úgy döntött, hogy a mandátumot a liberális kormánypárt jelöltjének ítéli oda. Sikeresebben alakult az 1901., 1905. és 1906. évi parlamenti választás, amelyek során szlovák papok jelentős támogatásával szülővárosa, Szokolca képviselőjének választotta. A képviselőházban tárgyalta a munkáskérdést, felszólalt a felekezeti iskolák védelmében, a tanítók fizetésének rendezéséért, a kongrua, a felekezeti egyenlőség és a katolikus autonómia érdekében. Személye már 1905/1906-ban felmerült a szatmári püspökség betöltése kapcsán. 1908-ban Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter (1906–1910) a királynak őt ajánlotta a csanádi püspöki székhelyre: „elsőrangú adminisztratív erőnek” tartotta és úgy vélte, hogy „teljesen járatos a parlamenti viszonyokban”. 1908. január 12-én nevezte ki a király, február 19-én erősítette meg X. Pius pápa és május 10-én szentelte püspökké Temesváron Hornig püspök. Püspöki székét ugyanaznap foglalta el. Méltóságánál fogva a főrendi ház tagja volt, de az 1910-es választásokig megtartotta képviselőházi helyét.

Püspökként komoly irodai munkát is végzett és naponta tartott kihallgatást. Bérmáújtjai során rendszeresen ellenőrizte papjait. A szemináriumi képzés színvonalát igyekezett emelni. Székvárosában katolikus szellemű la-

pot alapított. A katolikus élet erősítésére támogatta az egyesületeket, például a Katolikus Kört, az Urak és Úrnők Kongregációját, a Katolikus Népszövetséget, és szorgalmazta legényegyletek alapítását. Egyházkezelési terén szerepe volt a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye – viták kísérete – megalapításának kieszközlésében. Törekedett a protestánsokkal való viszony enyhítésére. Része volt abban is, hogy 1909-ben a Szentszék Magyarországra is kiterjesztette a vegyes házasságokkal kapcsolatban azokat az engedményeket, amelyeket Németországnak adott. Magatartásával kivívta Tisza István többszörös miniszterelnök elismerését.

Rövid csanádi püspöki működése után a király 1911. március 8-án kalocsai érsekké nevezte ki. A szentszéki megerősítés április 20-án kelt, székét június 1-jén foglalta el. A visszavonultan élő Vaszary prímás helyett ekkor már ő intézte a magyar egyház ügyeit, tárgyalt Budapesten és Bécsben egyházpolitikai kérdésekben. Vaszary lemondása után a király 1912. november 20-án őt nevezte ki esztergomi érseknek. X. Pius pápa december 13-án hagyta jóvá az áthelyezést. Miután ünnepélyesen kivonult Kalocsáról – ahol a város részére adományozott több mint 30 mázsás harang is őrzi emlékét –, esztergomi székét 1913. január 1-jén foglalhatta el. A pápa 1914. május 25-én nevezte ki bíborossá. A Bécsbe megküldött bíborosi bíráumot és mozzetát az addigi szokásoknak megfelelően az uralkodó volt jogosult átadni neki a bécsi udvari kápolnában. Őt ezúttal Ferenc Ferdinánd trónörökös helyettesítette. A bíborosi kalapot a következő nyilvános konzisztóriumon kellett átvennie a pápától, erre azonban a röviddel ezt követően kitörő első világháború miatt csak később kerülhetett sor. Csernoch volt az utolsó magyar bíboros, akinek a kreálása ilyen eljárásrend szerint zajlott le. Részt vett az 1914. szeptemberi konklávéban, ahol Giacomo della Chiesa bíborost – azaz XV. Benedek pápát – választották meg. Az alkalmat felhasználta arra, hogy kapcsolatokat építsen ki más bíborosokkal. Ezáltal is enyhíteni akarta a háború miatt a Monarchiával szemben kialakult ellenséges hangulatot. XV. Benedek pápa 1914. szeptember 8-án avatta presbíter bíborossá, római címtemploma a *Sant'Eusebio all'Esquilino* lett. A drámai politikai eseményektől függetlenül Rómában előrehaladtak az első kánonjogi kódex munkálatai, amelyet 1917-ben *Codex Iuris Canonici* címen tettek közzé. A munkában Cs. is közreműködött, többek között 1915. évi, jelentős perjog-kommentárjával. Kodifikációs munkájáról később Pietro Gasparri államtitkár is elismerően nyilatkozott.

Cs. az érsekséget gazdaságilag zilált állapotban vette át, ezért szigorú takarékosággal törekedett arra, hogy ismét megteremtse a szilárd anyagi alapokat. Ez kihatott a hagyományos jótékony célú, valamint az alsópapságot és az alkalmazottakat illető szociális kiadásokra. A világháború alatt körleveleiben és beszédeiben hazafiasságra és kitartásra buzdított. Hadikölcsönt jegyzett, rendkívüli ájtatosságokat és szentmiséket írt elő. A háború okozta szenvedést vöröskereszt kórház és hadiárvaház létesítésével igyekezett enyhíteni. A háború előrehaladtával a pápa kezdeményezéseinek megfelelően Cs. is sürgette a békét a nyilvánosság előtt. Az új uralkodó, IV. Károly még trónralépése előtt tanácsát kérte Esztergomban. Főképp Cs-nak köszönhető, hogy Tisza István 1917-ig miniszterelnök maradhatott, és református hite ellenére mint nádorhelyettes ő tehetette IV. Károly fejére a koronát a koronázási szertartáson az esztergomi érsekkel közreműködve.

Az első világháború vége több szempontból is tragikusan érintette. A politikai és katonai események következtében fivére és annak felesége politikai gyilkosság áldozata lett. Érsekségének nagy része az alakuló csehszlovák állam területén helyezkedett el, területét annak fegyveres csapatai szállták meg, így megszűnt a kapcsolat a székhellyel. A magyar belpolitikában óvatosságot tanúsított. Károlyi Mihály kormánya idején nem tett hűségesküt, de megígérte, hogy nem támogatja ellenségeit. IV. Károly királyt nem volt hajlandó rávenni a lemondásra. A Tanácsköztársaság idején esztergomi palotájába vonult vissza, amelynek nagy részét katonai célokra foglalták le, az esztergomi Keresztény Múzeum és a főszékesegyházi kincstár gyűjteményeit pedig államosították. Az olasz katonai misszió parancsnoka felajánlotta, hogy segít neki az ország elhagyásában, de ő ezt nem fogadta el. A Tanácsköztársaság bukása után elítélte a megtorlásokat a hatalom korábbi birtokosain. Sikerült visszaszereznie az államosított műkincseket, és a román megszállóktól Ipolyi Arnold gyűjteményét. Szerette volna elérni, hogy Magyarországot helyezték a Szentszék vagy valamelyik nagyhatalom védelme alá, ám törekvése nem járt sikerrel. 1919 augusztusától kezdve rendszeresen tárgyalt a Szentszékekkel és az antant képviselőivel az országnak nyújtandó szociális támogatás és a békefeltételek enyhítése érdekében, valamint a magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok felvételéről és az egyházpolitikai kérdések megoldásáról.

A háború következményei súlyosan érintették Cs-t. Bár 1919 újévkor a pápának címzett írásában elismerte „a magyarországi egyházmegyei ren-

dezésének” szükségességét, és megbízta a Rómában élő bencés tudóst, Serédi Jusztiniánt, hogy a Szentszéknak ebben tanácsot adjon, egyúttal törekedett arra, hogy joghatósága az új határokon túl élő hívek fölött is megmaradjon. 1919 tavaszán határozott ellenállásával megakadályozta, hogy Fischer-Colbrie kassai püspököt a kialakulóban lévő Csehszlovákia apostoli delegátusává tegyék. Cs. 1919 nyarán Oswald Ferenc Richárd (František Richard Oswald) szlovák papot az érsekségnek a kialakuló Csehszlovákiához kerülő, megszállás alatt lévő részének általános helynökévé tette meg, ám a fontos döntéseket saját hatáskörébe vonta. Másfelől a csehszlovák kormány megpróbálta megakadályozni Oswald és a hercegprímás közötti kapcsolatfelvételt és megbeszéléseket, ezáltal az idős általános helynök állandóan két tűz közé került. Mivel ez a helyzet a papság fegyelmére és a lelkipásztorkodásra nézve is káros volt, Oswald többször elbocsátását kérte az érsektől, ám nem járt eredménnyel. A trianoni békeszerződés ratifikálása súlyosan érintette az esztergomi főegyházmegyét. Bár székhelye Magyarországon maradt, területének nagyobb része Csehszlovákiához került, ahol a szlovák területnek közel egyharmadát foglalta el. A főegyházmegye 404 plébániája esett az új állam területére és csupán 89 maradt Magyarországon. Mindezt tetézték az érsekséget, a székeskáptalant és a papnevelő intézetet érintő bonyolult vagyoni jogi kérdések, amelyekben Cs. nem tudott kiegyezni az új állammal. 1923-ban ez ügyben pert indított a hágai Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntőbíróóság előtt a csehszlovák állam ellen. A hercegprímás ettől kezdve arra törekedett, hogy késleltesse az egyházmegyei határoknak a politikai határokhöz történő igazítását. Ezt az álláspontot képviselte 1920. évi római útja alkalmával is XV. Benedek pápa előtt, aki hajlott is ennek figyelembevételére.

Ebben a magyar hatóságok is támogatták, hiszen a trianoni országhatárokat ők is csak ideiglenesnek tekintették. Ettől függetlenül XI. Pius 1922 májusában Jantausch Pált (Pavel Jantausch) nagyszombati apostoli adminisztrátornak nevezte ki *ad nutum Sanctae Sedis*, ami de facto az érintett terület leválasztását jelentette, és hosszú távon a nagyszombati érsekség 1977. évi felállításához vezetett (néhány éve pozsonyi és nagyszombati főegyházmegyékre osztották fel).

Legkésőbb az 1918. évi átalakulással megmutatkozott, hogy Cs. személyében a régi és az új Magyarország nemzetiségi problematikája testesült meg. Kora esztergomi kanonokjaihoz és az érseki aula egy részéhez – többek

között inasához – hasonlóan Cs. is szlovák származású volt. Ugyanakkor a történelmi Magyarországot hazájának tekintette, annak nemzetiségeivel és nyelveivel együtt, és környezetével mindig az illető anyanyelvén érintkezett. Ennek ellenére cseh és szlovák nacionalisták azzal vádolták, hogy egyházi karrierje érdekében megtagadta származását. Cs. saját „nemzeti identitásának” kérdése és ennek jelentősége megkülönböztetett figyelmet kíván. A magyar történészek Cs. példájában azt látják, hogy a történelmi Magyarország a feszültségek ellenére valóban hazája volt az ott élő szlovákoknak. Hangsúlyozzák, hogy szó sem volt modern, 20. századi értelemben vett – például a Benes-féle dekrétumokhoz fogható – nemzetiségi elnyomásról. A szlovák történészek szerint miután Cs. elfordult a pártpolitikától és magasabb egyházi pályafutás mellett döntött, elhatározása az erős magyarosítási törekvések miatt együtt járt szlovák identitása feladásával. Ez fokozatosan történt: névmagyarosítás, majd eltávolodás a szlovák nemzeti-politikai tevékenységektől, végül egy elsődlegesen magyar identitás felvétele. Mindezzel együtt járt közeledése a politikai elithez és a kor főbb magyar méltóságviselőire jellemző arisztokrata életmód elsajátítása.

Cs. politikai tehetsége, a közügyek és kezdetben a szlovák nemzeti öntudat iránti érdeklődése korán megmutatkozott. Kész volt nyilvánosan felemelni hangját népe egyházi és nemzeti érdekeiért. Elköteleződött a Katolikus Néppárt mellett, mert tetszett neki annak szociális programja, és az, hogy elutasította a kultúrharcos magyar liberalizmust, továbbá, hogy kezdetben mérsékelten viszonyult a nem magyarok nacionalista törekvéseihez. Miután azonban szlovák papok és laikusok Hlinka András (Andrej Hlinka) vezetésével 1905-ben saját szlovák néppártot alapítottak a Néppártból való kiábrándulásuk következtében, Cs. már nem tartott velük. Ettől függetlenül nagyvonalúan támogatta szülővárosa egyházi és oktatási intézményeit és igyekezett közbelépni, amikor egykori szlovák párttársainak megrendszabályozására került sor – különösen, amikor Hlinkára börtönbüntetést mondtak ki. Néhány jel arra mutat, hogy Cs. primási méltóságáról 1919 tavaszán szívesen lemondott volna. Bizalmasan érdeklődött a Csehszlovákia szlovák részének igazgatásáért illetékes minisztérium egyházügyi referensénél, hogy visszavonulhatna-e szülővárosa plébániájára. A minisztérium azonban nem engedélyezte számára a határátlépést.

Az érzelmi érintettség ellenére Cs. korlátlanul lojális maradt a magyar állameszméhez, a történelmi, Szent István-i állam visszaállítására töreke-

dett és ennek érdekében tárgyalta befolyásos politikai és egyházi személyiségekkel az antant országában és a Szentszéknél. Miután a szlovákok politikai vezetése 1918. október 30-án deklarálta a csehszlovák államot, Cs. az érintett terület papságát a magyar állam iránti hűségre szólította fel, és Hlinkát is arról igyekezett meggyőzni – sikertelenül –, hogy egyházi szempontból szükséges a történelmi Magyarország megtartása. Miután a Szent-szék kikérte véleményét a szlovák területek megüresedett püspöki székeinek betöltése ügyében, Cs. olyan papokat is ajánlott, akiknek állam- és nemzet-politikai felfogását nem osztotta, de feltételezte, hogy rendelkeznek a szükséges kvalitásokkal – közéjük tartozott Hlinka is.

Bár az új nemzetközi rendet határozottan visszautasította, Cs. politikai realistiként már 1918/19 fordulóján pragmatikusan az etnikai revízió – azaz legalább az utódállamok magyar többségű peremterületeinek visszacsatolása – mellett foglalt állást. Hasonlóképpen viszonyult a királyság kérdéséhez. Bár legitimista maradt, és IV. Károly királyt 1921-es két Magyarországra való visszatérési kísérlete során biztosította hűségéről, a visszatérést nem helyezte. Cs-ra hárult az a kényes feladat, hogy tárgyalásokat folytasson a végül a tihanyi apátságban fogvatartott királyi párral, igyekezve meggyőzni őket arról, hogy a trón elfoglalása nem időszerű. Az 1922-es konklávé idején is arra használta fel római tartózkodását, hogy országának támogatást szerezzen. Pénzadományt gyűjtött és többek között elérte, hogy szegény gyermekek Belgiumban, Hollandiában és Svájcban üdülhessenek.

Cs. több újítást is kieszközölt az érsekség igazgatásában. 1919-től kezdve támogatta a plébániákon működő egyházközségi képviselőtestületek felállítását, amelyek a plébános tanácsadói voltak, főképp gazdasági kérdésekben. A nagy lélekszámú plébániákat felosztotta, új plébániákat alapított és számos új templomot építtetett. Támogatta a különböző szerzetesrendek letelepedését Budapesten és vidéken is. Hercegprímási működése a szerzetesrendek magyarországi virágkorának idejére esett. Így például 1912-ben nyitották meg a ciszterciek a budai Szent Imre Gimnáziumot, valamint az akkor igen aktív fiatal missziós rend, a verbiták (*Societas Verbi Divini*) máriakémendi (1916) és budatétényi (1924) rendházát. A szaléziak először Péliföldszentkereszten nyitottak házat, majd az ország több településén árvaházat, fiúnevelő intézetet és nyomdát hoztak létre. Az angolkisasszonyok több lányiskolát is nyitottak (például a Ward Mária Kollégiumot), az Isteni

Megváltóról Nevezett Nővérek (*Sorores a Divino Redemptore*) 1911-ben hozták létre a *Collegium Marianumot*, 1916-ban pedig a Szent Anna Kollégiumot. Cs. támogatta a katolikus szociális „úttörő” és első magyar parlamenti képviselő, Slachta Margit (1884–1974) rendalapítását, a Szociális Testvérek Társasága (*Societas Sororum Socialium*) létrejöttét. Sürgette a Magyar Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapok szigorúbb ellenőrzését, 1923-tól ő látta el az ellenőrző bizottság elnöki feladatait. Védte a budapesti egyetem katolikus jellegét. A Szent István Akadémia védnöke volt. A Szent István Társulat közgyűlésein tartott megnyitó beszédei és a katolikus nagygyűléseken tartott záróbeszédei 1924-ben nyomtatásban is megjelentek. Cs. támogatta a katolikus egyesületeket összefogó Katolikus Népszövetség tevékenységét. Budapesten két otthont létesített a hitoktatók számára, és a városvezetéssel fizetésük rendezéséről is tárgyalt.

A különféle egyházi és állami kitüntetések elnyert Cs. 1924-ben ünnepelte pappá szentelésének 50. évfordulóját. 1926-ban részt vett a chicagói XXVIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson. Útközben Párizsban, majd Amerikában is szót emelt Magyarország érdekében. Daganatos megbetegedése miatt Cs. 1927 tavaszán orvosi tanácsra délre utazott, ahol néhány hétig egy magyar arisztokrata San Remo-i villájában pihent. 1927. július 25-én, 75 évesen hunyt el Esztergomban, halálának közvetlen oka tüdőgyulladás volt. Július 29-én, nagy pompával helyezték örök nyugalomra az esztergomi bazilika prímási kriptájában. A temetésen három főherceg és Horthy Miklós kormányzó is részt vett. Az aznapi hőség következtében negyvenen vesztették eszméletüket, többek között Medul Latif budapesti imám. Cs. 1923 júliusában kelt végrendeletében egyszerű, dísztelen temetésről rendelkezett. Továbbá leszögezte, hogy a Csehszlovákiával fennálló megoldatlan vagyoni jogi helyzet miatt nem áll rendelkezésére készpénz, a 15 millió korona értékű hadikölcsönt Cs. „elajándékozta”. Esetleges vagyonát az érsekség Magyarországon maradt területére, templomok és iskolák építésére, valamint az alsópapság, főképp a hittanárok támogatására hagyta. A határon túl maradt vagyona kiszolgáltatandó részének egyötödét az ottani papság nyugdíjalapjára rendelte, 5000 lírát a Szentszékre, továbbá cselédségének tagjaira egy évi fizetést hagyott.

• *Művei: A halottégetésről*, Esztergom 1887; *A zárdai élet céljáról*, Esztergom 1891; *Nemzeti zsinat?*, Esztergom 1896; *A Szent Benedek-rend érdemei a keresztény művelődés terjesztése*

körül, Esztergom 1901; *Népiskoláink jövője*, Esztergom 1906; *Az Egyház nevelési joga*, Esztergom 1907; *Krisztus keresztje és a háború keresztje: nagybőjti körlevél*, Budapest 1915; *Egyház és háború*, Budapest 1915; *Seelenkraft ist die wahre Kraft der Nationen. Fastenbirtenbrief*, Pozsony 1916; *Christentum und Weltfriede. Fastenbirtenbrief*, Pozsony 1918; *Katolikus kérdések. Csernoch János beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924*, Budapest 1924; *I primati d'Ungheria nelle relazioni italo-ungheresi*, Budapest 1924; *Székbelyi Majláth György emlékezete*, Budapest 1926; *Egy darabka kenyérért*, Budapest 1926. • *Források*: PL Egyházkormányzati iratok 1913–1927; PL Archivum Ecclesiasticum, Csernoch János magánlevéltára; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs Priesterkollegs St. Augustin; SzIT Esty Miklós hagyatéka, 2. Naplók, feljegyzések, 1. Visszaemlékezések: Róma 1920; BH 12. 5. 1908; *Esztergom* 3., 10. und 17. 5. 1908; *Acta Apostolicae Sedis* 25. 1. 1913; ASRS Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, Cecoslovacchia; *Reichspost* 25. 7., 30. 7. és 24. 8. 1927; *Arbeiter Zeitung* 26. 7. 1927; *Emléklapok Csernoch János Magyarország hercegprímásának székfoglalója alkalmából*, Esztergom 1913; *Emléklapok Csernoch János bíbornok [...] aranymiséje alkalmából*, Budapest 1924. • *Irodalom (Magyarország)*: DÉVÉNYI IVÁNNÉ, *Csernoch János tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első éveiben*, Századok III (1977) 1: 48–78; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János szerepe az 1917-es kodifikációban*, Beke Margit (szerk.), *Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért*, Budapest 2001, 199–204; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János*, *Esztergomi érsekek*, 385–389; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János előkészületei 1918/19-ben a clemenceau-i egyházpolitika várható bevezetésére*, Magyar Sion – Új Folyam 14 (2020) 1: 69–92; ERNYEI LAJOS, *Három magyar prímás. Simor János, Vaszary Kolos, Csernoch János, amint én ismertem őket*, Bratislava 1927; FAZEKAS-BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; GERGELY, *A katolikus egyház*; GRÓSZ ANDRÁS, *A Magyar Sion begyéről (Csernoch János esztergomi érsek és a magyarországi németek 1920–1927)*, Hitel 26 (2013) 8: 98–106; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, *Gróf Tisza István miniszterelnök levelei Csernoch János hercegprímás magánlevéltárában*, Fons 5 (1998) 3: 377–395; IVANCSÓ ÁDÁM, *Csernoch János törekvései a haza védelméért*, http://www.elsovilag-haboru.com/tortenete/cikk/csernoch_janos_torekvesei_a_haza_vedelmeert (utolsó letöltés: 2022. 12. 29.); KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (szerk.), *Révai Új Lexikona IV*, Szekszárd 1999, 555–557; KONTSEK ILDIKÓ, „Nagy időkből bű pásztor”: *Csernoch János hercegprímás síremléke az esztergomi bazilikában*, Műemlékvédelem 54 (2010) 5: 341–343; LEPOLD ANTAL, *Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására*, Bécs 1963; MÁTÉ ANITA, *Magyar hercegprímás Amerikában – Csernoch János a chicagói eucharisztikus kongresszuson*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17 (2005) 1–2: 139–153; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 353–390; MKL II, 425–426; RÁCZ KÁLMÁN, *Az Esztergomi Érsekség díszmembrációja*, Budapest 2009; REISNER FERENC, *Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchiamegmentési kísérleteiben*, Budapest 1991; RÓNAY LÁSZLÓ, *A szeretet primása: Csernoch János*, Vigília 58 (1993) 10: 772–773; SZABÓ BARBARA, *Csernoch János aranymiséje*,

Magyar Sion – Új folyam 14 (2020) 1: 135–149; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; TUSOR PÉTER, *Purpura Pannonica: az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században* (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 3), Budapest–Róma 2005, 280–284. • *Irodalom (Szlovákia)*: ANDOR CSIZMADIA, *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944*, Budapest 1971; GERGELY JENŐ (szerk.), *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944*, Budapest 1984; EMILIA HRABOVEC, *Die staatliche Zugehörigkeit der Slowakei 1918–1920. Kirchenpolitische Aspekte der Auseinandersetzungen*, Ferenc Glatz (Hg.), Begegnungen. Crossroads. Jahrtausendwende 2000, Budapest 2001, 319–334; HRABOVEC, *Der Heilige Stuhl*; EMILIA HRABOVEC, *Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale. Il caso della Cecoslovacchia e dell'Ungheria*, La sollecitudine ecclesiale di Pio XI., Citta del Vaticano 2010 (ed. Cosimo Semeraro), 363–395; HRABOVEC, *Slovensko a Svätá stolica*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 53–60.

EMILIA HRABOVEC – † CSÍKI BALÁZS

II.1.9. VÁRADY ÁRPÁD LIPÓT [VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD] (1865–1923)

Győr, 1911. június 18. – 1914. június 29.

Kalocsa-Bács, 1914. június 29. – 1923. február 18.

1865. június 18-án született Temesváron (Timișoara RO). Édesapja V. Lajos gyógyszerész, édesanyja Halzer Leopoldina volt. A család ekkortájt Temesvár-Gyárvárosban lakott, később Szentesre költözött. Tanulmányait szülővárosában kezdte, majd Nagybecskerekén (Zrenjanin SRB) folytatta, ahol 1882 májusában érettségizett. Ezt követően a Központi Szeminárium növendékeként a budapesti egyetem teológiai fakultásának hallgatója volt, ahol 1886-ban szerzett abszolutóriumot; itt tette le a biblikum szigorlatát is. Bonnaz csanádi püspök közreműködésével felvételt nyert a bécsi *Augustineumba*, ahová 1886. december 7-én, szubdiakónusként lépett be. Bécsi tartózkodása alatt morál- és pasztorálteológiai, egyháztörténeti és kánonjogi szigorlatot tett. Ordináriusa hívására hazatért (elbocsátásának időpontja: 1888. október 23.). 1888. augusztus 16-án pappá szentelték. Dogmatika szigorlatát feltehetően utólag tette

le. Kéziratban maradt 122 oldalas értekezésével 1890. július 19-én teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen.

1888. szeptember 1-től tanulmányi felügyelő és tanár a temesvári szemináriumban, 1889-től zsinati vizsgáló és a hittanárokat képezítő bizottság tagja, 1890-től szentszéki jegyző, 1891-től püspöki titkár. Ugyanabban az évben a Szent István Társulat irodalmi osztályának tagjává választották. 1896-ban osztálytanácsosi, a következő évben osztályvezetői kinevezést kapott a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban, ahol tizennégy évig működött. Kiváló diplomáciai és jogi érzékkel kezelte az olyan problémás kérdéseket is, mint az autonómia, a kongrua vagy a stólapénz, a kegyúri és a házasságjog; e témákban írásai is megjelentek. 1898-ban elnyerte a cikádori apáti címet és javadalmat. 1899-ben a király a csanádi káptalan kanonokjává nevezte ki. Itt az évek során a ranglétrán előre haladva először idősebb alapítványi kanonok, majd ifjabb kanonok, később mesterkanonok, őrkanonok, majd éneklőkanokok lett. 1902-ben sebenicói (Šibenik HR) választott püspöki címet nyert, 1904-ben székesegyházi főesperes lett. 1905-től, miniszteri tanácsosként kiemelt figyelmet szentelt a kivándorlás problematikájának, és felkarolta a külföldi magyarok egyházi és nemzeti gondozásának ügyét. Az ugyancsak e célt szolgáló Szent László Társulat 1906-ban alelnökévé választotta. V. e minőségében bejárta Bukovinát, a hazai és a külföldi kikötőket. Munkájának köszönhetően magyar kikötői lelkészségek szerveződtek Fiumében (Rijeka HR), Hamburgban és New Yorkban. 1909-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium megbízásából egy külön fiumei egyházmegye alapításának tervéről tárgyalt a kikötővárosban.

V. kiemelt figyelmet szentelt a szociális kérdéseknek. Közreműködött a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének alapításában; a szervezet segítségével sorra nyíltak a nagyvárosokban a cselédek védelmét és tanulását segítő cselédotthonok és cselédképzők. V. egyházi elnöke volt a Katolikus Ifjakat Pártoló Egyesületnek; a főleg a főváros II. kerületében működő szervezet érseki főgimnáziumot tartott fenn és a Rákóczi-kollégium segítségével 120 diáknak biztosított szállást. V. szervezte meg a délvidéki keresztényszociális mozgalmat. Az ő elnöklésével tartották meg 1906 őszén Temesváron a keresztény társadalmi tanfolyamot, amelynek középontjában sok megoldásra váró szociális kérdés állt. A csanádi egyházmegyében létrehozta a misszió-egyesületet, szorgalmazva a népmissziók szervezését; ő maga több mint 80 hasonló rendezvényen működött közre.

Kiemelkedő tevékenysége és a kormányhoz fűződő jó kapcsolatai miatt V-t szinte feltétel nélkül püspökjelöltként kezelték. 1905-ben a szatmári püspöki szék várományosa volt. A sajtójelentések szerint pedig a kormány 1904-ben szeretne volna V-t a pécsi püspöki székbe helyezni, amihez már az uralkodó beleegyezését is megszerezte. A csanádi szemnáriumi rektor azonban rossz hírért keltette Rómában, ezzel megakadályozva a kinevezést. Az ügy 1906-ban esküdtszéki per tárgya lett Budapesten. Amennyiben az adatok megfelelnek a valóságnak, az 1911. március 8-i győri püspöki kinevezés kétségtelenül késői elégtétel volt V. számára. Prekonizációjára az április 22-i konzisztóriumon került sor. Püspök-szentelése és székfoglalása 1911. június 18-án történt Győrben. Hivatalba lépése után néhány héttel a kismartoni zsidó hitközség küldöttsége előtt hangsúlyozta a felekezetek közötti jó viszonyt, és a vallás nélküli haladás együttes elutasítására szólított fel. Püspökként folytatta eddigi tevékenységét, továbbra is támogatta az egyesületeket, a népmissziókat és az Oltáriszentség tiszteletét, többek között eucharisztikus gyűlésekkel és az örökimádás bevezetésével. A nagybőjti időszakokban vallásos-kulturális előadássorozatokot rendezett Győrben. V. támogatásával jelent meg ugyanitt az úgynevezett *Vezérkönyv*, amely az ifjúsági egyesületek alapításához és vezetéséhez szolgált útmutatóul. V. 200 tanuló napi étkezését biztosította csekély havidíj ellenében. 1913-ban ad limina látogatáson járt Rómában. Rövid győri püspökségének idején tíz templom teljes felújítását végezték el, négyet újonnan építettek, továbbá két katolikus iskolát emeltek. A győri székesegyház részére értékes gótikus szentségtartót vásárolt és egyházmegyei múzeumot létesített, ami egy régiséggyűjteménynek is otthont adott. A Szent László Társulat V-t elnökévé választotta; a püspök irányításával Budapest elhanyagolt munkáskerületében, Angyalföldön munkáscsaládok és egyedülálló munkásnők részére szálló és tágas kápolna épült, V. ugyanitt lelkész alkalmazásáról is gondoskodott. Szociális kérdésekben tanácsadója volt a püspöki konferenciának és a hercegprímásnak. Szaktudása, melyet figyelemre méltó főrendiházi beszédei is tükröztek, arra indította a kormányt, hogy V-t a magyar egyházi hierarchia második méltóságába ajánlja.

A király 1914. április 22-én elfogadta a kormány javaslatát és V-t kalocsai érsekké nevezte ki, az áthelyezés pápai megerősítésére május 25-én került sor (az egyházmegye sematizmusában a római prekonizáció dátumaként jú-

nius 5-ét tüntették fel). Hivatali esküjét június 23-án tette le a budai várban, érseki székét 29-én foglalta el. Az ünnepet beárnyékolta a trónörökös meggyilkolásának híre. V. 1916-ban hivatalánál fogva fontos szerepet játszott az utolsó magyar királyi pár koronázásában. Kalocsai érseki működése a háborús és az azt követő évek katasztrófáinak jegyében telt. Míg győri püspökként többször is kúrálta magát a csehországi Karlsbadban és Marienbadban, most a háború és krónikus szívbetege miatt erősen akadályoztatva volt. Kalocsán szanatóriumot rendezett be a háborús sebesültek számára, 1916-ban 116 katasztrális holdat és 40 ezer koronát áldozott a hadirokkantak letelepítésére. Mindeközben magas hadikölcsönöket jegyzett (például 1915: egymillió, 1917: másfélmillió korona). 1916-ban pástori levélben szólította fel a papságot, a tanárokat és a híveket, hogy támogassák a negyedik hadikölcsönt. Úgy vélte, elő kell teremteni az anyagi eszközöket az elhúzódo harcokhoz, „hogy hamarosan üssön a béke órája”. 1917-ben főrendiházi felszólalásában kitartásra buzdított, „hogy az eddigi sikert, amiért hőseink megküzdöttek, ne tegyük kockára”. A háborút követően az egyházi intézmények és közösségek működését biztosító alapok nagy része devalválódott (például a jezsuiták, az iskolanővérek és a szeminárium alapja), ezért V. az érsekség bevételeiből finanszírozta azok működési költségeit, átsegítve őket a nehézségeken. Érsekségének időszakában 16 új lelkészséget szervezett, két új templom és plébánia építését készítette elő. Az érseki uradalomból 1100 katasztrális hold földet adott át az új plébániák alapításának költségeire, a Pest vármegyei szegény plébániák javára további 825 katasztrális hold földet vásárolt. A világháború után a székesegyházat új harangokkal szerelte fel és az orgonát is megjavíttatta.

Jogi érzéke miatt a hercegprímás és a nuncius bizalmasai közé tartozott. A püspöki karban erősen szorgalmazta a plébániák felosztását és ezáltal számuk gyarapítását. Az érseki birtokok földreformjával kapcsolatos terveit a körülmények miatt nem tudta megvalósítani, csak az állatállomány növelésére, a gazdasági felszerelések és épületek karbantartására és javítására jutott ereje. A tanácskormány idején Kalocsán maradt. Lélekben súlyosan megviselte a vörös terror, különösen Szamuely Tibor különítményének kalocsai statáriális kivégzései, egy időre az érseket is Budapestre hurcolták, de végül elengedték. A fent említett nemzeti katolikus szervezetekben a háború után is aktív szerepet vállalt. Viszonylagos mozgáskorlátozottságát tanulmányok írására fordította. Publikált egyházjogi témában, írt az egyházi

szegénygondozás középkori történetéről, tanulmányozta a szociális kérdést XIII. Leó pápa munkássága fényében. Számos terve, melyekhez nemzetközi szakirodalmat gyűjtött és előmunkálatokat is végzett, befejezetlen maradt vagy több száz oldalas kéziratban maradt fenn. V. a katolikus sajtó és az ott tevékenykedő újságírók pártfogója volt. Részvénytársasági alapon egyházmegyei nyomdát és könyvkereskedést létesített Kalocsán, mely emlékére az Árpád Rt. nevet vette fel. A társadalmi és politikai kérdések mellett a művészetek iránt is érdeklődött. Az érseki palotát perzsa szőnyegekkel rendezte be, a bútorokat megjavíttatta, a folyosókat stukkókkal díszítette. A főszékesegyházi ének- és zenekar fejlesztésére is gondot fordított, mely így rangos helyet foglalt el a magyar egyházzenei életben. 1921-ben Dante Alighieri halálának 600 éves évfordulója alkalmából emlékünnepeket szervezett Kalocsán és Budapesten. Élete és egyházfői működése során számos állami és egyházi kitüntetésben részesült.

Már kalocsai érsekségének kezdetén jelentkezett nála a szívbetegség, mely hamarosan tartóssá vált, és 1923. február 18-án, székvárosában halálát okozta. Előző nap közölték vele, hogy a Szentszék az érsekség területéről leválasztotta az idegen uralom alá került Bácskát. A területet apostoli adminisztrátor kormányozta, e hivatalba Budanovich Lajos szabadkai (Subotica SRB) plébánost nevezték ki. 1923. február 21-én temették el Kalocsán, a főszékesegyház kriptájában. Vitathatatlan érdemei ellenére a hazai és a nemzetközi szakirodalom mindaddig alig foglalkozott személyével.

• *Művei (válogatás): Akamatszédés erkölcsi jogosultsága*, Bölcséleti Folyóirat 3 (1888); *Doctrina catholica de foenere licito et illicito qualiter in ecclesia Christi vera, decursu saeculorum semper tradita et conservata fuerit*, Diss. theol., Wien 1890; *Jegyzetek Timon Ákos „Magyar alkotmány- és jogtörténeté”-hez*, Budapest 1904; *A népmissziók jelentőségéről és terjesztésük módjáról*, Temesvár 1905; *Bevezető a nők lelkigyakorlatához*, Budapest 1906; *A kereszt az életben*, Magyar Állam 40/85 (1908); *A párbérkérdésről*, Budapest 1908; *A kíváncsolásról*, Budapest 1910; *A kongrua-ügy*, Budapest é. n.; *Az oltáriszentség a hitnek és szeretetnek titka*, Győr 1912; *Adicsőséges szent olvasó titkainak magyarázata*, Kalocsa 1916; *Betrachtung über die Geheimnisse des schmerzhaften Rosenkranzes*, Kalocsa 1916; *Buzdítás a lelki erő megőrzésére a háború idején*, Kalocsa 1916; *Worte der Aufmunterung zur Bewahrung der Seelenstärke im Weltkrieg*, Kalocsa 1916; *A fájdalmas szent olvasó titkainak magyarázata*, Kalocsa 1917; *Szociális Irányelvek*, Budapest 1923. • *Műveinek jegyzéke: Magyar Könyvészet 1921–1944*, Budapest 1980–1992, II, 24, V, 611, VI, 342; PETRIK GÉZA, *Magyar könyvészet 1886–1900*, Budapest, 1969, I, 909, II, 882–883; PETRIK GÉZA, *Magyar könyvészet 1911–1920*, Budapest 1969, II, 498; SZINNYEI,

XIV, 854–855. • *Források: Dr. Várady Lipót Árpád kalocsai érsek 1865–1923, N. N. Nekrolog a Társulat elbunyit jöteveiről*, KFL VI.7.; KFL I.1.c. Várady Lipót Árpád perszonális iratai, 1886–1958 (Hivatali iratok 1914–1922, kinevezési iratok 1886–1917, meghívók 1911–1922, gratulatio 1914–1919, beszédek 1887–1922, nyomtatványok 1901–1923 / Massa / Végr. 1923, 1923–1958, Részvétnyilvánítások 1923); *Várady L. Árpád Dr. kalocsai érsek*, Kalocsai Néplap XXXVII, 1914. 5. 5.; *Várady L. Árpád Dr. kalocsai érsek*, Kalocsai Néplap XLVI/15, 1923. 2. 19. (különlenyomat); *Ország-Világ* 14/3 (1893); *Neue Freie Presse* 15. 11. 1906; *Welt Blatt* 11. 2. 1909; *Jüdische Volksstimme* 20. 9. 1911; *Neue Freie Presse* 17. 5. 1915; *Pilsner Tagblatt* 14. 4. 1916; *Prager Tagblatt* 27. 4. 1916; *Fremdenblatt* 13. 4. 1917; (*Österreichische*) *Volks-Zeitung* 15. 5. 1917. • *Irodalom: HC VII–IX; IPOLYI LÁSZLÓ, Várady Lipót Árpád (1914–1923); PNL, XVI, 647, XVIII, 762; Schem. Colocen. 1915, 1919, 1923; Schem. Colocen. 1975, 30; Schem. Jaurinen. 1968; TUSOR, A bécsi Frintaneum tagjai, 209–224, A bécsi Augustineum, 32–43.*

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 340–345.

LAKATOS ANDOR

RÖVIDÍTÉSEK

AAV	Archivio Apostolico Vaticano
ASRS	Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali
DAW	Diözesanarchiv Wien (Bécs)
GyFL ÉL	Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Érseki és Főkáptalani Levéltár (Gyulafehérvár/Alba Iulia), Érseki Levéltár
GyFL KL	Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Érseki és Főkáptalani Levéltár (Gyulafehérvár/Alba Iulia), Káptalani Levéltár
KFK	Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (Kalocsa)
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (Kalocsa)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
OSzKK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/Wien)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
SzIT	Szent István Társulat (Budapest)
TRKEL	Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár (Temesvár/Timișoara)

KLIBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band 1: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repositorium/abbreviationes>

K é p a r c h í v u m

1. Kunszt József kalocsa-bácsi érsek (1852–1866)
(KFK Fotótár, n. 3242)

2. *Lonovics József kalocsa-bácsi érsek (1867)*
(KFK Fotótár, n. 1152)

3. Haynald Lajos kalocsa-bácsi érsek (1867–1891) (KFK Fotótár, n. 1286-2)

4. Császka György kalocsa-bácsi érsek (1892–1904)
(KFK Fotótár, n. 866)

5. *Városy Gyula kalocsa-bácsi érsek (1906–1910)*
az érseki aula tagjaival (KFK Fotótár, n.14)

6. Városhy Gyula kalocsa-bácsi érsek
egyesületi gyűlés alkalmával készült csoportképen (KFK Fotótár, n. 274)

7. *Csernoch János kalocsa-bácsi érsek (1911–1912)*
1912-ben, Budapesten készült felvételen
(KFK Fotótár, n. 1725)

8. *Várady Árpád Lipót kalocsa-bácsi érsek (1914–1923)*
(KFK Fotótár, s.n.)

9. Várady Árpád Lipót kalocsa-bácsi érsek
az érseki udvartartás tagjaival (KFK Fotótár, 904)

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>